

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Paminklas Vincui Kudirkai Vilniuje, V. Kudirkos aikštėje. Skulptorius Arūnas SAKALAUSKAS, architektas Ričardas KRIŠTAPAVIČIUS. Ant pjedestalo užkeltos skulptūros aukštis – beveik keturi metrai. Šalia jos – stilizuotas 12,5 m aukščio trapezijos formos obeliskas su himno žodžiais. Paminklas pastatytas Labdaros ir paramos fondo V. Kudirkos vardui įamžinti iniciatyva. Pasak fondo pirmininko Gintauto Česnio, Vinco Kudirkos atminimas įamžintas už panašią sumą, kokia išleista fejerverkams pasitinkant 2009-uosius. (Naujųjų metų naktį Vilniaus Katedros aikštėje vykęs vokiečių šviesos efektų kūrėjo Gerto Hofo šviesų ir muzikos spektaklis kainavo apie 2 mln. litų.) Apie naująjį paminklą, kurį vieni vadina „gražiausia skulptūra Lietuvoje“, o kiti laiko dar viena kūrybine nesėkme, apgailestaudami, esą „Vilnius – negražių paminklų miestas“, skaitykite p. 49.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS Jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Algis MICKŪNAS. Atsakomybė / 2
Richard David PRECHT. Žmogus ant tilto. *Ar moralė įgimta?* / 11

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rasa BALOČKAITĖ. Politikos pornografizacija: ar viešumo gali būti per daug? / 14

Europos istorijos

Tomas VENCLOVA. Vilnius kaip nostalgijos objektas / 20
Zinovij ZINIK. Istorijos vagys / 29

Nuomonės apie nuomones

Kęstutis ŠAPOKA. Susvetimėjusios istorijos grimasos / 36

Kūryba ir kūrėjai

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. Egzistencija dugne virš dugno / 41
Kristina CIVINSKIENĖ. Kauno meno fenomenas – Česlovas Lukenskas / 46
Kęstutis ŠAPOKA. Ar meninė vertė yra „savaime suprantama“? / 49
Asta PAKARKLYTĖ. Lietuvos muzikologijos paralelinis pasaulis / 53
Ramūnas KASPARAVIČIUS. Bebė pas čigonus / 57

Pažinti naujaip

Zecharia PLAVIN. Eyra. *Apie muzikos turinį ir atlikimo laisvę* / 61

Iš pasaulio ir į pasaulį

Kazys VARNELIS. Tinklo kultūros reikšmė / 66
Raminta JURĖNAITĖ. Nenutrūkstamas atsiminimų srautas. *Esther Shalev-Gerz paroda „Akademijos“ galerijoje* / 78
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Kelias į Japoniją / 81
Kristina STANČIENĖ. Menas – krėslas pavargusiam? / 85

Mūsų istorijos puslapiai

Albertas JUŠKA. Praeities atmintis. *Keli naumiestiškių žydų bendruomenės istorijos puslapiai* / 87

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Kur pavėsīs, ten ir puvėsīs / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. Svečiai. 2009. Instaliacija. Iš *Echigo Tsumari* meno trienalės Japonijoje

4 p.: Pranas GAILIUS. Iš ciklo *Adret* (Saulėkaitoje). 1998–2004. Aliejus, kartonas; 72x53
Iš parodos „Arkos“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

ATSAKOMYBĖ*

Išvadas

Atsakomybė yra vienas iš principinių filosofijos klausimų, čia kryžiuojasi ir ontologija, ir metafizika, ir epistemologija, ir etika. Ieškant atsakymo į šį klausimą, atsirado filosofija ir atsivėrė žmogaus esmė. Neįmanoma filosofuoti, nesvarstant apie atsakomybę. Sokratas atėniečių akivaizdoje verčiau prisiėmė mirties bausmę, užuot atsisakęs atsakomybės ieškoti tiesos ir siekti teisybės. Sokratas atvėrė pačią esmę: žmogus yra klystantis, laikinas, bet vis tiek jis negali pasikliauti vien kitų, net ir dievų, nuorodomis ar teiginiais ir jais sekti, nes praras atsakomybę už savo paties sprendimus ir klaidas. Pripažindamas savo atsakomybę, Sokratas reikalavo jos ir iš kitų, jei jų teiginiai ir veiksmai pasirodys esą klaidingi. Koks siaubingas reikalavimas! Atėniečiai, kad išvengtų tokio siaubo, pasmerkė myriop žmonių, kuris drįso „ironiškai“ visų klausinėti, viskuo abejojo, išjuokė visažinius išminčius ir savo intelektualumu siutino publiką. Sokratas ir gyveno, ir mirė kaip intelektualas ir filosofas. Nors vaikščiojo basas, neturėjo specialybės ir gero uždarbio, bet tvirtai laikėsi žmogaus esmės, jos neišdavė, t.y. neišsižadėjo atsakomybės. Vėliau nemažai intelektualų atsakomybę pamiršo, nes pati žmogaus esmė buvo paneigta ir sunaikinta.

* Parengta pagal pranešimą „Intelektualų atsakomybė: už kainos ir mirties ribų“, skaitytą „Santaros-Šviesos“ konferencijoje 2009 m. birželio 26 d.

Lietuvos išsivadavimas – tai staigmena, netikėtumas, kad vėl esame laisvi, kad visa dabartis ir ateitis yra mūsų rankose, kad mes patys esame atsakingi už savo lemtį, už sėkmes ir nesėkmes, patys apibrėžiame savo teises ir pareigas, prisiimdami visą atsakomybę už jų laikymąsi be jokių išlygų ir pasiteisinimų. Dėl to esame pasirengę paaukoti savo turtą ir net gyvybę: verčiau mirsime stovėdami ant kojų negu gyvensime klūpėdami. Tokia buvo Sąjūdžio intelektualų nuostata – neieškoti pelningų postų, nesistumdyti tarp savęs dėl „aukštesnių“ valdžios pozicijų, nesiekti pamaldžios kitų pagarbos, nes viskas buvo daroma ne dėl savęs, bet dėl visų. Tai, ką intelektualai sukūrė, – nesvarbu, ar antikos Atėnuose, ar Filadelfijoje, ar Vilniuje, – reiškė: aš, tu, jis ir ji esame atsakingi už savo veiksmus besąlygiškai, *sui-generis*. Tai nebuvo vien filosofinė nuostata jusliškų daiktų pasaulio akivaizdoje, žmogui tapus atskiru vienetu. Lyg ką tik gimę, nuogi, be jokių bendruomenės „drabužių“, be valdžios paramos ar garantuoto pragyvenimo, be jokių dievybių pagalbos, be aiškiaregių nuorodų, net be aiškesnės ateities, pasitikėdami vien savo žmogiškuoju vertingumu, suvokdami, kad klysti žmogiška, pradėjome kurti neregėtus fenomenus: visų laisves, teises ir kiekvieno atsakomybę. Suabejota visomis buvusiomis tiesomis, „neklaidingais“ mokslais. Reikėjo iš naujo atrasti tiesą, užtikrinti teisingumą ir drįsti abejoti tuo, ką atradome. Juk tik laisvas žmogus gali būti toks atsakingas, kad pats pripažintų savo klaidas ir stengtųsi jas ištaisyti. Nepriklausomos Lietuvos kūrėjams teko

išgyventi tą siaubingą atsakomybės akimirką, kai nukrinta visi pančiai ir grandinės, žmogus tampa laisvas ir nebegali nieko, išskyrus save, kaltinti už tai, kaip klostosi jo gyvenimas. Kai kurios vadina-mojo trečiojo pasaulio valstybės ir dabar, po daugy-bės metų, vis dar tvirtina, kad dėl visų blogybių kal-tas kolonializmas, tokių teiginių kartais pasigirsta ir Lietuvoje. Tą akimirką, kai tampa laisvas, žmogus patiria krizę, nes tai kryžkelė – viskas, kas iki tol ga-liojo, paneigiama, visas jusliškai patvirtintas pasaulis, kuris žmogų valdė, globojo, lėmė jo būties prasmę, pa-ženklinamas klaustuku.

Gyvenamasis pasaulis

Kokią pasaulį ženklina tasai klaustukas? Apskritai pa-ėmus, tas pasaulis susideda iš daugybės klodų, atveria-mų mokslinės apšvietos. Kiekvienas daiktas, kūrinys, įvykis ir žmogus turi vertę, pagal kurią užima tam tikrą poziciją ir rangą bendruomenėje. Tą rodo ir tokios po-puliarios sąvokos kaip darbo vertės teorija, nesvarbu, ar ji suprantama kapitalistiškai, ar komunistiškai. Viskas turi vertę vien todėl, kad bet koks daiktas ar asmuo tar-nauja kieno nors interesams. Priešingai teiginiams, kad modernus dabarties pasaulis paneigė visas vertes, pasi-rodė, nėra nieko, ko nebūtų galima įvertinti. Yra par-davimo vertė, pagaminto ir pagamintino vertė, indėlių vertė, šeimos vertė, mokslo vertė, religinė ir ideologi-nė vertė, seno ir naujo vertė, gyvybės ir mirties vertė. Pagrindinis dalykas moderniam žmogui yra verčių pasirinkimas. Žinoma, patirtis gali atverti kokią nors nekaltą ir bevertę plotmę, bet vis tiek visata yra per-sunkta vertės iki pat pagrindų, kaip pasakytų teologas Lévinas, dievybė visą kosmosą pripildė verčių ir tik iš smalsumo – esinių. Net dar daugiau: egzistuoja įvairūs bendruomeniniai mechanizmai, kurie ne tik susideda iš verčių, bet ir įvertina vertes pagal ateities poreikius. Žmogus irgi nėra išimtis – jis tolygus kitoms vertėms. Tokia lygybė mokslo apšvietos požiūriu reiškia ne pi-liečių lygybę prieš įstatymus, o **lygias galimybes**. Bet galimybės mokslo apšvietos pasaulyje turi nedaug ką bendro su politinės apšvietos principais, dėl kurių inte-

lektualai ryžtingai stojo į kovą. Sovietų žadėtos, kaip ir dabartinės valdžios žadamos galimybės yra medžiagiš-kos, daiktiškos, sukurtos pagal techniškai supaprastintą žmogų, atsižvelgiant į įvairių jo dalių „poreikius“. Nau-jausias modernaus žmogaus poreikis susijęs su biologi-jos ir chemijos technine pergale prieš pačią mirtį. Din-gus dangui ir pragarui, technologijos perima dieviškąją pažadą išgelbėti žmogų iš nelemto jo laikiškumo. Nors žmogus tapo tik viena iš daugelio verčių, jis vis tiek nori, kad kitos vertės tarnautų jam. Pagal dabartinę Va-karų „moralę“, kitos vertės turi didinti ir plėsti malonu-mų „arealą“, nors gyvenime pasitaiko skaudžių dalykų, gyventi vis dėlto daug maloniau negu negyventi.

Lietuvai visa tai irgi nėra naujiena, nors dabar siūlo-mas kitoks variantas, negu okupacijos laikotarpiu buvo primetusi Sovietų Sąjunga, mojuodama „mokslinio ko-munizmo“ vėliava ir diegdama pasaulio „išgelbėjimo“ dogmą. Dabar atsirado mišinys tarp tų dviejų ir trečios, truputį sukrėstos, technokratinės pasaulio dievybės – rinkos. Rinka žino viską, gali užtikrinti nenutrūkstamą maisto ir aprangos gamybą, patenkinti visus troškimus, susijusius su malonumais, žinoma, jei žmogus paklus rinkos šamanams ir aiškiaregiams, apsiginklavusiems naujausiomis technologijomis. Bet ką toks paklusnu-mas reiškia intelektualiniam gyvenimui, kokią poveikį jis daro intelektualams? Kodėl pasaulį apėmė krizė? Vienas dalykas yra visiems žinomas: tiek komuniz-me, tiek rinkos ekonomikoje viskas, kas yra siūloma „paprastiems“ žmonėms, turi būti jiems suprantama ir susiję su jų „kasdieninių“ rūpesčių išrišimu. Be to, reikia įtikinti bendruomenę, kad jos gyvenimas yra „laimingiausias“, o sistema tobuliausia, visiškai atitin-kanti žmogaus esmę. Moderniame pasaulyje tai reiškia daugumos arba masių įtikinimą, poreikių patenkini-mą. Todėl svarbu, kad masių išprusimo lygis sutaptų su siaura technine pasaulėžiūra, kad tik ji turėtų vertę bendruomenėje, ignoruojant tokį išsilavinimą, kurio negalima pritaikyti medžiaginiam progresui. Kodėl rei-kėtų kvaršinti galvą diskusijomis apie žmogaus laisvę, jo autonomiją? Filosofijos veikalais pilvo neprikimši, to-leruojama tik „populiarioji“ literatūra, nes ji pelningai parduodama ir jos lygis atitinka vien praktiškai treni-

ruotos liaudies mąstymą. Jei televizorius nerodo „svarbių“ sporto rungtynių arba programos, kur kas antroje scenoje kas nors ką nors smaugia arba kas nors su kuo nors dulkina, galima paskaitinėti populiarią novelę. Pagrindiniu egzistencijos akstinu tapo žodis **noriu**. Jei žmogelis turi milijoną litų, jis nori eiti į politiką, kad galėtų pasivogti antrą milijoną, bet ir to neužteks – jis vis tiek norės dar. Modernus dabarties pasaulis sindromui „noriu“ sukūrė variklį: **tu turi norėti**. Parduotuvių vitrinose, reklaminiai plakatai, spauda, radijas, televizija perpildyti vaizdų ir reikšmų: tu turi norėti, nes neišsigijęs to, kas tau siūloma (ir būtinai „dabar“!) nebūsi visavertis, nebūsi „populiarus“.

Kokią reikšmę visa tai turi intelektualams, kuo pasireiškia jų krizė? Jiems reikia arba pritapti ir rašyti „žurnalistikai“, t.y. masėms, arba priešintis ir rašyti tik „saviems“, t.y. mažai žmonių grupei, kurios kritiškas požiūris vis tiek nepasieks masių sąmonės. Platesniems sluoksniams kritinis mąstymas nepriimtinas vien todėl, kad iš suvokėjo reikalauja pastangų – reikia susipažinti su pavienių asmenų ar jų grupių veikla, sekti mokslo, religijos, politikos kontroversijas, jų sandūrius, suvokti ginčytinų teiginių esmę ir prieštaravimus... Visa tai ardo ramaus gyvenimo tvarką. Nesvarbu, kokia būtų ta tvarka ir kas ją garantuotų, daugumai žmonių tvarka vis tiek yra geriau nei jos stygius, o kritinis mąstymas yra vienas iš pagrindinių tvarkos ardymo veiksnių. Klasikiniai debatai tarp Kleono ir Diadoto gerai atskleidžia plačiųjų sluoksnių požiūrį į intelektualus. Kleono teigimu, verčiau turėti blogus, bet nekeičiamus įstatymus, negu gerus, bet neturinčius galios, o lojalus bemokslis yra valstybei naudingesnis už nepaklusnų šviesuolį. Intelektualai visada nori pasirodyti esą išmintingesni už paprastus piliečius, todėl kritikuoja jų išrinktus vadus ir šalies tvarką, bet tai darydami griauja piliečių gyvenimą. Paprasti žmonės nepasitiki savo pačių išmintimi, todėl nekritikuoja valdžios ir nesikiša į valstybės reikalus, yra daug lojalesni valstybei ir labiau rūpinasi jos gerove negu nepaklusnūs intelektualai, kurie turi slapto motyvų, gali net išduoti šalį ir toleruoja nevertus *kitus*, o jų arogancijai nėra ribų. Todėl valstybei daug naudingiau remti ne kritinį mąstymą, o amatus, mokyklose mokyti to, kas turi praktinę naudą. Į tokius užsi-

puolimus lengviausia atsakyti, remiantis pačių kaltintojų pasirinkta taktika *ad hominem*. Jei visi, kurie diskutuoja, neišvengiamai turi slapto motyvų, vadinasi, jų turi ir tie, kurie užsipuola intelektualus, kad galėtų nevaržomai valdyti, savo rankose telkti galią, plėsti imperiją, valstybės išdą naudoti savo nuožiūra, t.y. be jokių diskusijų ir apribojimų. Tačiau tokio atsakymo nepakanka. Intelektualų diskusija turi būti dalykiška, o ne remtis kaltinimais dėl slapto motyvų, nes tai būtų grynusia sofistika. Diadotas atmetė tokį gudravimo meną: jei žmogus argumentuoja sofistiškai, jis elgiasi negarbingai, nes, abejodamas savo sugebėjimu pasiekti norimo tikslo, bando išgąsdinti oponentus ir bendruomenę gudriai suregztais prasimanymais. Toks gąsdinimas valstybei yra labai kenksmingas, nes tuo pretekstu nušalinami kritiškai mąstantys patarėjai ir valstybės vadovai gali elgtis kaip tinkami. Garbingas pilietis turėtų stengtis laimėti ne gąsdindamas savo oponentus, o remdamasis tvirtais argumentais. Išmintinga valstybė pernelyg nesureikšmins kritiškų patarėjų, bet ir neatims iš jų to, kas jiems teisėtai priklauso, – atsakomybės už viešuosius reikalus. Jei intelektualas patars nevykusiai, jis ne tik nebus nubaustas – jis net nepateks į nemalonę. Intelektualas supranta, kad dalykiškumas kartu reiškia ir sąžinę, todėl dalykiškai svarstydamas viešuosius reikalus, jis neieškos pigaus populiarumo, negudraus, kad papirktų mases ir žmonės akiai tikėtų jo žodžiais net tada, kai jie neparemti tvirtais argumentais. Diadotas, kalbėdamas Periklio ir visų intelektualų vardu, priminė esminį dalyką: žmogus nėra visagalis – ne viską žino ir ne visada turi pakankamai galios, kad tinkamai išspręstų svarbius viešuosius reikalus. Todėl atviras dialogas yra gerokai tiesesnis kelias į ateitį negu dogmatiški šūkliai ir gąsdinimai. Diadotas klausia: gal „populistams“ viešumas nepriimtinas todėl, kad jie nori nuslėpti tai, kas per viešas diskusijas neišvengiamai iškiltų į paviršių? Draudimas kritiškai mąstyti reiškia, kad valstybė ir jos piliečiai griebiasi represinių veiksmų. Kai masės įbauginamos, kad intelektualai kenkia valstybei ir „paprastų žmonių“ medžiaginiams interesams, imama reikalauti tokių „liaudies priešų“ galvų.

Intelektualus kaltina tvarkos griovimu ne tik valdžia, yra dar dvi kaltintojų grupės – viena iš jų „dieviška“, o antra mokslinė. Pirmoji yra visiems gerai žinoma pa-

gal įvardijimą *religija*, bet ne tik ji intelektualus laiko didžiausiais ir amžiniais priešais. To priešiško esmę griežtai apibrėžė dabartinis popiežius: religijų, kad ir kokios jos būtų skirtingos, pagrindinis priešas yra sekuliarizmas, nes jis skatina kritinį mąstymą ir drąsą abejoti bet kokiais absoliučiais teiginiais. Panašus požiūris būdingas ir politikos sferai. Tarkime, Viduriniuosiuose Rytuose, nors esama skirtumų tarp įvairių asmenybės kultūr, kiekvienas iš jų įteisina savo valią dievybės vardu. Nepaklusti dievybei, skeptiškai vertinti jos žodžius yra didžiausia nuodėmė, nes tai ardo absoliučią tiesą ir tvarką, o svarbiausia – kenkia žmonijos išgelbėjimo misijai. Misionieriai pasirodo vilkėdami įvairiais apdais, net ir ateistų kostiumais. Fašizmo, komunizmo ar demokratijos „eksporto“ ideologai savo misiją pagrindžia kokia nors absoliučia ir galutine tiesa – vieniems tai aukščiausia rasė, kitiems dialektinis materializmas, tretiems evoliucijos išrinktųjų pranašumas. Kai kur tokios tiesos vadinamos ideologijomis, bet ne visos ideologijos reikalauja išgelbėti žmoniją nuo nepakankamo išsivystymo ar nuopuolio. Mesianistinio azarto apimti „vada“ intelektualus laiko pavojingiausiais priešais, nes jų kritiškas žodis pasklinda po visą bendruomenę, be to, juos sunku prispausti prie sienos, mat jie negina jokios „šventos“ dogmos. Ideologiniai ar religiniai priešai šiuo atžvilgiu priimtinesni – juk jie yra tokie patys kaip „mes“. O intelektualio tolerancija ir kritiškas visų ideologijų, dogmų, religijų ir mitų vertinimas, neprisirišant prie kurios nors vienos, kelia didelį nerimą, nes nežinia, kaip su tuo kovoti.

Antroji priešininkų grupė – mokslininkai. Ši aki-vaizdžiai sekuliari aukščiausio intelekto talentų atstovaujama grupė dogmatiškai atsisako keleto žmonijos patirties plotmių. Atsisakymas pasireiškia neigimu: žmogaus patirtis yra subjektyvi, jis neturi prieities prie tiesos, tik mokslas garantuoja tiesą – nors ji negalutinė, tačiau bent jau naujausia. Tik specifinių sričių mokslininkai gali kvalifikuotai nuspręsti, ar konkretus teiginys teisingas, ar ne. Nekvalifikuoti intelektualai neturėtų kištis į jiems nesuprantamus dalykus. Ir, žinoma, su tuo reikėtų sutikti. Bet nekvalifikuotas intelektualas yra labai reikalingas dviem atvejais: pirma,

kad paneigtų teiginį, neva mokslas visus įvykius supaprastina iki fenomenų, tinkamų *a priori* susikurti metodologijai, antra, kritinėse diskusijose apie techninę mokslo pusę. Juk mokslininkai net nesusimąsto, kodėl jų hipotezės rodo daugiau negu empirinis tų hipotezių patvirtinimas. Techninė plotmė yra tobulinama, siekiant keisti aplinką ir patį žmogų, po mokslinės ir techninės pažangos priedanga jau pasiektas taškas, kai beveik nėra nieko, ko technikos mokslai neįstengtų sukurti. Bet tie mokslai neturi jokio instrumento, kuris leistų nustatyti, kas bendruomenei reikalinga, naudinga, o kas žalinga. Šaltojo karo istorija, dabarties „civilizacijų susidūrimai“ liudija, kad tyrinėjimai nukreipti į tas technikos sritis, kurių pasirinkimą lėmė ne mokslas, bet ideologijos. Mokslininkai išpildė ir pildė viską, ko ideologai (o dabar net religijų šamanai) reikalavo ir reikalauja – nuo branduolinių iki cheminių, biologinių, biocheminių žudymo įrankių. Todėl intelektualų atsakomybė ir pareiga šioje srityje yra lemiamą, nes mokslininkai tokios atsakomybės atsisakė ir tai lėmė, kad jau yra sudaryta galimybė sunaikinti visą žmoniją penkis kartus. Techniškai dabar galima sukurti viską, ko tik panorima, tačiau nuspręsti, ką kurti, o ko ne, – tai jau ne mokslininkų, ne ideologų, ne ekonomistų ar teologų kompetencija, nes visi jie tarnauja savo dievybėms. Technomokslai laikosi vieno principo: jei yra įmanoma ką nors padaryti, tai ir turi būti daroma. Jei galima klonuoti avele, tai reikia klonuoti ir žmogų, jei laboratorijose galima padirbti ir išauginti kūdikius, tai ir reikia tą daryti, nes pagal dabartinę rinkos paklausą labai apsimoka pardavinėti jų dalis. Žodžiu, technologams, kaip ir ideologams, visai nerūpi žmogaus esmė. Norėčiau pabrėžti, kad tai ne moralės klausimas, nes niekas nėra nustatęs, kokia moralė turėtų galioti. Tiesa, jau randasi viena plačiai propaguojama „moralė“ – utilitarizmas. Žmonės trokšta malonumų, todėl visa aplinka, visi technomokslai turi padėti jiems saugiai ir patogiai tuos malonumus gauti. Žmogus yra malonumų troškimo mašina – tą pripažįsta ne tik britai, šiaurės amerikiečiai, bet, keista, net ir prancūzai kartu su Lévinu. Filosofškai kalbant, teigti, kad malonumų troškimas, o kartu ir

utilitarizmas, yra moralinis standartas, būtų didžiausia nesąmonė. Tai tas pat, kaip teigti: kadangi žmogus nori valgyti, tai valgymas – jo moralinė pareiga. Tačiau kito varianto nėra, nebent į talką pasikviestume Kantą, o tai nėra įmanoma, nes dabar net geriausi filosofai neturi supratimo apie jo etiką ir jos reikalavimus. Todėl niekas į ją nebeapeliuoja.

Intelektualų nuopuoliai

Lietuvos intelektualai irgi turėtų atsisukti į save, peržiūrėti savo raštus ir savo veiklą, pasverti savo ydas. Viena iš jų laikičiau mėginimus tuojau pasigauti naujas ar naujausias Vakarų „teorijas“, rašyti apie jas straipsnius, net monografijas, siekiant tapti cituojamais „žinovais“. Toks „pasigavimas“ dažniausiai turi tris silpnas vietas: pirma, kokio nors autoriaus prielaidos ir argumentai išstudijuojami ne iš esmės ir ne kritiškai, antra, sumaišomos visai skirtingos tezės, nes cituojama iš įvairių naujausių Vakarų leidinių, tarsi visi jie būtų tos pačios pakraipos, trečia, neįsigilinama, kiek tose naujose kryptyse esama prieštaringų teiginių. Taigi, viename straipsnyje ar monografijoje eklektiškai cituojami postmodernistai, dekonstruktyvistai, psichologistai, kultūrologai, tarsi visi autoriai priklausytų vienai kryptčiai ir galėtų patvirtinti bet kokią pasirinktą tezę. Naujausios Vakarų intelektualų tezės nėra kritiškai įvertinamos ir tai rodo principinį jų nesupratimą. Juk kiekvieną tezę, nepaisant jos autoriaus populiarumo, reikėtų suprasti tam tikrose ribose, jei tos ribos nėra išvelgtos, tai ir autoriaus tezės esmė nėra suvokta. Aišku, į kaltinimus galima atsakyti: postmodernizmas ir dekonstrukcija, Heideggerio pagrindinė ontologija „parodė“, kad esmės apskritai nėra ir nereikia, nes pats žodis „esmė“ apriboja mąstymo horizontą. Be abejo, tai tiesa, išskyrus keletą dalykų. Pirma, negalima kalbėti postmodernizmo vardu, nes postmodernizmas iš principo nėra įmanomas dėl postmodernistų įvairovės ir jų teiginio, kad bendras diskursas neegzistuoja, todėl negali būti ir postmodernaus diskurso. Daugybė žmonių gali vadinti save postmodernistais, bet tai nereiškia, kad jie tarpusavyje susikalbės, – kiekvienas

turi savo diskursą, ir viskas. Nė vienas negali „atstovauti“ kitiems, negali būti ką nors „reprezentuojančių“ diskursų. Antra, negalima teigti, kad esmės nėra, nedarant prielaidos, kad toks teiginys yra esmiškas. Trečia, trūkdo nekritiškas persiėmimas XX a. modernių filosofijų liekanomis, iš kurių lemiamos atrodytų šios: daiktai yra medžiaginiai, nebylūs, bereikšmiai, reikšmė glūdi kalboje – visas suvokimas glūdi diskursuose, bet jie, kaip ir medžiaginiai daiktai, pasak Foucault, irgi negali turėti reikšmės. Reikšmė yra pavojinga, nes dar gali pasirodyti, kad žmogus ne tik kalba, bet ir kalba apie kalbą. Taigi, žmonės nekalba, užtenka, kad yra diskursai, kurie kalba, bet be reikšmės, nes reikšmė nurodo į daiktus, joje glūdi iš subjekto pasiskolintos „intencijos“, o suvokimas yra paprasčiausias stebėjimas, ko nors nugirdimas. Atėmus iš diskursų reikšmes, atsiduriama pasaulyje, kur diskursai, žodžiai, kaip daiktai tarp kitų nebylių daiktų, plūduriuoja arba kabo erdvėje ir kartais „pasiskolina“ žmogaus ranką ar balsą, kad ką nors parašytų, apie ką nors prabiltų, bet nieko nepasakytų – juk žodžiai į nieką nenurodo. Išvada paprasta: neįmanoma padaryti jokios klaidos, negalima sakyti, kad koks nors diskursas neteisingai atspindi kokį nors kitą diskursą arba kad koks nors diskursas neaprašo tikrovės tokios, kokia ji yra. Jei diskursai neturi reikšmės, yra tiesiog „monumentai“ tarp kitų daiktų, tai jie nieko nereprezentuoja, į nieką nenurodo, todėl negali ko nors neteisingai atspindėti. Prancūzų juokdarys, daugumai žinomas vardu Baudrillard'as, paisydamas tokios logikos ir nė kiek nejuokaudamas, rašė, kad 2001 m. rugsėjo 11-ąją Niu Jorke nieko neįvyko, nes įvaizdžiai, kalbos, diskursai ir aprašymai į nieką nenurodo ir niekam neatstovauja. Juk nurodymas yra sąmonės veiksmas – mes žiūrime į ką nors, bet sąmonės nebereikia, viskas yra tik kalba, tik diskursai, iš kurių pinklių neįmanoma išsivaduoti. Net ir „sąmoningas subjektas“ yra nieko nepasakantis vienas tarp kitų. Vadinasi, neįmanoma teigti, kad koks nors diskursas yra teisingas, nes nėra jokio mato, kuris leistų nustatyti, ar jame yra tiesos. Šiuo atveju diskursai nėra nei teisingi, nei klaidingi, visi jie lygūs, visi turi būti vienodai toleruojami. Aišku, tai nesąmonė, nes „tolerancija“ – tai dar vienas diskursas, negalintis

būti standartu kitiems diskursams. Islamo, judaizmo, jėzuizmo pagrindiniai diskursai neigia toleranciją, bet negalima jų kaltinti remiantis „diskursyvumo logika“. Lietuvos intelektualų raštuose esama rimtų teiginių, kad filosofija – tai tik vienas iš diskursų, todėl sokratiškų tiesos paieškų niekam nebereikia. Filosofija konkuruoja su kitais diskursais rašydama ir kurdama ką nors įdomaus, pavyzdžiui, sekant Deleuze'u, argi nebūtų įdomu tapti tarakonu? Technomokslai gal netrukus išpildys ir tokią troškimą.

„Naujausių“ teorijų pasigavimai turi galingas pasekmes, nes leidžia intelektualams atsikratyti atsakomybės. Sovietinė sistema buvo paneigusi žmogų, jo atsakomybę, o lietuvių intelektualų revoliucija atstatė klasikinę sokratišką žmogaus esmę: „Aš esu atsakingas.“ Negaliu pasikliauti ir pasiteisinti nei Heideggerio Būtimi, nei norų impulsais, nei genetika, nei chemija, nei bendruomene, nei dievybėmis, nei kultūrine pasauline, nei kalba, nes bet koks sugrįžimas prie tokių teorijų sudaro galimybę atsikratyti atsakomybės. Mokslo apšvietos apologetai pagal savo metodus ir hipotezes neturi kitos išeities, kaip tik panaikinti žmogų, nes jis kliudo suprasti pasaulį „objektyviai“. Juk žmogus gyvena „intencionaliai“, vadinasi, ne pagal kažin kokius mechaninius dirgiklius, bet pagal tiesioginę patirtį – „aš matau ką nors“ arba „aš ieškau ko nors“ ir taip toliau. Sudaiktintas žmogus tampa nekaltas, neklystantis ir net ne žmogus. Lietuvos intelektualai pernelyg ūmai pasidavė ne tik mokslo apšvietai, kurios principinė išraiška buvo Sovietija, bet ir jos mitams. O tie mitai visada mėgina žmogaus veiksmuose rasti ką nors anapusinio, žmogų paneigiančio, kas padarytų jį neperprantamų jėgų, įvykių, kūrinių žaisliuku. Mes esame, pasak Heideggerio, Būties atvertis, būtent Būtis nulemia mūsų autentiškumą ir nuopuolį. Pagal visuotinę hermeneutiką mes esame veikli istorijos „sąmonė“ kalbos horizonte, kuris suteikia mums visatos ir savęs supratimą. Esame nulemti „kultūrinės sąmonės“, kurios nepažįstame ir kurios ribų neįmanoma peržengti. Esame gyvačių – tarpusavyje kovojančių geidulių – lizdas, aiškina evoliucinę genetika, remdamasi visų kova prieš visus už būvį. Paulis Ricceuras kartą papasakojo

tokį įvykį: jam būnant Nanterre universiteto rektoriumi, būrys įtūžusių studentų įsiveržė į raštinę, jį apstumdė ir net prikūlė. Apstulbęs rektorius pareikalavo, kad jie paaiškintų tokių neatsakingą ir nežmonišką savo elgesį. Atsakymas buvo paprastas: įvairūs dėstytojai, ne vien chemikai, biologai, genetikai, fiziologai, bet ir humanitarai, mums įrodinėja, kad žmonės elgiasi taip, kaip diktuoja sąlygos. Jos gali būti ekonominės, kultūrinės, kalbinės, struktūralistinės ir t.t., todėl nėra ko nė kalbėti apie kokį nors žmoniškumą ir atsakomybę. Žodžiu, nėra žmogaus, nėra sąmonės su klaidingomis ar teisingomis intencijomis, nėra ko kaltinti ir laikyti atsakingu. Paprastai tariant, visa tai – pozityvizmo vaisiai.

Visuotinis diskursyvumas atveria duris ne tik savivaliavimui, bet ir „mėgėjiškumui“. Jis kyšo įvairiuose raštuose, pasivadinusiuose „tarpdisciplininiais“. Gyvename tarpdisciplininėje erdvėje, todėl daug kam atrodo, kad nereikia per daug nusimanyti apie jokią discipliną. Reikalaujama ne kokybės, bet kiekybės – knygos leidžiamos kilogramais, nes tik tokie svoriai turi akademinę reikšmę. Pasiskaitęs, kas jose parašyta, prarandi žadą. Brangiai kainuojantys, į gražius viršelius įklijuoti „moksliniai veikalai“ dažniausiai būna sudaryti iš kokių dvidešimties įvairiausio plauko straipsnių, kuriuos skubiai parašė sudarytojo(s) draugai, ne ką aukštesnio lygio už magistrantus. Žvelgiant iš šalies, Lietuva atrodo tokia turtinga, kad nebežino, kur dėti mokslo institucijoms skiriamas lėšas. Perfrazuojant Čechovo ironiją, publikacijos, kurios neturi jokios intelektualinės vertės, yra grynas nekalto popieriaus terorizavimas. Aišku, reikia publikuotis, nes yra daug institutų, kuriuose nereikia dėstyti, o kaip tada įrodysi, kad dirbi „mokslinį darbą“? Dar didesnė bėda – pomėgis rašyti įvairių disciplinų sankryžose. Psichologai rašo apie muziką, filosofai – apie geografiją, pliažus, televizijos programas, sociologai – apie „filosofines teorijas“, o poetai – apie tapytojų vidinius jausmus. Autorius, rašantis, pavyzdžiui, apie literatūrą, pradeda analizuoti temą „psichologiškai“, įtraukdamas įvairiausius įsivaizduotus psichologinius „išaiškinimus“, nurodančius į kokį nors dabartinį „diskursyvinį“ psichologą, gal Lacaną ar kokį kitą neofroidistinį marksistą, ir – *voilà* – viskas aišku. Apėmusi tikra mė-

gėjiško psychologizavimo manija. Tai užtušuoja argumentų griežtumą, panardina skaitytojus į įsivaizduotą jausmingumą, visokias traumas, kompleksus ir sukuria nuotaiką, kuri persmelkia visą kultūrą. Juk pagal multi-diskursyvumo tezę ir psichologinis diskursas yra „vietinis“, todėl negali tapti pagrindu, „išaiškinančiu“ kitus, minėtu atveju – literatūros, diskursus. Ir ne tik vietinis, nes kyla klausimas, „kuri“ iš psichologinių diskursų yra vartojamas: juk psichologijos mokyklų yra įvairių, pavyzdžiui, Jasperso požiūris, kad „psichologinės traumos“ – tai kultūrinių struktūrų padarinys, arba Frankelio raginimai gyvenimo prasmės ieškoti pasitelkiant logoterapiją. Toks skirtumų ir ribų užtušavimas rodytų, kad intelektualai pasirenka, ko jiems reikia, iš įvairių diskursų pagal temos reikalavimus, tačiau be būtinybės.

Būtų įdomu peržvelgti visus tuos žmogaus esmę paneigiančius teiginius, tačiau gal pakaks pasakyti, kad jie ne tik paneigia atsakomybę ir patį žmogų, bet neatsakingai ir filosofiškai nesąžiningai įtraukia per „užpakalines duris“ viską, ką patys yra paneigę ir ką turėtų priimti kaip visų paneigimų sąlygą: garbingas intelektualas turėtų suvokti, kad ir jo teiginiams galioja tam tikri rėmai. Jei sakoma, kad visas žmogaus supratimas, jo kalba, mokslas, elgesys yra nulemti kultūrinės sąmonės, tai šis teiginys irgi yra tokios sąmonės rezultatas, todėl negali būti visuotinis. Jei teigiama, kad žmogaus sąmonė ir jos veikla kuria sublimuotus lytinio geismo fenomenus, tai ir šis teiginys yra tik teigiančiojo lytinių geismų išraiška. Jei profesorius aiškina, kad visos teorijos yra lytinio geismo sublimacija, tai ir ši teorija yra tik jo lytinių geismų sublimacija. Greitai susigaudantis studentas galėtų pajuokauti: profesoriau, atrodo, kad jūsų teorija išreiškia jūsų norą dulkintis. Tokie „išaiškinimai“ veda prie paradoksalios išvados: visi, norintys būti visuotiniais, neišvengiamai tampa „vietiniais“. Jei kultūrinė sąmonė nulemia, kaip yra suvokiamas pasaulis, tai toks suvokimas kartu su kultūrine sąmone priklauso tik kuriai nors konkrečiai kultūrai. Dar juokingiau, kad visi žmogaus kaip žmogaus veiksmus neigiantys „mąs-

tytojai“ vis dėlto vartoja daugybės tokių paneigtų veiksmų pavadinimus, pavyzdžiui, žodį *intencijos*. Juk jie vis dėlto kalba apie kažką – apie daiktus, apie kalbą, apie kitų klaidas ir savo teisumą... Jei, tarkime, viskas yra nulemta kalbos, tai kas gi tada regi tokį nulėmimą, kas kalba apie kalbą? Jei visi priklausome savo tradicijos, pavyzdžiui, vakarietiškos, horizontui, kaip mes apskritai įžvelgiame tokį savo priklausymą, o dar svarbiau – ar netampame ciniški? Atseit, kiti, kvailėliai, yra perpildyti tradicijos prielaidų, kurių jie nepastebi ir negali pastebėti, o štai aš viską matau ir esu nuo tokių prielaidų laisvas. Vadinas, sąmonė, nepaisant jos paneigimo, vis dėlto egzistuoja, nes be jos nebūtų įmanoma peržengti tradicijos horizonto. Visi kritiški argumentai už ar prieš tradiciją, už ar prieš sąmonę ir pasąmonę ir t.t., norime to ar nenorime, yra transcendentaliūs, paremti intencionaliomis įžvalgomis. Bet šito neužtenka: kritiški argumentai ir pastabos turėtų krypti į viešuosius reikalus, ypač į dabar įsigalėjusią didžiulę technokratiją, kurios funkcija – *de facto*, o ne *de jure*, plėsti mokslo valdymą, įtvirtinant savo hegemoniją.

Intelektualų kritinės įžvalgos šiuo metu, manyčiau, turėtų būti sutelktos į dvi sritis. Pirma, tai jau minėta technomokslų hegemonija, kai vadovaujamasi paprasta logika: jei įmanoma pagaminti, tai ir reikia gaminti; mes esame specialistai ir niekas kitas neturi kompetencijos nustatinėti mūsų tyrinėjimo ribų. Vis dėlto tas ribas reikia nustatyti iš išorės, remiantis ne vien specialistais, bet ir atviromis diskusijomis apie kokios nors technologijos reikalingumą, nenumatomas jos pasekmes, įtraukiant į jas daugiau nei vieną technologiją – tarkime, ne tik chemiją, bet ir, pavyzdžiui, biologiją, genetiką, nes reikia išsiaiškinti, kaip kokia nors nauja cheminė medžiaga paveiks ląsteles, kokia bus oro tarša ir t.t. Per tokias diskusijas išryškėtų specifinių technomokslų ribos. Antras reikalavimas yra dar svarbesnis – tai intelektualų veikla viešumoje. Prabėgomis minėjau, kad dabar, žvelgiant politiškai, postmoderniai, dekonstruktyviai ir moksliai, visų nepriimtinausia yra žmogaus esmė. Pirmiausia čia

reikėtų atsisakyti metafizinės diskusijos, kuri kol kas nedavė teigiamų rezultatų. Žmogaus esmės neigėjai remiasi prielaida, kad žmogus yra daiktas, turintis jusles ir reaguojantis į aplinką kaip ir kiti gyvūnai. Nėra skirtumo tarp žmogaus ir beždžionės, žmogus – tai beždžionė, išmokusi vaikščioti užpakalinėmis kojomis. Esant tokiam žmogaus suvokimui, nekeista, kad beždžionėms jau reikalaujama lygių teisių su žmonėmis. Gelbėdamiesi iš tokios padėties, kai kurie metafizikai prie jusliško kūno prilipdo sielą, dvasią, net protą. Bet ir metafizikų stovyklai kyla tas pats klausimas: kuo remiantis galima žmogų laikyti atsakingu? Jusliškas daiktas negali būti atsakingas, nes jis nėra klystantis ir jam jokio pasirinkimo nereikia; siela irgi negali klysti, nes ji tiesiog jaučia tai, ką jaučia, ir viskas – ji negali pasirinkti savo jausmų ir būti už juos atsakinga. O pažvelgę į tikinčiuosius įsitikinsime: jie, be abejo, turi absoliučią savo tiesą ir, kaip absoliučios būties kūriniai, negali nei klysti, nei pasirinkti, kuo jiems būti, nes jų apskritai nėra, kitaip tariant, jie yra tai, ką apie juos sako jų dievybė. Graikai puikiai suvokė situacijos sudėtingumą ir, pasitelkę simbolinius įvaizdžius, surado vieną išeitį: nei metafizika, nei dievybės mums nepadės. Mes patys turime susiprasti, kad pasikliaudami dievybėmis būsim tik žaislai dievybių kivirčiuose ir niekada nerasime sąlyčio taškų tarpusavyje. Nepaisant mūsų jusliškos patirties ir neklystančios sielos, esame klystantys ir neišvengiamai riboti. Todėl patys turime susikurti savo gyvenimo taisykles ir susitarti, kad jų laikysimės, o jei tos taisyklės pasirodys nepakankamos, jei dėl jų suklydome, patys jas viešai pakeisime. Ypatinga čia tai, kad politinė apšvieta jau tada suvokė aktyvaus žmonių dalyvavimo viešuosiuose reikaluose svarbą, nes tik toks veiklus dalyvavimas parodo esamų santykių klaidingumą, ribotumą ir pasiūlo reikiamus pakeitimus. Nepaisant to, kad žmogus yra ribotas ir klystantis, jis turi prisiimti viešą atsakomybę už savo veiksmus ir ištaisyti savo klaidas. Tai padaryti jis gali tik dalyvaudamas viešuosiuose reikaluose, gindamas savo ir kitų viešąją erdvę. O tam reikia drąsos abejoti visais teiginiais, ar jie būtų dieviški, ar žmonių sugalvoti, ryžto jaustis atsakingam ir reikalauti to iš kitų. Sokratas drįso pareikšti Atėnų

demokratams, kad jų teiginiai nepakankamai pagrįsti, ir reikalavo prisiimti už tai atsakomybę.

Vis dėlto kyla klausimas, ar visi diskursai turėtų būti toleruojami? Iš to, kas pasakyta, galima suvokti, kad diskursai, ar jie būtų moksliniai, ar metafiziniai, ar humanitariniai, valdo kultūros sritį, tradicijas, bet jie niekam neatstovauja, nenurodo į kokią nors tikrovę – taigi jie yra laisvai, be jokių apribojimų pasirenkami. Ar Sokratas sutiktų toleruoti visus diskursus, kitaip tariant, ar yra tolerancijos riba? Jeigu sakome, kad kiekvienas asmuo privalo jaustis atsakingas, turi teisę dalyvauti viešuosiuose reikaluose ir išreikšti savo pažiūras, tai koku atveju jo pažiūros būtų netoleruotinos? Tik tada, jeigu jis, turėdamas teisę viešai reikšti savo pažiūras, reikalautų, kad jo pažiūros būtų pripažintos besąlygiškai teisingomis ir, joms tapus valstybės tvarkos pagrindu, nebūtų leidžiama jomis abejoti, o kitokios pažiūros, kitokie teiginiai apskritai būtų uždrausti. Taigi aš reikalauju teisės viešai kalbėti, bet teigiu, kad tik mano nuomonė yra teisinga ir niekas neturi teisės ja abejoti. Sokrato atsakymas: jeigu man (tau, jam, jai) neleidžiama viešai kalbėti, paneigiama mano (tavo, jo, jos) atsakomybė ir žmogiškoji esmė. Filosofas verčiau pasirinko mirtį nei gyvenimą nelaisvų žmonių bendruomenėje. Tai visuotinė problema ir jos neįmanoma išspręsti toleruojant visus diskursus, atseit jie visi yra lygūs. Toks lygiavos principas negali tapti intelektualų pasiteisinimu dėl tolerancijos komunizmo, fašizmo ir panašių kryptų dogmoms, nes jos jau pačios save diskreditavo. Remiantis esmiška žmogaus sąvoka, darytina išvada, kad nei komunistas, nei fašistas neturi teisės atstovauti valstybei, nes principinė jų nuostata – neigti kitų teisę ir pareigą atsakingai spręsti viešuosius reikalus.

Aš ir kitaip mąstantys kiti

Įdomus fenomenas: skirtingos grupės, turinčios skirtingas ideologijas, pažiūras, programas, beveik *a priori* neigia ar net nekreipia dėmesio į tai, ką rašo ir siūlo kiti. Kodėl man reikėtų skaityti tai, ką tie „kitaip

mąstantys“ rašo? Mano pažiūros, intelektualinė pozicija yra teisinga, nes viskas, ką aš skaitau, patvirtina tai, ką aš pats sakau, o aš patvirtinu, ką mano grupė sako ar rašo. Todėl pavieniai individai, „priklausantys“ grupei, net nebando įrodinėti, kad jų teiginius irgi vertėtų išklausti. Tokios grupės mąstymas darosi vis labiau dogmatiškas, nes niekas nedrįsta pakutenti lyderio ideologijos silpnųjų vietų. O juk intelektualui pats smagiausias dalykas turėtų būti įtampa, kylanti, kai jis, kaip koks Sokratas ar net Diogenas, išprievartauja „šventą karvę“, iš kurios metų metais buvo melžiamas tiesos pienas. Toks momentas yra siaubingas, nes jis atveria, kad žmogus yra klystantis ir jo pareiga – taisyti savo klaidas, kurios niekada nesibaigs.

Kiekviena tradicija, kalba, kultūra apibūdina žmogų savaip, net ir žodis „žmogus“ išreiškia tik vienos kultūros ar tradicijos suvokimą, kitose tradicijose gal net nėra „žmogaus“, todėl negalime reikauti, kad visi mąstyto ir elgtųsi „žmoniškai“. Jie irgi neprivalo žiūrėti į mus kaip į priklausančius „žmonijai“. Evoliucijos metafizikai teigia, kad genų inžinerija ilgainiui sukurs „tobulesnį“ žmogų, dievybių garbintojai tikisi, neva kada nors žmonija įsitikins, kad jie yra „išrinktieji“, o kiti – velnio išperos. Ir visos šitos kontroversijos sukasi apie „žmogų“. Todėl reikia grįžti prie žmogaus esmės: žmogus negali pasikliauti jokiais pasiteisinimais, ar jie būtų dievų, ar velnių, kultūros ar mokslo padiktuoti, jokiais „vidiniais“ geismai, jis turi jaustis pats atsakingas už savo teiginius ir veiksmus, reikalaudamas tokios pat atsakomybės ir iš kitų. Techninės pakraipos mokslininkai teigia, kad jų veikla yra „objektyvi“, todėl neutrali, bet juk technomokslų vaisiai neauga ant medžių, jie irgi yra žmogaus kūrybos rezultatas. O autorius turi jaustis atsakingas už savo kūrinį. Kultūra irgi negali pateisinti žmogaus veiksmų, nes ji taip pat yra žmogaus kūrinys ir jos kūrėjai atsakingi tiek už savo kūrinius, tiek už gyvenimo būdą, sekant jų kūriniais. Patys kūriniai negali nulemti nei žmogaus mąstymo, nei veiklos. Kultūroms priklauso ir įvairūs kultai, tarp jų religijos. Sukurti žmonių, jie turi reikšmę tol, kol žmonės juos praktikoja.

Nustojus melstis kūrinių akivaizdoje, tie įvaizdžiai praranda galią. Už juos yra atsakingi žmonės, juk ir šventuosius karus pradėjo ne dievybės, ne jos už juos ir atsakingos. Jei žmogus savo kūrinius laiko savo veiklos pateisinimu, vadinasi, jis atsisako atsakomybės ir praranda žmogiškąją esmę, tampa fenomenų, kuriuos sukūrė jis pats, vergu. Iš to, kas pasakyta, atrodytų, kad intelektualas yra atsakingas už viską visada ir visur. Toks reikalavimas peržengtų žmogaus – riboto, laikino ir klystančio – esmę. Joks žmogus negali būti atsakingas už viską visur ir visada, bet gali būti atsakingas už čia ir dabar vykstančius įvykius ir su juo susijusius kitus asmenis.

O kaip reikėtų elgtis, jei reikalauja, kad apginčiau, kažkas man visiškai nepažįstamas? Pirmas klausimas – ką turėčiau ginti? Jo kultūrą? Gera, bet jei ta kultūra reikalauja, kad kiti garbintų jos sukurtus įvaizdžius ir mitus kaip „tikrovę“, jei taiko prievartą, kad niekas nuo jos neatsimestų? Tada mano pareiga – ne ginti tokią kultūrą, bet gelbėti tuos, kurie nori atsikratyti kultūrinės vergijos grandinių ir tapti laisvais žmonėmis. Vadinasi, į tokį pagalbos prašymą turiu atsiliiepti su sąlyga, kad prašytojas neverčia kitų asmenų priimti jo išpažįstamos, bet jiems svetimos, kultūros ir gyventi jos vergijoje.

Lygiai taip pat esu atsakingas už savo valstybę, nes išrinkau atstovus, kurie priima sprendimus mano vardu. Mano pareiga stebėti jų veiklą ir viešai kritikuoti, jeigu jų elgesys yra neatsakingas. O ką reiškia neatsakingas elgesys? Kai elgiamasi pagal aukščiau minėtus modernistų ir postmodernistų diskursus ir technomokslų „paaiškinimus“, kurie pateisina, kodėl galima paneigti pačią žmogaus esmę. ■

ŽMOGUS ANT TILTO

Ar moralė igimta?

I sivaizduokime tokią situaciją: niekieno nevaldomas geležinkelio vagonas rieda penkių darbininkų, kurie triūsia ant bėgių, link. Jūs, mielas skaitytoja, stovite prie iešmo ir matote, kaip atidunda šis grėsmingas vagonas. Jei iešmą pasuksite į dešinę, paskutinę akimirką išgelbėsite penkių žmonių gyvybę. Tačiau čia yra viena išlyga: jei vagonas pasuks į dešinę, irgi pervažiuos geležinkelininką, bet tik vieną. Ką darytumėte?

Palaukite, neskubėkite atsakyti! Apgalvokite dar vieną atvejį. Tas pats nevaldomas vagonas atidunda penkių darbininkų link. Tačiau šį kartą jūs stovite ne prie iešmo, o ant tilto viršum bėgių. Dairotės, ką galėtumėte numesti ant bėgių, kad vagonas sustotų. Vienintelis, ką matote, yra šalia jūsų stovintis drūtas vyriškis. Turėklai neaukšti. Viskas, ką galėtumėte padaryti, – iš užpakalio tą žmogų stipriai pastumti. Jo stambus kūnas sustabdytų atriedantį vagoną ir penki geležinkelio darbininkai būtų išgelbėti. Ką darytumėte?

Maždaug trys šimtai tūkstančių žmonių yra atsakę į šiuos du klausimus. Apklausą atliko psichologas Marcas Hauseris iš Harvardo universiteto Bostone. Savo testą jis paskelbė internete ir paprašė žmonių atsakyti, kaip jie pasielgtų tokiomis aplinkybėmis. Hauseris klausė ne tik internetautų. Atsakymų į šiuos klausimus jis teiravosi JAV ir Kinijoje, testavo net klajoklių tautes, klausinėjo vaikus ir suaugusius, ateistus ir tikinčiuosius, moteris ir vyrus, darbininkus ir akademikus. Rezultatas buvo netikėtas – atsakymai visur beveik vienodi, jie nepriklausė nei nuo religijos, nei nuo amžiaus, nei nuo lyties, nei nuo išsilavinimo ar valstybės.

Tad kokie tie atsakymai? Klausimas 1: beveik kiekvienas apklaustasis iešmą būtų persukęs. Jis būtų paaukojęs vieną žmogų, kad išgelbėtų penkių kitų gyvybes. Klausimas 2:

tik kas šeštas būtų stūmęs storulį nuo tilto, kad išgelbėtų penkis kitus. Absoliuti dauguma taip nebūtų pasielgusi.

Ar nekeista? Juk ar persuksiu iešmą, ar nustumsiu žmogų nuo tilto, abiem atvejais rezultatas vienodas! Žūsta vienas, išgelbstimi penki. Mirusiųjų ir gyvųjų skaičiaus atžvilgiu – jokio skirtumo. Ir vis dėlto skirtumas yra: ar aš susitaikau su vieno žmogaus mirtimi, ar pats jį pastūmėju žūtin, akivaizdu, nėra tas pat. Psichologijos požiūriu anaip tol ne vis tiek, ar už žmogaus mirtį atsakau aktyviai, ar pasyviai. Vienu atveju jaučiuosi nužudęs žmogų, net jei gelbsčiu kitų gyvybes. Kitu atveju veikiau jaučiuosi žaidžias likimu. Tarp aktyvaus veiksmo ir ko nors nedarymo plyti ištisa emocijų jūra. Pabrėžtina, kad beveik visų šalių baudžiamieji įstatymai tyčines veikas tiksliai skiria nuo veiksmų neatlikimo.

Aktyvūs veiksmai moralės požiūriu yra kas kita nei, tarkime, įsakymas ar paliepimas ką nors įvykdyti. Kariškai, numetę atominės bombas ant Hirošimos ir Nagasakio, nesusidorojo su savo dvasiniais išgyvenimais, o jų viršininkai iki pat prezidento Trumano, kuris priėmė sprendimą bombarduoti tuos miestus, dėl to turėjo, matyt, mažiau problemų. Mes skiriame tyčinę ir galimą žalą, tiesioginę ir netiesioginę veiką. Daugeliui žmonių atrodo, kad žala, padaryta prisiliečiant prie kūno, yra labiau peiktina už tą, kuri atsiranda be tiesioginio kontakto. Lengviau yra ką nors nužudyti paspaudžiant mygtuką nei suvarant peilį į širdį. Juo abstrakčiau prisidedama prie brutalaus poelgio, juo lengviau jį įvykdyti.

Prisiminkime prielaidą, kad mūsų moralė yra kilusi iš primatų socialinių santykių. Nors primatams nėra būdingi abstraktūs veiksmai, bet panašu, kad jie vis dėlto skiria veikimą nuo neveikimo. Jei žmogus ko nors nedaro, neturime garantijos, kad taip jis elgiasi tyčia. Todėl ir neskubame to

vertinti moralės požiūriu. O dėl aktyvių veiksmų, atrodo abejonių nekyla.

Marcas Hauseris į visa tai žvelgia kur kas giliau. Jei tokią pačią situaciją daugelis žmonių moralės požiūriu vertina panašiai, o joje atsidūrę elgiasi vienodai, ar tai neįrodo, kad kiekviename iš mūsų glūdi kultūros ribas peržengiantis visuotinis moralės pamatas? Ar nesivadovaujame vienodomis taisyklėmis? Ar nesilaikome panašių principų, tarkime, tokių kaip „Būk doras!“, „Nekenk!“, „Elkis taikiai!“? Hauseris įsitikinęs, kad moralės taisyklės glūdi kiekviename iš mūsų. Žmonės šių taisyklių paprastai nesuvokia, todėl auklėdami jaunąją kartą jų neperteikia. Jos tūno mūsų genuose, o pirmaisiais gyvenimo metais yra sudvasinamos. Hauserio spėjimu, moralinę nuojautą įgyjame panašiai kaip išmokstame gimtąją kalbą. Pasak Noamo Chomsky'o, žmogaus smegenyse jau iš pat pradžių esama universalios gramatikos, kuri yra pamatas vaikams išmokti gimtąją kalbą, bet kiekvienu atveju tai priklauso nuo konkrečios aplinkos. Tiksliau tariant, mes ne išmokstame, o veikiau įgyjame pirmąją kalbą, panašiai kaip mums išauga galūnės. Morale, Hauserio manymu, perimama tokiu pat būdu. Čia irgi esama savotiškos giluminės gramatikos, padedančios struktūriškai pasisavinti atitinkamą aplinkos moralę. Iš to išeitų, kad kiekvienas žmogus gimsta jau turėdamas gėrio ir blogio nuovoką, „moralės instinktą“. Doroję ir padorumą žmogui įskiepija ne tik religijos ir teisės sistemos, ne vien tėvai ir mokytojai, – atitinkamą nuovoką žmogus gauna jau motinos iščiose. Kaip tik todėl ir galime per daug negalvodami pasakyti, ar poelgis geras, ar blogas. Net ir nusikaltėliai dažniausiai intuityviai žino, kas moralės požiūriu teisinga, o kas klaidinga.

Ar Hauseris teisus? Ar psichologų testai rado raktą į intuityviąją moralę? Filosofai, taikydami abstrakčius imperatyvus ir dėsnius, jo neužčiuopia, smegenų tyrėjai su pozitronų emisijos tomografais jo nemato. Kantas niekino jausmus, nes jo objektas buvo kaip tik priešingas – moralė, kuri galėtų išsiversti be jausmų. Pasak Kanto, jausmai yra ne proto partneriai, o jo priešai, nes kliudo priimti moralinius sprendimus. Kaip tik prieš šią koncepciją yra nukreipta Hauserio moralinių jausmų teorija. Emocijos, pasak Hauserio, nebūtinai yra žemesnieji instinktai – jos gali žadinti ir taurius jausmus. Norėdamas sutvirtinti min-

tį, kad kiekvienas sveikas ir moralus žmogus turi *moralės nuovoką*, Hauseris, padedamas savo seno gerai pažįstamo kolegos Antonio Damasio, tiria ligonius su pažeista kaktos skilties ventromedialine sritimi, t.y. žmones, turinčius panašių sužalojimų kaip ir Phineasas Gage'as. Jiems irgi buvo pateikti vagono testo klausimai. Atsakymai buvo aiškūs ir nedviprasmiški: kaip ir dauguma sveikųjų, taip ir šie iešmą būtų pasukę, kad išgelbėtų penkis geležinkelio darbininkus. Tačiau antruju atveju – priešingai negu tikėtasi – storuliui būtų tekę atsisveikinti su pasauliu. Sociopatai su Phineaso Gage'o simptomu buvo pasirenę nedelsdami nustumti tą žmogų nuo tilto. Kitiems taip pasielgti trukdė intuityvūs moralės instinktas, o šie, akivaizdu, neturi moralės jausmo. Padėtį jie vertina racionaliai.

Jei tikėsime šio testo rezultatais, teks pripažinti, kad moralės nuovoka glūdi žmogaus kaktos skiltyje. Čia, ventromedialinėje zonoje, turėtų slypėti ir universalioji moralės gramatika. Tačiau, prieš pasirašydami po visu tuo, turėtume išklausti dar porą svarbių pastabų: klausimas, kaip elgtumėtės su iešmu, yra aiškus ir vienprasmiskas, o klausimas dėl žmogaus ant tilto toks nėra. Dar kartą kuo rimčiausiai išsigilinkime į situaciją – stumti žmogų nuo tilto, kad būtų sustabdytas vagonas, ar jo nestumti. Jei žmogus atsuks mums nugarą, pastumti jį bus lengviau. Jei žiūrės į mus, – nepalyginamai sunkiau. Jeigu jis mums nesimpatiškas? Na, gerai, galime paaukoti. Jeigu simpatiškas ir maloniai mums šypsosi? Tada jo tikriausiai nestumsime. Visa tai nepaneigia Hauserio moralės instinkto teorijos, bet daro ją sudėtingesnę. Juk visi labai asmeniškai simpatijos ir antipatijos jausmai yra šiek tiek susiję ir su intuityviąja morale.

Panašių pastabų galima pateikti ir pirmajam pavyzdžiui. Penki iš šešių apklaustųjų vieną geležinkelio darbininką leistų suvažinėti, kad išgelbėtų penkis. Kol kas viskas aišku. O kaip būtų tada, jei tą vieną darbininką pažįstu, jeigu jis yra mano geras draugas? Ar ir tada perkelsiu iešmo svertą? O jei ant bėgių bus ne darbininkas, o mano motina, brolis, sūnus ar duktė? Kas tada kiš nagus prie iešmo? Kas perstums bėgius, jei reikės rinktis tarp penkių suaugusių darbininkų ir ant geležinkelio žaidžiančio vaiko?

Antrajame pavyzdyje, ko gero, ne vienas mokinys nustumtų nuo tilto neapkenčiamą matematikos moky-

toją, kad išgelbėtų gyvybę penkiems geležinkelio darbininkams.

Antruoju atveju įsiterpia ir aspektų, neturinčių nieko bendra su instinktais. Jei apsispręsiu storulį nukraidinti nuo tilto, smegenyse iškart švystels mintis: kas garantuos, kad jis tiksliai nukris ant bėgių? Net jeigu ir nukris, ar galiu būti tikras, kad vagoną jis sustabdys? Kas bus, jei nesustabdys? Tada atsisveikins su pasauliu ne tik penki darbininkai, bet būsiu dar ir žmogų nužudęs. Kas patikės, kad taip padariau iš geriausių ketinimų? Visi šie klausimai mano poelgiui labai svarbūs. Be to, jie nėra ilgų apmąstymų rezultatas, o šauna į galvą tarsi žaibas. Atsiradę iš gyvenimo patirties, jie yra nelyginant socialiniai ir kultūriniai refleksai.

Genetines potencijas ir kultūrinį žinojimą ne taip lengva atskirti. Abu šie dalykai neatsiejami. Tai, kad atsakant, pavyzdžiui, į Hauserio testų klausimus, įvairiose kultūrose priimami panašūs sprendimai, dar neįrodo moralės įvaizdžius esant įgimtus. Gali būti, kad moralės pagrindai tose kultūrose formavosi panašiai, nes pasirodė geri ar bent naudingi. Teisingas atsakymas į klausimą: „Ar moralės jausmai įgimti, ar išugdyti?“ iš tikrųjų būtų toks: neįmanoma atskirti! Kai kurie vaikai ir jaunuoliai, išauklėti, pavyzdžiui, Hitlerio laikais, paskui, tarnaudami SS karininkais, neturėjo jokių skrupulų žudyti žmones, tarp jų – beginkles moteris ir mažus vaikus. Kaip gimtosios kalbos, taip ir moralės atveju, matyt, ne viskas yra įgimta. Į pasaulį ateiname ne aprūpinti vertybėmis, o veikiau turėdami tik studijų planą, kokią informaciją galime priimti, ir kai kurias prielaidas, kaip ją tvarkyti.

Kaip skirtingai galima panaudoti gebėjimą būti moraliam, rodo moralės vaizdinių įvairovė. Nuosavybės teisėmis, lytinių santykių morale, religinėmis nuostatomis ir požiūriu į agresyvumą buvo ir yra naudojamosi taip skirtingai, kad net sunku pasakyti, kas yra tipiška „žmogiška“. Dabarties visuomenėje šiuo atžvilgiu irgi yra daugybė spalvų ir atspalvių. Egzistuoja kasdieninė moralė, įsitikinimų moralė, atsakomybės moralė, klasių moralė, susitarimų moralė, maksimali ir minimali moralė, pradinė, kontrolės, moterų ir vyrų, įmonės, vadybininkų, feministių ir teologų moralė. Kai visuomenė suvokia susidūrusi su kokia nors netikėta problema, tuoj pat atsiranda nauja moralė. Tačiau,

šiaip ar taip, kiekviena nauja moralė pagrįsta tomis pačiomis vertybėmis: ji apeliuoja į sąžinę, reikalauja daugiau lygybės ir demokratijos, brolybės ir santarvės.

Tas, kuris mąsto moraliai, pasaulį skirsto į dvi sritis: atskiria tai, ką gerbia, ir tai, ką norėtų uždrausti. Daugiau nei du tūkstančius metų filosofai kamuojasi ieškodami nepaneigiamų argumentų, kaip sutvirtinti to gerbimo ir draudimo kriterijus. Rezultatas akivaizdus: filosofijos veiklama, per šimtmečius susiklostė moderni moralės sistema – teisinė piliečių valstybė, tačiau visa toji konstrukcija (bent Vokietijoje) yra tokia trapi, kad, kaip minėjau, nacionalsocializmo laikais be didesnių moralinių kančių ji vienu mostu buvo paversta šipulių krūva. Panašu, kad moralės pažangą visuomenėje lemia ne tiek protas, kiek plačiųjų socialinių sluoksnių įkvepiantis susitelkimas spręsti kokias nors problemas. O socialinio veiksmo variklis irgi yra afektas. Amerikiečių filosofas Richardas Rorty's padarė įžvalgią išvadą: „Moralės pažangos [...] nelemia tai, kad pakylama virš jausmų ir veržiamasi prie proto. Menka ji yra ir tada, kai, užuot kreipusis kaip paprastai į žemutines ir paperkamas provincijos instancijas, apeliuojama į aukščiausiąjį teismą, kuris priimdamas sprendimus remiasi neistoriniu, su jokia vieta nesusijusiu ir jokios kultūros nevaržomu moraliniu įstatymu.“

Išvada turėtų būti tokia: žmogus – tai gyvūnas, turintis gebėjimų elgtis moraliai. Tie gebėjimai yra įgimti, tačiau sunku pasakyti, koku mastu. Primatų smegenys teikia jiems galimybę įvertinti kitų padėtį, jie suvokia (neurocheminiame lygmenyje), kad už „gerus“ veiksmus yra atlyginama. Etinė elgsena – kompleksiškas altruizmas, susidedantis ir iš jausmų, ir iš vertinimų. „Moralinio dėsno“, įpareigojančio elgtis gerai, žmogus neturi, priešingai, nei manė Kantas. Tačiau morali elgsena atsirado, nes taip elgtis naudinga ne tik individui, bet ir jų grupei. Kiek individas tuo naudojasi, – labiau savigarbos klausimas, o jis savo ruožtu yra auklėjimo dalykas. ■

Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas TEKORIUS

Versta iš: Richard David Precht, *Wer bin ich – und wenn ja, wie viele. Eine philosophische Reise*. Wilhelm Goldmann Verlag, München 2007, p. 169–176.

POLITIKOS PORNOGRAFIZACIJA: AR VIEŠUMO GALI BŪTI PER DAUG?

Tradiciškai viešumas apibrėžiamas pagal jo santykį su privatumu. Jürgeno Habermaso teigimu, vieši visuomenės, politinės bendruomenės reikalai turi būti atskiriami nuo privataus, asmeninio gyvenimo – tuo rėmėsi tiek antikinės Graikijos polio gyvenimas, tiek ir buržuazinė viešoji sfera. Šis modelis buvo kritikuojamas dėl patriarchalinio savo pobūdžio. Bandymai revizuoti habermasiškąjį viešosios erdvės modelį, įtraukiant įvairias marginalizuojamas grupes, pavyzdžiui, moteris, homoseksualus ir kt., lėmė, kad vis labiau nyksta riba tarp to, kas laikytina viešu reikalu, o kas – asmenine problema. Nors atskleidžiant asmeninio gyvenimo detales, nesunku sukurti tariamo viešumo išpūdį, tačiau pernelyg tą forsuojant viešoji sfera degraduoja iki asmeninių reikalų ir problemų turgaus. Diskusijose apeliuojama jau ne į viešąjį interesą, bet į emocijas, sentimentus, sąjoniškus potraukius ar instinktus, formuojasi P2P (*person to person*) politika, nusistovi suasmenintas (tėviškas, broliškas ar seksualizuotas) ryšys su politikais. Kai kurie autoriai tai vadina viešosios sferos pornografizacija, reiškiančia intymumo triumfą ir viešumo baigtį. Tai verčia iš naujo permąstyti viešosios sferos ribas

ir atsakyti į fundamentalų klausimą – **ar įmanomas viešumas ten, kur neįmanomas privatumas?**

Kas yra „viešumas“? Struktūralistų – Ferdinand'o de Saussure'o ir kt. teigimu, prasmė niekada nėra autonomiška, ji atsiranda per nuorodą, per referenciją į kitą: *baltam* suteikia prasmę santykis su *juodu*, *angliška* apibrėžia tai, kas nėra *amerikietiška* ar *prancūziška* ir pan. Žmonių mąstymas ir pasaulio suvokimas remiasi binarinėmis opozicijomis, tokiomis kaip juoda–balta, diena–naktis, vyras–moteris ir pan. Taigi viešumas yra suvokiamas per santykį su privatumu – vieši reikalai, viešasis gyvenimas yra tai, kas peržengia privataus gyvenimo, asmeninio intereso ir asmeninių rūpesčių ribas.

Dar Graikijos polyje dalyvavimas viešojoje sferoje buvo grindžiamas priešprieša tarp *oikos* ir *polis*, t.y. tarp privačių (namų) ir viešų (miesto) reikalų. Polio gyvenime dalyvavo ir miesto reikalus sprendė tie, kurie pagal savo statusą buvo ūkio (*oikos*) šeimininkai – visą fizinį darbą atlikdavo kiti, todėl ūkio valdos šeimininkas galėjo gilintis į politines ir filosofines problemas (Peters, 1993:556).

XVII–XVIII a. susiformavusi buržuazinė visuomenė šiuo požiūriu mažai kuo skyrėsi nuo antikos

laikų. Patriarchalinė tvarka suponavo, kad ūkio reikalais rūpinasi žmona ir tarnai, todėl vyras, pasak Dorothy Smith (1993), išlaisvintas nuo bet kokios „kūno logistikos“, gali netrukdomai užsiimti viešaisiais reikalais. Dar daugiau, Alvino Gouldnerio teigimu, „patriarchalinis moterų pavergimas ir privati nuosavybė buvo pagrindinės prielaidos viešojo racionalumo raidai buržuazinėje visuomenėje po Švietimo epochos“ (Peters, 1993:553).

Taigi viešumas apibrėžiamas pagal jo santykį su privatumu. Egzistuoja tegul ir numanoma, tik pusiau institucionalizuota, perskyra tarp to, kas yra vieša, o kas privati. Tai lemia sutartiniai dominavimo ir galios santykiai, gebėjimas ir galėjimas nustatyti ribą tarp viešumo ir privatumo, klasifikuoti temas, tam tikras iš jų laikant privačiomis, o kartu trivialiomis, primityviomis, nevertomis dėmesio, mažiau reikšmingomis...

Viešojoje sferoje dominuoja buržuazinis vyriškas racionalumas, t.y. tokia kultūrinė logika, tokie ženklai, kurių kitos grupės negali ir nepajėgia perskaičiuoti, todėl kitoms grupėms jie atrodo keisti, svetimi, beprasmiški. Perfrazuojant Seilą ben-Habib, tokioje visuomenėje „viešojo sfera yra pripildyta gąsdinamai tuščių ir beprasmių režimo galios ženklų, o gyvenamasis pasaulis yra atkuriamas kažkur kitur“ (Benhabib, 1996:128–129). Marginalizuojamos grupės yra priverstos kalbėti joms svetima kalba. Dorothy Smith (1993) mini moterų sąmonės bifurkaciją, t.y. skilimą, kai viešojoje ir privačiojoje sferoje vartojami skirtingi kalbėjimo kodai ir mąstymo modeliai. Joanna Riviere (1986) aprašė mimezę ir maskaradą – dvi moterų pasitelkiamas strategijas, kai, siekdamos pripažinimo viešojoje sferoje, jos suspenduoja savo moteriškumą ir pradeda imituoti vyrišką kalbėseną bei laikyseną.

Būtent todėl habermasiškoji viešosios erdvės samprata sulaukė tiek daug kritikos. Pastaraisiais metais bandoma konstruoti (ir įgyvendinti) vadinamąjį posthabermasišką viešosios erdvės conceptualinį modelį, kurį apibūdina trys pagrindinės charakteristikos:

- Savireprezentacijos ir „buvimo čia“ principas (Phillips, 1995), kai užtikrinamas net ir labiausiai nuo politikos nutolusių grupių dalyvavimas;

- „Tolerancijos praktika“, kai garantuojamas daugiabalsiškumas, leidžiama kalbėti visoms mažumų grupėms (Williams, 1996);

- Naujoji komunikacijos etika, kuri remiasi ne abipusiškumo principu, bet kompleksiško kultūrinio dialogo siekiu (Benhabib, 2002).

Tačiau posthabermasiška viešojo erdvė – tai dar vienas idealistinis normatyvinis modelis, todėl jį įgyvendinti nebus lengva. Tai problemiška dėl daugybės priežasčių, čia plačiau aptarsime tik vieną iš jų – vis labiau nusitrina tradicine laikyta perskyra tarp viešumo ir privatumo. Kai privatumas supolitinamas, įvairūs asmeninio, kartais net intymaus gyvenimo aspektai, privatus dalykai tampa politiniu argumentu.

Daniel Dayan ir Elihu Katzo teigimu, postmoderni žiniasklaida privačius namus transformuoja į viešąją erdvę, pripildydama ją intymaus asmeninio gyvenimo ženklų (Dayan and Katz, 1992:127–133). Šitaip sukurama iliuzija, kad viešojo erdvė yra skaidri, perregima, be jokių užkulisių, čia niekas neslepama, tačiau tuo pat metu viešojo erdvė paverčiama asmeninių santykių aiškinimosi turgumi. Kūnas, kuris kadaise buvo visiškai atskirtas, eliminuotas iš viešojo diskurso, dabar vėl į jį įsiveržia su nauja jėga, naujomis konotacijomis ir simboliniais kontekstais. JAV prezidentas Franklinas Rooseveltas sėdėjo invalido vežimėlyje, bet plačioji visuomenė vargu ar tai žinojo... Po kelių dešimtmečių Bilas Clintonas prisiekusiųjų teismui aiškinosi, kaip jis susijęs su intymiomis dėmėmis ant akimirksniu išgarsėjusios Monicos mėlynos suknelės... Ši pikantiška istorija buvo plačiai paviešinta, nuskambėjo visame pasaulyje ir tapo apkaltos proceso pretekstu.

Nemažai teoretikų (Sheila Jeffreys, Jennifer Oriel, Meagan Tyler, Lauren Rosewarne) kalba apie viešosios sferos pornografizaciją ir besiformuojančią pornokultūrą, t.y. visuomenę, kuri remiasi prin-

cipais, „pasiskolintais“ būtent iš pornografijos. Tai reiškia, kad pasikliaujama ne racionaliais, habermasiška prasme, argumentais, bet apeliuojama būtent į fiziologinio lygmens emocijas, sentimentus, net instinktus. Surežisuotas intymumo dramas (pavyzdys galėtų būti Ingos Rinau, kandidatės į LR Seimą per praėjusius rinkimus), asmeninio gyvenimo peripetijas operatyviai, kartais po kelis kartus per dieną, nušviečia žiniasklaidos priemonės. Minėtu atveju buvo akcentuojamos motinos ašaros, prigimtinis kraujo ryšys, kartu ir mistinė, ir organiška priklausomybė tautai – numojus ranka į teisės normas, kaip esminis argumentas buvo pateikiamas kūnas ir kūniškumas.

Richardas Sennettas knygoje „Viešojo žmogaus kryptis“ (*The Fall of the Public Man*) jau 1977 m. kalbėjo apie tai, kad Vakarų kultūra praranda *viešąją žmogų*. Šiandien, Danielle Wiese (2004) teigimu, nebėra ne tik viešojo žmogaus, bet ir viešosios sferos, nes rinkimų, ypač prezidento, kampanijos yra skirtos individams, o ne visuomenei – tai reiškia, kad apeliuojama ne į visuomeninį, bet į asmeninį interesą. Politikos ateitį Wiese apibrėžia kaip *P2P* (*person to person*) politiką, nes viešasis interesas baigia nunykti kaip ir viešasis žmogus. Tarp politikų ir rinkėjų atsiranda individualizuotas emocinis santykis, jis gali būti tėviškas (motiniškas), broliškas (seseriškas), gali būti ir atvirai seksualizuotas.

The Washington Post žurnalistė Kathleen Parker (2007) tvirtina, kad šiandien jau galima kalbėti apie pornografizuotą Amerikos politiką, nes ji, kaip ir erotika, remiasi ne racionaliais argumentais, debatais ir konsensusu, bet emocijomis, troškimais ir fantazminiais jų išsipildymais. Tai patvirtina ir pastaraisiais metais nepaprastai išpopuliarėjęs naujas *videommentary* žanras, pavyzdžiui, *Youtube* rodomas videoklipas „I Got A Crush on Obama“ buvo peržiūrėtas 2,4 mln. kartų, šiek tiek vėliau sukurtas kitas, ne mažiau sėkmingas videoklipas „Obama Girl vs. Giuliani Girl“.

21 metų amerikietė sukūrė videoklipą „Hott4Hill“, skirtą Hillary Clinton. Čia išliejamas lesbie-

tiškas seksualinis susižavėjimas: „Hillary, aš manau, kad tavęs noriu, Hillary, aš manau, kad tavęs geidžiu.“ Klipo autorė nėra nei lesbietė, nei politikos aktyvistė – tiesiog mergina nori atsidurti dėmesio centre. Politinėje erdvėje vis mažiau yra politikos pagal klasikinį jos apibrėžimą, yra tik geismas, ironija, pastišas. Parker klausia, ar dar galima kalbėti apie klasikinę senamadišką politiką, ar įmanomas bent poros minučių ramus pokalbis be jokio libidinio erzinimo (*free of libidinous tease*)?

Šiuo atveju radikaliai naują prasmę įgauna Seilos ben-Habib žodžiai, esą „totalitarinėje visuomenėje viešoji sfera yra pripildyta gąsdinamai tuščių ir beprasmių režimo galios ženklų“, nes demokratinėje visuomenėje viešoji sfera yra perpildyta gąsdinamai beprasmių beribio atvirumo ir asmeniškumo ženklų, esame tiesiog „terorizuojami intymumo“, kaip tvirtina Sennettas. Belieka priminti, kad viešumas be privatumo neįmanomas – norint išsaugoti viešumą, būtina išsaugoti privatumą.

Šis sindromas būdingas ne tik Jungtinėms Valstijoms. Net santūrioji Vokietijos kanclerė Angela Merkel su partijos bendražyge šypsosi iš rinkiminio plakato, demonstruodama išpūdingą dekoltė ir užsimindama, kad gali pasiūlyti „kai ką“ daugiau... Analizuodamas šių metų ES Parlamento rinkimus, Vokietijos dienraštis *Spiegel* teigia: „...visoje Europoje į eterį kyla galingi bombonešiai – stambiakrūtės gražuolės, auksu tviskantys milijardieriai, karalių palikuonys ir kitokie meteorai, kurių uodegos turėtų rodyti rinkėjams kelią prie balsadėžių“ (Lapėnaitė, 2008). Į ES parlamentą kandidatavo profesionalus modelis – Rumunijos Paris Hilton vadinama 28 metų Elena Basescu, kuri neslepia mėgstanti audringus vakarėlius ir laisvą gyvenimo būdą, vokiečių Gabriele Pauli, kuri fotografavosi žurnalo viršeliui, apsigaubusi Bavarijos vėliava ir apsimovusi latekso pirštines, Bulgarijos milijonierius, pramogų verslo atstovas, daugelio naktinių klubų, barų ir restoranų savininkas 43 metų Slavi Binevas... Italijos premjeras Silvio Berlusconi's atvirai deklaravo savo ketinimą į Europos Parlamento rinkimus pasiųsti visą

būrį patrauklių jaunų moterų: šokėjų, TV mergaičių, realybės šou dalyvių ir kt.

Nors Lietuvai toli iki Italijos parlamento, kur surinktas visas erotikos žvaigždynas (Mara Carfagna, Alessandra Mussolini, Daniela Santanche, Fiorella Ceccacci Rubino, Michela Vittoria Brambilla ir kt.), tačiau ir mūsų politikai noriai dalyvauja pokalbių šou, viešai atlikdami intymias išpažintis, atveria namų duris, kad sukurtų viešumo ir skaidrumo iliuziją, vaišina rinkėjus saldainiais ir ledais, žodžiu, flirtuoja su jais tikrąja to žodžio prasme, o flirtas visada paremtas anaip tol ne racionaliuoju pradū.

„Zuzi Records“ 2006 m. išleido kompaktinę diską „Kelionė į pasakas“, kuriame pasakas seka tokie politikai kaip Antanas Bosas, Česlovas Juršėnas, Eugenijus Gentvilas, Dangutė Mikutienė, Eligijus Masiulis, Dalia Teišerskytė...

Kitas pavyzdys – Vilniaus gyventojams išplatintas asmeniškai, tiesiai į pašto dėžutes, Algirdo Paleckio pasirašytas Vilniaus socialdemokratų laiškas: „Mieli vilniečiai, kviečiame Jus apsilankyti mūsų būstinėse ir susitikti su savo bendraminčiais! Mielai Jums pasiūlysime paskaityti naujausių laikraščių, pasivaikšinti „Raudonąją arbata“, pasimatuoti kraujospūdį ar pasisverti. Mums rūpi Jūsų nuomonė apie Vilnių. Mums rūpi, kaip Jūs jame jaučiatės. Mes Jus išklausysime, patarsime, padėsime. Būkime kartu!“ (Ūbis, 2007).

2007 m. pabaigoje žurnale *Veidas* publikuotame straipsnyje apie Mantą Adomėną (2008 m. Adomėnas kandidavo ir buvo išrinktas į LR Seimą) rašoma: „Paryžiuje perka skrybėles, Londone ar Kembri-dže – knygas ar mažas kišenines nosinaites, parkerio rašalą – Venecijoje, o cigarus – Romoje ar Neapolyje. Tokių skrybėlių, cigarų ar ypatingo rašalo Lietuvoje docentas paprasčiausiai neranda...“ (Petkevičiūtė, 2007).

2007 m. per savivaldybių tarybų rinkimus socialdemokratai siūlė atspėti jų rinkimų sąrašo numerį, šimtui atrinktų laimėtojų žadėdami padovanoti knygą „Lietuvos heraldika“, o du laiminguosius pakviesti vakarienės su partijos lyderiais Algirdu

Brazausku ir Gediminu Kirkilu. 2008 m. Liberalų ir centro sąjunga taip pat gundė atspėti jų sąrašo numerį, žadėdama, kad keletas laimingųjų turės galimybę paragauti partijos lyderio Artūro Zuoko ruošto plovo jo paties namuose.

2004 m. per prezidento rinkimus už Petro Auštrevičiaus kandidatūrą agituojančiuose plakatuose, „*siekiant patraukti moteriškąją rinkėjų dalį, kandidatas [buvo] pateikiamas kaip vertas įsimylėjimo*“ (Jankauskaitė, 2004, 56). Analogiškai prieš 2008 m. LR Seimo rinkimus buvo pasirodžiusi Darbo partijos rinkiminė agitacija, kur vaizduojamas Darbo partijos lyderis Viktoras Uspaskich, o šalia pateikiamas klausimas: „Ar tu norėtum su Viktoru...“, vėliau, spustelėjus pelę, pateikiamos pasirinkimo galimybės – pažaišti biliardą, pažaišti tenisą, pašokti stepą ir pan. Visa informacija apie konkursą skelbiama oficialioje Darbo partijos svetainėje – čia rinkėjams užduodami tokie klausimai: „Koks mėgstamiausias Viktoro Uspaskich gėrimas“, „Kokia mylimiausia Viktoro Uspaskich sporto šaka“, „Kokį automobilį vairuoja Viktoras Uspaskich?“ ir pan., o laimėtojas gali pats pasirinkti „prizą“ – pvz., pažais-ti su Viktoru biliardą.

Visais minėtais atvejais apeliuojama arba į vaiką (simbolinę prasmę) ir vaikiškumą (pasakų sekimas), arba į garbaus amžiaus asmens sąlyginį fizinį ir socialinį pažeidžiamumą (siūloma pabūti su žmonėmis, išgerti arbatos, pasitikrinti kraujospūdį), arba į vartotoją, neišgalintį įsigyti trokšamos prekės (cigarai iš Neapolio, parkerio rašalas iš Venecijos), o galiausiai – į meilės geidžiančią moterį... Taigi apeliuojama į tai, kas klasikine prasme neįeina į pilietiškumo apibrėžimą, ir kreipiamasi į rinkėjus kaip į vaikus, ligonius, skurdžius, moteris... Šitaip siekiama jų politinio lojalumo, bet pasitelkiami ne ideologiniai politiniai argumentai, o asmeniškumas, tariamo artumo, bendrumo jausmas, bendros vakarienės, maisto gaminimas, žaidimai ir flirtą primenantis santykis.

BNS spaudos centras 2008 liepos mėn. išplatino pranešimą apie naujai startuojančią LNK laidą

„Juoda – balta“. Čia teigiama: „Juoda – balta“ bus visi pokalbių šou žanro elementai – ne tik aštrios politinės diskusijos, bet ir atviri, intymūs pokalbiai, žurnalistiniai tyrimai, padėsiantys išsiaiškinti problemą, pamatyti jos priežastis, pasekmes ir galimus sprendimo būdus.“¹ Taigi intymumas tampa instrumentu išsiaiškinti (politinę) problemą ir ją išspręsti, intymumas paverčiamas magiškuoju visrakčiu, panacėja ir atsakymu į visus klausimus. Galas bet kokiai metafizikai, buitis švenčia pergalę prieš būtį, kūnas triumfuoja, nurungęs dvasią, – legitimacijos pagrindu tampa ne abstrakčios teorinės sistemos, ištikimybė ideologiniams principams, bet bulvarinės žinios ir naujienos iš politikų miegamųjų.

Šiame kontekste 2008 m. Seimo rinkimai Lietuvoje tapo naujosios, postidėjinės, postideologinės politikos triumfu. Sėkmingai pasirodė naujai susiformavusi Tautos prisikėlimo partija, pirmame rinkimų etape surinkusi 15% balsų ir 13 mandatų, o antrame iškovojo dar 3. Tautos prisikėlimo partijos branduolį sudaro išskirtinai pramogų verslo atstovai. Keletas narių – partijos lyderis Arūnas Valinskas, Donalda Meizelytė – jau anksčiau išgarsėjo erotinėmis fotosesijomis². 2008 m. vasarą, per naujojo TV3 sezono pristatymą, Arūnas Valinskas, pralaimėjęs lažybas su Marijonu Mikutavičiumi dėl lietuvių pasirodymo olimpinėse penkiakovės varžybose, persirengė palaikymo komandos šokėja ir žygiavo per sceną kartu su merginomis.

Tautos prisikėlimo partijos internetinėje svetainėje šis įvykis komentuojamas taip: „Tautos prisikėlimo partija: Kaip tarėme, taip padarėme. Mes savo pažadus pildome. Net jei tai būtų nemalonu“; „Tautos prisikėlimo partijos pirmininkas pažadus pildo: Nors lažybos ir pralaimėtos, bet pažadai išpildyti. Ką pažadame, tą ir išpildome!“ Išryškėja dviguba logika – viena vertus, *transgendered*, sutrikusi tapatybės riba, normų ir taisyklių laužymas, persirenginėjimas, pokštai ir apgaulė, apsimetant kažkuo kitu, nei esi iš tikrųjų, antra vertus, kūnas pasitelkiamas kaip principingumo, nepaperkamumo, ideologinės ištikimybės įrodymas.

Tokia pat logika paremta ir partijos rinkiminė fotosesija „Mes iš jūsų nevogsime – mes galime užsidirbti pačios“, kurioje dvi TPP narės, Inga Valinskienė ir Asta Baukutė, vaizduojamos kaip laisvo elgesio moterys, stoviniuojančios parko prieigose, už kojinių gumos užsikišusios pluoštus banknotų. Jau pačią pirmą naujojo Seimo darbo dieną TPP „papuošė“ skandalais, pavyzdžiui, Asta Baukutė per iškilmingą Seimo narių priesaikos ceremoniją krūtimi maitino kūdikį. Čia tiktų prisiminti Diogeną, kuris buvo „pirmasis Europos filosofas, kuris, užuot daug kalbėjęs, atliko Atėnų turguje gamtinį reikalą [...]. Gamtoje nėra nieko, ko turėtume gėdytis, sako jis. Su tikru žvėriškumu ir iškrypimais susiduriame tik ten, kur prasideda arogantiškos moralės ir kultūros sumaišties riba“ (Sloterdijk, 1999:190).

Tačiau, priešingai nei manė Diogenas, kūnas pats savaime jau nėra natūralus, neutralus, tikras, egzistuojantis anapus moralės dviprasmybių ir kultūros pinklių. Jis paverstas galingu signifikantu, reikšmių nešėju, o apgaulingas jo „natūralumas“, buvimas anapus kalbos ir kultūros reiškia tik vieną – **ideologijos nebuvimas yra ideologija par excellence**. Kūnas (dėl savo daugiareikšmiškumo, gebėjimo transformuotis, persirenginėjimo triukų, dėl savo funkcijų, savo „natūralumo“ ir priešinimosi neva „apsimestinei, dviveidiškai“ moralei), įvesdintas į politiką, iškreipia jos esmę – politika tampa jau ne kalbos, o kūno žaidimu, racionalūs loginiai argumentai nebetenka prasmės, pats kūnas pasitelkiamas kaip vienintelis argumentas.

Peteris Sloterdijkas, kalbėdamas apie kairiąją, marksistinę ideologijos kritiką, apie demaskavimą, apie socialinę analizę, kuri apsaugo nuo apgaulingai „pozityvių“ teorijų prievartinio pobūdžio, teigia: „jau Veimaro respublikoje pažangi inteligentija buvo pasiekusi tokią refleksijos stadiją, kai ideologijos kritika galėjo pasidaryti visuomenės žaidimu ir kiekvienas kiekvienam galėjo nuplėšti kaukę“ (Sloterdijk, 1999:23). Žaidimas gražiu pavadinimu „Atrask tiesą“ prasidėjo dar Antikos laikais – tai nuolatinės, nesibaigiančios pastangos demaskuoti klaidingas

ideologijos, nuplėšti Majos šydą ir prisikasti iki esmės, dekonstruoti prievartines reikšmių sistemas ir išvengti apgaulės.

„Prieš pat Adorno mirtį vienoje Frankfurto universiteto auditorijoje įvyko scena, galinti būti raktas čia pradėtai cinizmo analizei. Filosofas ruošėsi pradėti paskaitą, kai jam kelią į tribūną pastojo grupė demonstrantų. 1969 m. tokie dalykai buvo ne naujiena. Tarp demonstrantų išsiskyrė studentės, apnuoginusios prieš mąstytoją krūtis. Vienoje pusėje buvo „kritikuojantis“ nuogas kūnas, kitoje – labai nusivylęs žmogus. [...] Ne nuoga tiesa neleido filosofui prasižioti, o nuogybės jėga“ (Sloterdijk, 1999:21–22).

Tiesos paieškos užsitęsė, kelis tūkstančius metų vis siekta nuplėšti kaukę ir atrasti nuogą tiesą, be pagražinimų ir iškraipymų. Kai ideologijos buvo demaskuotos, atskleistas „apgaulingas ir prievartinis“ jų pobūdis, o ideologinis antstatas sugriautas, paaiškėjo: **paslapties esmę sudaro tai, kad nėra jokios paslapties**. Tada lieka tik nuoga tikrovė... Ir čia vėl laukia visiška nesėkmė, nes jei *nuoga, tai dar nereiškia, kad tiesa...* O socialinei analizei, ideologijos kritikai, kaip ir pažemintam profesoriui Theodorui Adorno, čia visai nebėra ką veikti... ■

¹ LNK diskusijų šou „Juoda – balta“ – karščiausių įvykių paletė. Prieiga internete: <https://sc.bns.lt/?item=58480&id=3&subid=43>

² Donalda Meiželytė 2003 m. pozavo „TV antenos“ viršeliui, fotografė Vaiva Abromaitytė; Arūnas Valinskas dalyvavo žurnalo *Stilius* surengtoje fotosesijoje, fotografas Saulius Paukštys.

Literatūra

Benhabib, Seila (2002), *The Claims of Culture*. Princeton University Press.

Benhabib, Seila (1996), *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. London, *Sage*.

Calhoun, Craig, ed. (1993), *Habermas and the Public Sphere*. Massachusetts: *MIT Press*.

Dayan, Daniel and Katz, Elihu (1992), *Media Events: The Live Bro-*

adcasting of History, Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press.

Jankauskaitė, Margarita, Moterų (ne) reprezentacija masinės kultūros vaizdiniuose, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 2004, Nr. 3, p. 52–64.

Jeffreys, Sheila (2008), *The Industrial Vagina: The political economy of the global sex trade*, *Routledge*.

Lapėnaitė, Daiva, Erotika – tramplinas į vyriausybę, *www.lrytas.lt*, 2008-11-11.

Parker, Kathleen (2007), *The Pornification of Politics*. Real Clear Politics, July 18, 2007.

Peters, John Durkham (1993), *Distrust of Representation*. *Media, Culture and Society*, 15(4):41.

Petkevičiūtė, Giedrė (2007), Batų – į Londoną, skrybėlės – į Paryžių. *Veidas*, 2007-12-06, Nr. 49.

Phillips, Anne (1995), *Politics of Presence*, Oxford: *Clarendon Press*.

Riviere, Joan (1986), “Womanliness as Masquerade”, In: *Formations of Fantasy*, Eds. Victor Burgin, James Donald and Cora Kaplan, New York: *Methuen*.

Senneth, Richard (1978), *The Fall of Public Man*. New York, Vintage Books.

Sloterdijk, Peter (1999), *Ciniškojo proto kritika*, Vilnius: *Alma littera*.

Smith, Dorothy (1993), *Women’s Experience as a Radical Critique of Sociology*, In: *Readings in Social Theory: The Classic Tradition to Post-Modernism*, Ed. James Farganis, NY: McGraw-Hill, Inc.

TV3 sezono pristatyme – Valinsko šokis su suknele. 2008-08-22 01:09 *Alfa.lt*.

Ūbis, Jonas (2007), *Paleckį – į „Euroviziją“! Krėslė prie televizoriaus*. *Septynios meno dienos*, 2007-02-02, Nr. 741.

Wiese, Danielle R. (2004), *Campaign Blogs in 2004: Challenging the Political Public Sphere*, University of Iowa, Unpublished conference paper.

Williams, Bernard (1996), *Toleration: an Impossible Virtue?* In: *Toleration: An Elusive Virtue*, edited by David Heyd, Princeton: Princeton University Press.

VILNIUS KAIP NOSTALGIJOS OBJEKTAS

Skiriu V. V. Ivanovui

Savo paskaitą* norėčiau pradėti trumpu pasakojimu apie vieną vilnietį. Jo likimas keistas ir kartu labai būdingas, o pirmiausia liūdnas. Kalbu apie lietuvių poetą Juozą Kėkštą, tikroji jo pavardė – Adomavičius. Jis kilęs iš šeimos, kuri vargą vargo iš pradžių carinėje Rusijoje, paskui Vilniuje. Per tarpukario dvidešimtmetį Kėkštas mokėsi Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Dideliame pastate Pohuliankoje, dabartinėje Basanavičiaus gatvėje, pamokos vyko lietuvių kalba – ten buvo ugdomi kadrai būsimam lietuviškam Vilniui, egzistuojančiam tik svajonėse, bet daugelis mokinių buvo linkę į labai radikalias pažiūras, taip pat ir komunistines. Proletarui Kėkštui šios pažiūros buvo, galima sakyti, natūralus dalykas. Dar būdamas paauglys pateko į garsųjį Lukiškių kalėjimą, kuriame sėdėjo beveik iki pat karo. Jam teko kalėti vienoje kameroje su baltarusiu Javhenu Skurko, kuris vėliau, pasirinkęs Maksimo Tanko slapyvardį, išgarsėjo kaip poetas. Kėkštas irgi pradėjo rašyti, eilėraščius spausdino Vilniaus lietuviškoje spaudoje. Jis trumpai tepabūdavo laisvėje, bet per tuos atokvėpius susidraugavo su keliais „žagaristais“, lenkų literatūrinės grupės nariais, tarp kurių buvo ir Czesławas Miłoszas. Be to, į jį atkreipė dėmesį varšuvietis Władysławas Broniewskis.

1939 m. Kėkštui buvo dvidešimt ketveri. Vilnių, kaip žinome, tada užėmė sovietų kariuomenė, Stalinas atidavė miestą Lietuvai. Komjaunuolis Kėkštas nenorėjo likti buržuazinėje valstybėje ir apsigyveno netoli Švenčionių,

kurie tuo laikotarpiu priklausė Baltarusijai, taigi buvo socialistinio krašto dalis (aišku, jis nežinojo, kad netrukus ir Vilniaus laukia toks pat likimas). Nesunku atspėti, kad buvo suimtas ir pateko į lagerį kažkur netoli Vorkutos, o tai nedelsiant išmušė jam iš galvos svajones apie komunizmą (nors kairiuoju jis liko iki mirties). Su Anderso armija per Persiją ir Artimuosius Rytus nusigavo į Italiją. Narsiai kovėsi prie Montekasino, buvo sužeistas, apdovanotas lenkų ir anglų ordinais. Beje, Montekasino karių kapinėse lietuviškų pavardžių netrūksta, bet Juozas Kėkštas buvo vienintelis man žinomas lietuvis, kuris įžengė į išlaisvintą Romą. Kurį laiką ten jautėsi gyvenimo viešpačiu. Tačiau negalėjo grįžti nei į Lietuvą, nei į Lenkiją, tad galiausiai išvažiavo į Buenos Aires, kur dirbo sunkų fizinį darbą. Jis ir toliau rašė eiles, netgi įkūrė lietuvių avangardinį žurnalą *Literatūros lankai* ir išleido savo paties išverstų Miłoszo kūrinių knygą. Po dešimties metų patyrė insultą (dirbo kelio darbininku saulės kepinamuose Argentinos greitkeluose) ir buvo iš dalies paralyžiuotas. Tada senų pažįstamų, komunistinėje Lenkijoje užimančių aukštus postus, padedamas rado prieglobstį Varšuvoje kaip lenkų veteranas. Papildomai užsidirbdavo versdamas Pietų Amerikos literatūrą (pavyzdžiui, į lenkų kalbą išvertė Ernesto Sábato „Tunelį“), truputį rašė į spaudą, šį bei tą išspausdino ir Lietuvoje. Aplankiau jį 1970 m., kai atvykau į Varšuvą, bet mūsų susitikimas buvo labai trumpas. Kėkštas gyveno veteranų namuose priemiestyje, kur telkšojo didžiulės balos, buvo nelengva susivokti namų numeracijoje ir trūko elektros. Lentynoje stovėjo emigracijoje išleista

* Skaityta Varšuvos karalių pilyje 2009 m. gegužės 3 d.

lietuvių enciklopedija, kuri tada mane labai domino, bet nedrįsau paprašyti, kad leistų ją pavartyti. Jis mirė po vienuolikos metų ir buvo palaidotas Varšuvoje.

Kėkštas yra knygos, kurią parašė lenkų mokslininkė Małgorzata Kasner, herojus, bet toji knyga, nors tai ir paradoksalu, išleista tik lietuviškai. Ir tas paradoksas, tiesą sakant, jo likimui yra labai simboliškas. Kaip teisingai sako Kasner, jis visur ir visada buvo kitoks, niekur ir niekada nepritapo: tikėjo komunizmo idėjomis, bet jomis nusivylė; kovojo lenkų kariuomenėje, nors buvo lietuvis; emigracijoje atsidūrė nuošalyje – mat kilęs iš Vilnijos (be to, kairiųjų pažiūrų); gyvenimo pabaigą praleido netoli Lietuvos, į kurią negalėjo ir gal net nenorėjo grįžti. Kita vertus, jis buvo tarpininkas – žmogus, siejantis Lietuvą ir Lenkiją, Vilnių ir Varšuvą.

Taip pat reikia pasakyti, kad Kėkštas, nors negrįžo į Lietuvą ir Vilnių, liko savo kraštui ištikimas. Amžino poilsio norėjo atgulti Vilniaus žemėje, nors to padaryti nepavyko, aplankė ir miestą, tiesa, tik vieną vienintelį kartą – vaikščioti negalėjo, tad seni draugai po Vilnių nešiojo jį ant rankų. Ten jis visų pirma ieškojo skaitytojų. Jų surasti pavyko po mirties, 1986 m., kai buvo išleista jo knyga „Dega vėjai“, sukėlusį tam tikrą susidomėjimą. Toje knygoje buvo ir Miłoszo kūrinių vertimai, kurie būtent tada pirmą kartą prasimušė į dar okupuotą Lietuvą. Apie Vilnių Kėkštas daug nerašė, be to, turime pripažinti, kad jis nebuvo pirmaeilis poetas (tiesa, jo eilėraštis apie mūšius Italijoje man atrodo stiprus). Bet miestas, kurį jis pažino ankstyvoje jaunystėje (paskui jau buvo tikrai kalėjimai, emigracija ir liga), jo vaizduotėje užėmė svarbiausią vietą. Tai liudija, ko gero, įdomiausia jo knygos ir apskritai visos literatūrinės kūrybos dalis – laiškai iš Varšuvos į Vilnių bičiulei, irgi lietuvei, vilnietei Aldonai Liobytei. Juos iš esmės sudaro įsivaizduojamų pasivaikščiojimų po miestą aprašymas. Tai prieškarinis Vilnius: seni gatvių ir skersgatvių pavadinimai, jau daug metų neegzistuojančios krautuvėlės, restoranėliai, teatriukai, pamirštos, bet Kėkšto atmintyje išsaugotos iškabos, vitrinos, afišos, tikslūs topografiniai nurodymai – ties kokia kerte pasukti, į kurią pusę eiti, kiek laiko tai užims...

Istorija, kurią papasakojau, tebūnie pokalbio apie Vilniaus tekstą atskaitos taškas. Tokį tekstą turi kiekvienas

reikšmingas pasaulio miestas – nuo Atėnų, Florencijos, Vienos, Dublino iki Peterburgo, Krokuvos ir Varšuvos. Jį sudaro eilėraščiai ir romanai, esė ir laiškai, o žiūrint plačiau, – paveikslai, graviūros, fotografijos, filmai, netgi su miestu susijusių žmonių likimai, tokie kaip nepaprasta Juozo Kėkšto lemtis, žodžiu, viskas, kas papildė jo aurą ir mitą, išsaugo miestą kultūrinėje atmintyje kaip specifinę, vienintelę tokią visumą. Architektūra – ir gana ryškiai tos architektūros apibrėžtas kasdieninis gyvenimas – čia yra pirmasis sluoksniu, bet kartu su juo egzistuoja daugybė kitų sluoksnių.

Apie Vilniaus tekstą (nors šis terminas, dabar jau įsivertinęs kultūrologijoje, ne visada vartojamas) jau kalbėta daug ir įvairiomis progomis. Jis neabejotinai yra vienas įdomiausių Europoje ir turi savybių, kurių veltui ieškotume kituose, gal platesniuose ir reikšmingesniuose tekstuose. Labai dažnai sakoma, kad Vilnius – paslaptingas, magiškas, ekscentriškas, keistas miestas, vadinasi, įkvepiantis kurti mitus ir poeziją. Minimasis nepaprastai glaudus jo ryšys su aplinka, darantis Vilnių tiesiog pastoraliniu miestu – „laukinė“, o kartu idiliška gamta įsibrauna į jo centrą, papildydama baroko akordus. Kita Vilniaus savybė, kurią aptarti pastaruoju metu tapo madinga, mat „politiškai teisinga“, yra jo multikultūriškumas, poliglotizmas, siejantis Lietuvos sostinę su Čekijos Praha, Italijos Triestu, Bosnijos ir Hercegovinos Sarajevu. Didįjį Vilniaus tekstą sudaro tekstai, rašyti įvairiomis kalbomis, kartais kupini makaronizmo, pavyzdžiui, XVII a. jėzuitų dramos, kur lenkiškos replikos susimaišiusios su lietuviškomis. Bet tai dar ne viskas. Vienas kitą čia užkloja įvairiausi pasakojimai ir kultūriniai diskursai, iš pirminio mitologinio kelmo išauga visiškai nepanašūs, konkuruojantys mitai, netgi tautinė daugelio vilniečių identifikacija yra, sakyčiau, komplikauta, tas pats asmuo gali vienu metu priklausyti kelioms kultūroms (dėl to kartais žmogus atsiskiria nuo visuomenės, jam kyla vidinis konfliktas ir skausminga būtinybė pasirinkti). Pasak Miłoszo, vilnietis nėra lietuvis, lenkas ar baltarusis. Sakyčiau, tai kažkas panašaus į Kėkštą, kuris buvo lietuvių poetas, lenkų kareivis, na ir rusų kalinys. Turbūt labiausiai Vilnių ženklina faktas, kad jis beveik visada yra nostalgijos objektas. Vilniaus tekstą paprastai kuria

žmonės, atkirsti nuo savo miesto, todėl labai jautrūs jo kasdienybės smulkmenoms – derėtų prisiminti ne tik Kėkštą su neįprastais jo laiškais, bet ir didesnio kalibro asmenis, net iki Miłoszo ir Mickevičiaus. Čia esama panašumo tarp Vilniaus ir Varšuvos, bet Varšuvos tekste nostalgia prasiveržia arba karo metais, kaip Tuwimui ir Watui, arba yra praeities – prieškarinio, negrižtamai sunaikinto miesto ilgesys. Vilniaus tekste irgi juntamas toks emocijų kompleksas, bet čia nostalgia dažnesnė, giliau suleidusi šaknis, turi daugiau sluoksnių. Ir – tai galbūt svarbiausia – ji kamuoja ne tik pavienius asmenis, bet ištisas etnines ir tautines grupes. Kadaisė esu sakęs, kad Lietuvos sostinė visada buvo pasienio miestas, bet toji siena, amžiams slenkant, kaprizingai buvo kilnojama iš vienos vietos į kitą: Vilnius atsidurdavo tai beveik šalia Kryžiuočių ordino žemių, tai per trisdešimt kilometrų nuo nepriklausomos Lietuvos, o dabar jis yra už šimto penkiasdešimt kilometrų nuo Lenkijos ir vos už trisdešimt kilometrų nuo Lukašenkos Baltarusijos, t.y. nuo rytinės Europos Sąjungos sienos. Sieną paprastai atskirdavo tautą, kuri jautė nostalgiją miestui, laikomam „savu“: prieš Antrąjį pasaulinį karą tai buvo lietuviai, dabar – lenkai, baltarusiai ir Izraelyje gyvenantys žydai.

Tuo tarpu geriausią mokslinį darbą apie Vilniaus tekstą parašė kaip tik Izraelio gyventojas, kilusi iš Vilniaus – Valentina Brio. Tiesa, kalbėdama apie Lietuvos sostinę, šito termino ji nevartoja. Jos veikalas „Miesto poezija ir poetika: Wilno – Vilne – Vilnius“ pasirodė prieš metus, ir šioje paskaitoje semsiu iš jo pilną saują. Valentina Brio turi nepaprastą ir labai retą savybę – gerai moka net keturias Vilniaus kalbas: lietuvių, lenkų, jidiš ir hebrajų, todėl puikiai išmano keturias literatūras. Prie jų reikėtų pridėti ir penktą – rusų kalbą, kuri irgi, ką jau čia slėpti, įsišaknijusi šiame mieste (Brio knyga išleista rusiškai, o miesto pavadinimas ant viršelio užrašytas lenkiškai, hebrajiškai ir lietuviškai). Manau, Valentina Brio moka ir baltarusiškai (žmogui, nors kiek mokančiam lenkų ir rusų kalbas, tai nėra itin sunku), nors apie tą įdomią Vilniaus teksto dalį nekalba, na, bet niekas negali aprėpti visko. Žinoma, naudodamasis Brio studija, aš papildysiu autorės mintis, ypač liūdėdamas savo pagrindinę temą – Vilniaus nostalgiją, kurios puikus pavyzdys, beje, yra ir jos knyga.

Iš pradžių Vilniaus tekstas dar neturėjo tų svarbiausių bruožų, apie kuriuos kalbėjau, jie atsirado pamažu. Pirmieji Vilniaus gyventojai buvo lietuviai (nors jau ankstyvaisiais viduramžiais mieste netrūko slavų, tiesa, ne lenkų, bet rusėnų, kitaip sakant, šiandieninių baltarusių protėvių). Kaip tik lietuviškas, baltiškas naratyvas apie miesto įkūrimą – Šventaragio slėnį, didžiųjų kuni-gaikščių ritualinių laidojimų vietą, virš jo iškilusią Gedimino pilį – suteikia sakralumo ir apibrėžia Vilniaus, kaip neginčijamos valstybinės sostinės, ateitį. Tasai pasakojimas pateko į lietuviškas kronikas, tačiau buvo įrašytas rytinių slavų kalba, kurią per anksti būtų vadinti baltarusių, bet negalima vadinti ir lenkų. (Lietuvių kalba tais laikais, net iki XVI a., dar nebuvo kuriama raštija.) Tai vienas iš daugybės Vilniaus paradoksų. Įdomu, kad, išskyrus tą legendą – o jos reikšmė lietuvių vaizduotei ir mentalitetui yra ypatinga, – lietuvių tautosakoje šis miestas nevaizduoja svarbaus vaidmens, šiaip ar taip, nėra svarbesnis už Rygą ar Tilžę, net topografinė jo padėtis nėra visiškai aiški, nes, pasak kai kurių liaudies dainų, jis yra prie Dunojaus (!). Tiesiog tai kažkokia didelė, ne itin pažįstama vietovė – čia, be jokios abejonės, atsispindi faktas, kad Vilnius tapo miestu, iš kurio porą šimtmečių lietuvių kalba buvo beveik visiškai išguita, lietuviškai kalbėjo tik valstiečiai, bet valstiečiams Vilniuje nelabai buvo ką veikti. Lietuvių dainos pasakoja apie Vilniaus „žalius bromus“, net galima sakyti, kad jose sostinė – tai miestas „už bromų“, kitaip tariant, menkai susijęs su savo šalimi. Tačiau to laikotarpio profesionalioji Vilniaus poezija – visai kitas dalykas. Jos autoriai – tiek lietuviai, tiek rusėnai, tiek lenkai iš Karūnos (tą lengva suprasti iš pavardžių), paprastai yra susiję su Vilniaus universitetu. Jie rašo beveik vien tik lotyniškai, nors pasitaiko ir išimčių (pasakysiu kaip įdomybę, kad pirmasis pasaulietinis eilėraštis suomių kalba buvo parašytas Vilniuje, kaip ir pirmasis eilėraštis lietuviškai, pritaikius Vergilijaus antikinę prozodiją). Tie kilnūs renesansiniai ir barokiniai tekstai šlovina aristokratinės Lietuvos tradicijas, Vilnius juose lyginamas su senąja Roma, kovoms su totoriais ir Maskva lietuvių karvedžius esą įkvėpę antikos dievai. Yra elegijų ir eilėraščių apie gamtą, kur Vilnius vaizduojamas kaip *locus amoenus*, tiksliau tariant, pasakojama apie jo

priemiesčius, tokius kaip Lukiškės ar Verkiai. Ši tradicija tęsiama ir naujaisiais laikais, tik priemiesčiai keičiasi: filomatams tai buvo Belmontas, Rasos arba Tuskulėnai, Tadeuszui Konwickiui – Naujoji Vilnia, Konstantinui Ildefonsui Gałczyńskiui ir Jurgiui Kunčiniui – Užupis. Grįžtant prie baroko epochos, galima paminėti pirmą poezijos kūrinių, kuriame Vilnius vaizduojamas kaip nostalgijos objektas (kalbama apie nuostabų miestą, kurį sunaikino gaisras). Tai Jono Eismanto „Trenodija, arba Gaili rauda po Vilniaus gaisro“ (1610), autoriaus pavardė lietuviška, veikiausiai jis buvo žemaitis, bet rašė vis dėlto lenkiškai. Tiesą sakant, netikslinga to laikotarpio rašytojus skirstyti pagal tautybę: kalbame apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrą apskritai, o jai priklauso tiek Sarbievijus ir Naborowskis, kilę iš lenkų teritorijų, tiek rusėnas Andrejus Rimša, kilęs iš Naugarduko, tiek neabejojamas lietuvis Konstantinas Sirvydas, Šv. Jono bažnyčios pamokslininkas ir vienas iš Sarbievijaus mokytojų.

Tautinė priklausomybė didesnę reikšmę įgauna kitoje epochoje – romantizmo laikais, su jiems būdingu herderišku kalbos, liaudies mitologijos ir „tautos dvasios“ kultu. Lenkams tai asocijuojasi su Mickevičium ir Słowackiu, nes jiedu Herderio kategorijas įkūnijo savo kūryboje. Bet reikia pasakyti – nors daugeliui lenkų tai yra *terra incognita*, – kad tais pačiais laikais ir būtent Vilniuje (tiesa, kiek kukliau) to paties ėmėsi ir kitos etninės grupės. Mickevičiaus amžininkai, o dažnai ir kolegos ar netgi draugai iš Vilniaus universiteto, pradėjo „filologines revoliucijas“, kurios ilgainiui pasibai-gė tuo, kad susikūrė dvi naujos, kitoniškos nei Lenkija, valstybės – Lietuva ir Baltarusija. Jonas Čėčiotas rašė baltarusiškai, Simonas Stanevičius pirmojoje odėje lietuvių kalba apdainavo Vilnių kaip tautinio atgimimo sostinę, pagaliau Simonas Daukantas, ankstyviausias pasaulyje Mickevičiaus vertėjas ir istorinių darbų autorius, sukūrė ideologiją, kuri tapo XX amžiaus Lietuvos nepriklausomybės siekių pagrindu. Visi tie kūriniai alsavo nostalgija Vilniui, bet ji buvo specifinė: ilgėtasi Vilniaus kaip tobulos sostinės, prarastos istorinių įvykių sukuriuose – ne tik dėl carinės okupacijos, bet ir dėl polonizacijos. Toji sostinė turėjo atgimti kaip

didelis Europos miestas, priklausantis tautai, kuri šian-dien yra pavergta ir beveik nežinoma, bet savąja istorija prilygsta kitoms tautoms. Vėliau tas idėjas perėmė jau subrendę XIX a. pab.–XX a. pr. tautiniai sąjūdžiai: lietuvis Maironis rašė apie Vilnių, paskendusį nak-ties tamsoje, bet kupiną praeities spindulių, baltarusis Maksimas Bahdanovičius – apie Aušros Vartų Vytį, kuris išvaduos savo šalį.

Iš esmės labai panašiai funkcionavo ir Vilniaus lenkų vaizduotė, pradedant bent nuo filomatų laikų. Jie troško, kad atgimtų Vilniaus aukso amžius, bet lenkams tai buvo ne tik – ir ne visų pirma – senoji Gedimino, Kęstučio ir Algirdo epocha, o veikiau galinga, susivienijusi Abiejų Tautų Respublika. Mickevičius pradėjo rašyti, kai sava nepriklausoma (aišku, lenkiška) valstybė buvo dar gana artimas prisiminimas, o kasdieninis Vilniaus gyvenimas nelabai pasikeitęs, palyginti su laisvu XVIII amžiumi. Tą gyvenimą su dažnai humoristinėmis smulkmenomis puikiai atspindi jo pirmasis, ne visada deramai įvertina-mas eilėraštis „Žiema mieste“. Toks smulkmenų kultas, kaip jau esu sakęs, taps vienu iš savičiausių Vilniaus teksto bruožų. Bet ir Vilniaus nostalgijos kompleksas susijęs pirmiausia su filomatais. Iš pradžių tai praeities – kartais Živilės, Gražinos, kartais Sobieskių ir Pułaskių – nostalgi-ja; paskui prie jos prisijungia ar net ją pavaduoja miesto, nuo kurio filomatai buvo atplėšti jėga, ir, žinoma, jų pa-čių jaunystės ilgesys. Mickevičius ilgisi Vilniaus iš pradžių Kaune, paskui Akermano stepėse, Peterburge, Drezdene ir Paryžiuje, Tomas Zanas – Orenburge, Janas Čėčiotas – Ufoje, Onufrijus Petraškevičius – Tobolske, Juzefas Kovalevskis Kazanėje, Ignotas Domeika – net Ko-kimbe ir Santjage. Į Vankavičiaus nutaptą Vilniaus peizažą Mickevičius žvelgė savo bute Paryžiuje, Van-kavičius nutapė ir Aušros Vartų švenčiausiosios Mer-gelės paveikslą kopiją Paryžiaus Šv. Severino bažnyčiai. Tremties, išvarymo, emigracijos situacija pasikartos ne sykį, taps pagrindiniu Vilniaus mito elementu, ir ne tik lenkų tradicijoje.

Įdomu, kad ir Mickevičius, ir kitas garsus Vilniaus studentas – Słowackis savo kūriniuose, parašytuose emi-gracijoje, Vilnių prisimena palyginti retai. Słowackiui Vilniaus pakaitalu (gal dėl nesmagios jo patėvio Augusto

Bėcu istorijos, kaip tvirtina Alina Kowalczykowa) tapo Kremenecas ir Ukraina, Mickevičiui – „Pono Tado“, atseit, Naugarduko žemės. Bet turbūt nesuklysiu pasakęs, kad abiem poetams Vilnius yra nematomas traukos centras, savotiška „juodoji žvaigždė“, aplink kurią sukasi visas lenkų romantizmas. Juk į Soplicynę Tadas atvažiuoja iš Vilniaus, „didelio miesto“, kuriame mokėsi gal dešimt metų prieš Mickevičių, o poemos invokacijose pasirodo ir Ldk Gediminas, ir Aušros Vartų Švenčiausioji Mergelė.

Tad universiteto, filomatų ir Słowackio legenda įeina į nostalgiską Vilniaus mitą kaip neatsiejama jo dalis. Valentina Brio aiškiai parodo, kaip XIX a. antrojoje pusėje, taip pat XX a. Vilnius tampa nepaprastai reikšmingu miestu, piligriminių kelionių (daugiausia Mickevičiaus takais) tikslu, kone religine sfera, žadinančia atmintyje antropomorfizuotą praeitį. Nemažą vaidmenį čia atlieka eseistiniai Stanisławo Morawskio, Gabrielės Puzinienės, Chodzko ir Sirokomlės tekstai, atsiminimai, įamžinę miesto paveikslą prieš sukilimą ir po jo. Piligrimystės vieta Vilnius yra Stanisławui Tarnowskiui, kuris į rusifikuotą Lietuvos sostinę atvažiavo 1878 m. iš Galicijos Krokuvos. Tokia pat vieta Vilnius buvo ir Antoniui Słonimskiui po šešiasdešimties metų, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, nors Słonimskis matė, koks jis senatviškas, apleistas ir vargingas. Netgi chaotiškas, paslaptingas ir juokingas, karnavalinis ir velniškas Gałczyńskiego (atvykėlio iš sumodernintos Varšuvos) Vilnius naudojasi ta nostalgiska legenda, nors prideda nemažą pašaipos dozę („– *Ponas Mickevičius?* – *Ne, jis išvažiavo į Rusiją... / Dieve, vadinasi, ir jis komunistas*“). Gałczyńskiego Vilnius – tai savo paties, taip pat Romos ir Jeruzalės parodija.

Miłoszas, didžiausias XX a. Vilniaus poetas (kaip Mickevičius – XIX a.), teigė, kad po 1918 m. filomatų epocha tarsi atgimė. Praeitį Krokuvoje buvo senesnė ir ne tokia gyva. (Beje, tą patvirtina viena propagandinė knygelė, išleista pokarinės lenkų emigracijos, kurią ne taip seniai laikiau rankose: Krokuvai ten skirta Medinos, mirties miesto, vieta, o Vilnius vadinamas Meka). Vilniaus chronotopas nuo Mickevičiaus iki Miłoszo laikų nedaug tepasikeitė, mieste ir jo apylinkėse gyveno tokia pat provinciali šlėkta, išliko masonų ir senosios Šubrav-

cų draugijos prisiminimas, o Akademiniis valkatų klubas, kaip atrodo, buvo jų tęsinys. Vadinasi, pradedantis poetas iškart pasijuto esąs tam tikros tradicijos dalis. Tačiau Vilnius jam nebuvo rezervatas, į kurį reikia traukti piligrimystėn ir kuris prašosi specifinės literatūros rūšies – poetinio bedekerio (į tą žanrą taikėsi mažesni ano laikotarpio poetai – Szymonas Czarnockis, Witoldas Hulewiczius, Władysławas Arcimowiczius, Tadeusz Łopalewskis, o Miłoszas, kaip ir Mickevičius, buvo ne regioninis, bet europinio masto poetas). Taip pat jam buvo svetimos pergalingos nepriklausomybės nuotaikos, pagaliau jis jautė ryšį ne tik su lenkiškuoju tų žemių komponentu.

Filomatų tradicija, Miłoszo manymu, – tai maištas, nesutarimas su tikrove, taip pat – tą jis suvokė galbūt vėliau, bet neabejotinai jautė nesąmoningai – ištrėmimo perspektyva. Jis niekino provincialų, endekišką daugelio Vilniaus lenkų mentalitetą ir tikrai neturėjo nieko prieš knygelę „18 bjaurių paskvilių, skirtų Vilniui ir vilniečiams“, kurią anonimiškai paskelbė jo draugas Teodoras Bujnickis. Tačiau ir jam Vilnius buvo sakralinis miestas. Emigracijoje, bent jau iš pradžių, Miłoszas neigė, kad jaučia nostalgiją – norėjo pradėti viską iš pradžių, savo poezijos rūmą statyti nesidairydamas atgal. Bet netrukus jo tekstuose atsirado dviguba perspektyva: savo jaunystės miestą aprašinėjo per kalifornietišką potyrių prizmę, ano gyvenimo smulkmenas prikeldavo su nemeluota meile ir išmanymu, kontrapunktiškai lygindamas Vilnių su naująja aplinka. Mintyse – iš esmės taip pat kaip jo pažįstamas ir vertėjas į lietuvių kalbą Kėkštas – vaikščiojo Vilniaus gatvėmis, bet neapsiribojo vien laiškais: iš prisiminimų kūrė nuostabias esė. Jautėsi esąs liudytojas, kurio pareiga – apsaugoti miestą nuo mirties, kitaip sakant, nuo istorijos. Atkūrė erdves Prousto stiliumi – laiko ir atstumo idealizuotas, bet vaizduojamas blaiviai ir be perdėtų sentimentų. Cikle „Bevardis miestas“, kuris įėjo į Vilniaus legendą, taip pat kituose eilėraščiuose ir poemose artėjo, kaip pats sakė, prie *apokatastazės* – išgrynintos tikrovės prikėlimo. Jam labai, o gal labiausiai, rūpėjo tos tikrovės *kalba*: čia Miłoszui pavyzdys ir archetipas buvo ne tik Mickevičius, bet ir lietuvis Konstantinas Sirvydas, XVII a. žodyno autorius, kuriam skirtas gražus eilėraštis „Filologija“.

Tos poezijos kulminacija galima laikyti eilėraštį, parašytą Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kai Miłoszas jau galėjo į ją sugrįžti. Nostalgija čia ėgavo naują pavidalą: po penkiasdešimt dvejų metų Vilnius atrodė savotiškas mirusiųjų miestas, o visa Lietuva – „kita erdvė“, aprašoma metafizinėmis kategorijomis. Ir kartu iš Vilniaus kraštovaizdžio niekas nedingo – liko spalys su „oru kaip vynas“, liko „rudo aukso miškai“, kalvos, barokiniai frontonai, sakantys, kad viskas praeina, bet kartu liudijantys pasaulio, atkuriamo žmogaus atmintyje, amžinumą.

Miłoszas tarsi suteikia paradigmą vadinamajai kresų (pakraščių) literatūrai, nors ir peržengia jos ribas. Šitai, pastaruoju metu išpopuliarėjusiai ir reikšmingai lenkų literatūros daliai, Vilnius galbūt yra svarbiausias topografijos punktas (žinoma, negalima pamiršti taip pat Lvovo ir Ukrainos). Galima daug kalbėti apie tą literatūrą, kuri prasideda nuo Józefo Mackiewicziaus romanų, apima daugelį mažesnių emigracijos rašytojų, tokių kaip Zofia Bohdanowiczowa ar Sergiuszas Piaseckis, taip pat daugelį prisiminimų ir dienoraščių (tarp jų norėčiau paminėti Marijos Znamierowskos knygą „Wilno, mias-to sercu najbliższe“) ir baigiasi nostalgikais, bet kartu ironiškais Tadeuszo Konwickio ar Tomaszo Łubieńskiego tekstais. Čia norėčiau pereiti prie kitos temos, susijusios su keistu istoriniu Vilniaus likimu. Todėl reikės grįžti į ankstesnius laikus.

Jauni vilniečiai poetai iš „žagaristų“ grupės, visų pirma Miłoszas, laikė save Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijų tęsėjais, o jos smarkiai skyrėsi nuo Lenkijos tradicijų. Taip pat jie pasigaudavo „krajowcų“ idėjų – iš tokių publicistų kaip Liudvikas Abramovičius ar Mykolas Römeris, dirbusių Vilniuje prieš Pirmąjį pasaulinį karą, gerai žinomų ir vėliau. Juos domino kitų etninių bendruomenių, kurios turi savo teisių į miestą – lietuvių, baltarusių, žydų – istorija ir kultūra. Kartu su savo draugu, politiniu emigrantu iš vadinamosios Kauno Lietuvos, Pranu Ancevičiumi, Miłoszas vertė lietuvių poetą Kazį Borutą, rašė XX a. lietuvių literatūros apžvalgas. Tuo domėjosi visą laiką. Tam tikru atžvilgiu laikė save lietuviu, rašančiu lenkiškai (pamenu, kaip džiaugdavosi,

kai jo eilėraščių vertimai į lietuvių kalbą spaudoje pasirodydavo anksčiau negu lenkiški originalai).

Tarpukario dvidešimtmečiu lietuvių literatūra Vilniuje, sakyčiau, buvo antraeilė, bet vėliau tai pasikeitė. Netgi galima teigti, kad ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą mieste ji nebuvo antraeilė. Tautinio atgimimo veikėjų mitologizuotas Vilnius tuometinių lietuvių mentalitete atgavo savo ankstesnį – didžiųjų kunigaikščių miesto, vadinasi, neabejojamos dvasinės, o ateityje ir valstybės sostinės vaidmenį. Jis buvo galios, šlovės ir švietimo centras, Lietuvos sinonimas – tos Lietuvos, kurią lietuvių himnas, kartodamas kiek pakeistą Mickevičiaus formuluotę, vadino „tėvyne mūsų“. Amžiams slenkant šis tas pasikeitė, didžioji miesto gyventojų dalis lietuviškai jau nekalbėjo – na, bet žydai irgi prarado Jeruzalę, tačiau tai nereiškė, kad niekada negalės į ją sugrįžti. Vienas žinomiausių to meto lietuvių rašytojų Juozas Tumas-Vaižgantas sakė: „Ne atsakyti mums reikia Vilniaus, – mes nesame ir negalime būti iš kelmo išspirti, be istorinių tradicijų, – tik jis pasveikinti ir sugrąžinti jis į pirmąją rolę visai šaliai.“

Po 1905 m. revoliucijos Vilniaus lietuviai, nors jų buvo nedaug, prie to tikslo labai priartėjo. Apskritai nėra plačiai žinomas faktas, kad tada kultūros iniciatyvomis jie pralenkė lenkus: pirmasis laikraštis, pirmoji meno draugija, pirmasis dramos spektaklis, pirmoji lietuviška opera porevoliuciniame Vilniuje atsirado metais ar keliais anksčiau nei lenkiški atitikmenys (tiesa, lenkiškieji paprastai buvo brandesni). Vilniuje telkėsi lietuvių elitas, o lenkų elitas dar turėjo Varšuvą, Krokuvą ir Lvovą. Čia gyveno daugiau nei pusė lietuvių rašytojų, ir tai buvo rimta grupė, gal net įdomesnė už tada ne per didžiausią lenkiškai rašiusiųjų grupę. Nusistovėjo tam tikra kultūrinė pusiausvyra, ir lietuviai puoselėjo viltį galiausiai paimiti viršų. Juos palaikė „krajowcai“, bent jau Mykolas Römeris, kuris numatė tam tikrą sintezę – lenkai turėjo tapti lojaliais būsimos nepriklausomos valstybės piliečiais ir įnešti didelį garbingą indėlį į jos daugiakalbę kultūrą. Jis rašė: „Atgimstanti Lietuva bus visumos sintezė, kurioje ir ši gentis ras savo vietą. Vilnius bus pagrindinis ir būtiniausias tos sintezės veiksnys.“

Tatai neįvyko: Vilnius buvo prijungtas prie lenkų valstybės, o lietuviai su tuo negalėjo susitaikyti. Lietuvių rašytojai (ir ne tik jie) persikėlė į Kauną, tą patį padarė ir Römeris, tapęs Kauno universiteto, įkurto kaip laikinas Vilniaus universiteto pakaitalas, rektoriumi. Nuo tada atsirado Lietuvoje populiarūs, o Lenkijoje visiškai nežinoma „Vilniaus literatūra“ – tiesioginė nostalgijos dėl prarasto miesto išraiška. Beje, nedidelė grupelė lietuvių literatų liko gyventi Vilniuje, lenkams valdant (vienas iš jų buvo Juozas Kėkštas), ir didžioji tų lietuvių dalis, ypač vyresnio amžiaus, rašė tokią pačią nostalgiką literatūrą, nors jaunesnieji kartais patekdavo lenkų avangardo, pirmiausia „žagaristų“, įtakon. Daugumai lietuvių literatų Vilnius buvo užgrobtas ir pavergtas miestas. Poetas Petras Vaičiūnas 1922 m., per Želigowskio žygio metines, išspausdino eilėraštį „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenu-rimsim“, kuris tapo labai populiarus ir per visą tarpukarį buvo tarsi antras Lietuvos himnas. Panašius eilėraščius rašė Liudas Gira, Kazys Binkis (jis, be to, išleido puikų miesto albumą) ir kiti. Prie Vilniaus literatūros prisidėjo garsus rusų emigrantas Konstantinas Balmontas, kuris parašė eiliuotą laišką Janui Lechoniui, užsistodamas Lietuvą. Žinoma, tai buvo retorika, be to, gana naivi, nes Lietuva, dešimt kartų mažesnė už Lenkiją, jokių būdu negalėjo Vilniaus atsiimti, bet negalima užginčyti, kad toji literatūra išreiškė autentiškus jausmus ir galiausiai suvaidino tam tikrą (ir nemenką) vaidmenį Lietuvos sostinės istorijoje.

Toje nostalgikų literatūroje Vilnius simbolizuoja Lietuvos tapatybę, jos stabilumą ir nenutraukiamą ryšį su savo ištakomis. Miestas – Vilniui tai neišvengiama – yra sakralinis, mitologizuotas, pagoniškas ir krikščioniškas vienu metu, nes jo simbolis – ne tik amžinoji ugnis, bet ir Aušros Vartai. Bene svarbiausias vaidmuo čia skirtas kunigaikščių asmenybėms, ypač Vytautui (bet jokių būdu ne Jogailai), taip pat Kęstučiui, riteriškam pagoniui, kurį galima lyginti, pavyzdžiui, su Saladinu. Ketvirtajame dešimtmetyje lietuvių literatūra apie Vilnių tapo gilesnė ir meniškesnė – pavyzdžiui, Balio Sruogos dramos, jo „Giesmė apie Gediminą“, Jono Aisčio, Antano Miškinio, Bernardo Brazdžionio tekstai. To laikotarpio kūriniuose rasime kartėlio ir tam tikros ironijos, jie kalba apie aristo-

kratišką, vadinasi, iš valstietiškos Lietuvos išskirtą miestą: Vilniaus simbolis – jau ne Gedimino pilis ar amžinoji ugnis, bet šventas Kristupas, sunkiai brendantis per istorijos upę.

Vilniaus situacija po 1939 m., o juo labiau po 1944 m., radikalai pakeitė Vilniaus tekstą, rašomą lietuvių kalba. Senąją jo atmainą vienaip ar kitaip tęsė emigrantai, kuriais tapo Aistis ir Brazdžionis, taip pat jaunesni poetai, tokie kaip Kazys Bradūnas. Tikrojoje Lietuvoje buvo kitaip. Porą dešimtmečių po karo Vilnių slėgė stalininė okupacija, kur kas žiauresnė ir totalesnė negu carinė (jau minėti Boruta ir Miškinis ne vienus metus praleido Gulage). Bet pamažu viskas ėmė keistis, ypač nuo septintojo dešimtmečio. Chruščiovo ir vėlesniais laikais Vilnius buvo miestas, per kurį į visą sovietinę imperiją smelkėsi Vakarų įtaka – kartais jis būdavo suvokiamas kaip laisvės salelė toje imperijoje (Josifas Brodskis, kuris mylėjo šį miestą ir prisidėjo prie Vilniaus teksto, dažnai sakydavo, kad Vilnius rusui yra pirmas žingsnis teisinga, tai yra Vakarų, kryptimi). Kita reikšminga permaina buvo miesto sulietuvėjimas, įvykęs daugmaž prieš Maskvos valią. Stalino laikais Vilniuje viešpatavo rusų kalba, bet vėliau etniniai lietuviai ten jau sudarė aiškią daugumą. Daugiausia tai buvo kaimo žmonės, kurie ne itin daug žinojo apie savo sostinę (nors kunigaikščių Vilniaus mitas, sukurtas nepriklausomoje Lietuvoje, buvo jiems svarbus). Jie jau neprivalėjo „nerimti be Vilniaus“, nes jame gyveno. Tiesa, miestas nebuvo išsvajotasis tautinis centras, jis veikiau priminė sovietinę gubernatoriaus būstinę, tačiau jam netrūko tam tikro sostinės polėkio, laikui bėgant vis labiau ir labiau juntamo. Pirmiausia reikėjo Vilniuje suleisti šaknis, įvaldyti kultūrinę jo erdvę, pajusti miesto ritmą ir esmę, kad būtum jame „kaip namie“. Taip pat reikėjo visos, ne tik lietuviškosios, Vilniaus istorijos sintezės.

Prieškarinis propagandinis mitas, kad Vilnius yra grynai lietuviškas miestas, nekantriai laukiantis, kada galės susijungti su tėvyne Lietuva, pasirodė esąs tik iliuzija, bet kukli grupelė lietuvių, kurie išgyveno lenkų laikus, suvaidino savo vaidmenį sumegzdama tradicijos giją. Toji grupelė geriau nei naujieji atvykėliai orientavosi painiuose Vilniaus reikaluose. Nemažai lėmė prisiminimai, meno

istorijos veikalai. Sovietmečiu jų buvo labai nedaug, be to, griežtai cenzūruotų, tačiau prasidėjus sąjūdžiui už nepriklausomybę ir ją atgavus pasirodė kelios išties įdomios knygos, pavyzdžiui, Rapolo Mackonio atsiminimai (kiek vienas, bet vis dėlto atvaizduojantys prieškarinį daugiatautį miestą) ir ypač nuostabus Vlado Drėmos – Miłoszo seno draugo – nostalgiskai pavadintas albumas „Dingęs Vilnius“. Bet daugiausia nuveikė naujoji karta – paprastai atvykėliai, čia baigę mokslus, pirmiausia Vilniaus universitetą, ir, nepaisant visų kliūčių, persiėmę šių vietų aura. Pakaks paminėti keletą vardų – tai Antanas Ramonas, jau triai aprašęs, kaip lietuvis „jauga“ į Vilnių, arba ir Ričardas Gavelis, postmodernistinis, demitologizuojantis, kartais, mano manymu, net pernelyg provokuojantis romanistas. Kiek daugiau papasakosiu apie du, mano galva, svarbiausius rašytojus, kurie Vilniaus teksto tęstinumą ir transformaciją užtikrino naujomis sąlygomis. Deja, abu – kaip ir Ramonas su Gaveliu – jau mirę.

Pirmoji – Judita Vaičiūnaitė, poetė, kilusi iš Kauno, beje, Petro Vaičiūno, parašiusio eilėraštį „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“, dukterėčia. Už Lietuvos ribų ji mažai žinoma, nors Valentina Brio savo veikale daug ir išmintingai apie ją rašo. Išleido keliolika poezijos knygų, kurias reikia pripažinti vykusiu bandymu integruoti Vilnių į lietuvių mentalitetą ir vaizduotę. Eiles kūrė daugmaž tradiciniu, romantiškai impresionistiniu stiliumi, bet labai išstobulinta forma: tai dar vienas Vilniaus bedekeris, miesto gatvių, aikščių ir parkų aprašymas, kur dažnai užsimenama apie istorines asmenybes (tarp jų – Barbora Radvilaitė ir filomatai), apie Vilniuje gyvenančias tautybes. Vaičiūnaitės knygos dvelkia tuo, ką Mandelštamai (vienas iš jos mokytojų) vadino „pasaulio kultūros ilgesiu“, ir siekia daugiaplanės Vilniaus temų sintezės. Kitas rašytojas – Jurgis Kunčinas, kurio geriausias romanas „Tūla“ yra išverstas į lenkų kalbą. Tai jauno valkatos meilės istorija, išgyventa Vilniaus Užupyje. Romano herojus yra alkoholikas ir hipis, netelpęs į sovietinės visuomenės rėmus ir nenorįs su ta visuomene turėti nieko bendro; jis sukasi keistoje daigianacionalinėje draugijoje, irgi išeinančioje už vadinamojo normalaus gyvenimo ribų. Pirmena Gałczyński arba ir Mickevičiaus epochos studentas (nors geria tikrai daugiau), myli miestą, kuris jį supa,

net jeigu tas miestas yra apleistas ir purvinas, prismaigstytas radarų ir draudžiamųjų ženklų. Iš Kunčino knygos galima rekonstruoti Vilnių beveik taip pat kaip Dubliną iš Joyce'o romano – miesto sankryžos ir kertės, Užupio skardžiai, tilteliai ir piktžolės aprašytos su nepaprastu, bet Vilniaus tekstui būdingu tikslumu. Vaičiūnaitės ir Kunčino pavyzdžiai rodo, kad lietuvių literatūra nustojo būti kaimo literatūra ir apsirato su Vilniumi taip pat, kaip kadaise lenkų literatūra.

Pabaigoje vertėtų pasakyti nors kelis žodžius apie kitas Vilniaus teksto dalis, parašytas kitomis kalbomis – ne lietuvių ir ne lenkų. Yra knygų – arba jų skyrių – apie Vilnių, sukurtų rusiškai (Jurijus Jurkunas), prancūziškai (Romainas Gary), vokiškai (Alfredas Döblinas, Arnoldas Zweigas), ir daugiausia tai nostalgiski kūriniai. Net Gilbertas Keithas Chestertonas paliko puikų Aušros Vartų aprašymą (jam Vilnius atrodė tobulai katalikiškas miestas). Tačiau ypač glaudžiai su Vilniumi susijusios tautybės yra žydai ir baltarusiai. Žydų literatūroje, rašytoje tiek jidiš, tiek hebrajų kalbomis (o ir ne tik jomis), Vilnius užima labai ryškią vietą. Ilgus amžius Vilnius žydams buvo antroji Jeruzalė, dvasinės aristokratijos centras, labai įtakingas ir kiek konservatyvus. Žydų getas buvo Vilniaus centre, tam tikrais laikotarpiais jie sudarė beveik pusę miesto gyventojų. Jis atsidurdavo lenkiško arba lietuviško Vilniaus teksto dalies paraštėse, bet žydų rašytojams tai buvo jų pasaulis, visų svarbiausias, beveik nepriklausomas. Čia vykdavo berniukų iš šetlo *Bildungsroman* („auklėjimo romanas“), čia buvo diasporos sostinė, viešpatavo tradicija, skambėjo Biblijos aidai. Valentina Brio rašo apie specifines žydiškas miesto metaforas: jis yra motina (mat hebrajiškai miestas yra moteriškosios giminės, lietuviškai – vyriškosios, o lenkiškai – bendrosios), namas (nes ankštos geto gatvelės sudaro tarsi vieną pastatą), pagaliau knyga, ritinėlis, psalmynas, kabalistinis rankraštis (nes raidės yra judaizmo esencija). Verta paminėti dvi poetas apie Vilnių, vieną parašė Zalmanas Schneuras hebrajiškai (1917), kitą – Moišė Kulbakas jidiš kalba (1923). Abu tekstai nostalgiski – tiesa, pirmiausia tai prarasto-

sios Jeruzalės, kurios dvynys yra Vilnius, nostalgija, bet ilgimasi ir Vilniaus. Jis apsuptas kalvų kaip Psalmynė, o vis dėlto kitoks, nes tai šiaurės miestas. Tose poemose, ypač Kulbako, daug svajų ir sapnų, turbūt sietinų su Meyrinko ir Makso Brodo ekspresionizmu. Abi poemos dabar žinomos ne tik žydams (Kulbako poema dar prieš karą buvo išversta į lietuvių kalbą, o 1997 m. Vilniuje išspausdinta septyniomis kalbomis).

Žydų Vilnius buvo ne tik Jeruzalės metafora ir metonimija, bet, deja, pakartojo ir jos likimą – tapo griuvėsiais ir gedulo vieta. Dabartinėje Izraelio literatūroje ir už jos ribų Vilnius minimas labai dažnai. Apie jį ir jo likimą rašė Aba Kovneris, Šmerkė Kačerginskis, Avromas Suckeveris, Chaimas Gradė, yra net Marko Chagallo eilėraštis, skirtas Vilniui. Ko gero, paskutinė grandis – Grigorijus Kanovičius, po karo gyvenęs Vilniuje, vėliau išvažiavęs į Izraelį, kur rašo rusiškai, laikydamas save lietuvių rašytoju. Naujas Kanovičiaus romanas „Žydų parkas“ pasakoja apie dabarties laikus, apie išvykstančius iš Vilniaus paskutinius žydus, kurie su tiek daug jiems reikšiančiu miestu atsisveikina kiekvienas savaip, bet visada dramatiškai.

Atsisveikina su Vilniumi ir baltarusiai, kurių tautinis sąjūdis – vienas jauniausių Europoje – prasidėjo būtent čia. Kurį laiką jis plėtojosi lygia greta su lietuvių atgimimo sąjūdžiu, kuriam už daug ką buvo dėkingas ir su kuriuo palaikė draugiškus ryšius. Epoque prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo baltarusių kultūros aukso amžius, iš dalies jis tęsėsi dvidešimt tarpukario metų, valdant lenkams. Nors jau tada prasidėjo problemos, net persekiojimai, tačiau to negalima nė lyginti su beatodairišku ir žiauriu tautinio sąjūdžio slopinimu Stalino ir jo įpėdinių rankomis. Baltarusiai Ivanas ir Antonas Luckevičiai, Janka Kupala, Maksimas Bahdanovičius, Francišakas Alechnovičius, Natallia Arsenneva, Juozo Kėkšto kameros draugas Lukiškėse Maksimas Tankas reikšmingai prisidėjo prie Vilniaus teksto. Reikia pasakyti, kad juos palaikė nemažai lenkų – Jerzy's Jankowskis, Ludomiras Michałas Rogowskis, taip pat ir lietuvių – Marija Lastauskienė, Mykolas Biržiška, Steponas Kairys. Bal-

tarusių meilę Vilniui kaip dvasinei ir netgi valstybės sostinei galima palyginti su lietuvių meile: kalbu ne tik apie modernų tautinį sąjūdį, bet ir apie faktą, kad Vilniuje skleidėsi senoji rusėnų kultūra (be to, baltarusių patriotai Lietuvos didžiuosius kunigaikščius irgi laiko savais). 1939 m. porą savaitių atrodė, kad Vilnius bus prijungtas prie Baltarusijos, bet galiausiai Stalinas nusprendė kitaip. Po Sovietų Sąjungos žlugimo tapusi nepriklausoma, Baltarusija savo herbu pasirinko Vytį kaip ir Lietuva (tai reta ir iškalbinga heraldinė keistenybė), tiesa, viskas pasikeitė atėjus į valdžią Lukašenkai. Baltarusių Vilniaus tekstas nuo seno buvo nostalgiškas – tiek emigracijoje, tiek Minske, o šiandien baltarusių inteligentiją kamuoją gal net stipresnė Vilniaus nostalgija negu lenkus. Suvokiau tą viename Minsko bute klausydamasis populiarios – ir geros – Dmitrijaus Bartosiko dainos „Atsisveikinimas su Vilniumi“ (įdomu, kad Bartosikas yra rusas, priėmęs baltarusių kalbą ir tautybę). Dėl Baltarusijos ateities, nepaisant Lukašenkos, esu optimistas, o dėl baltarusių nostalgijos Vilniui galiu pakartoti neseniai pasakytus savo žodžius: manau, kivirčų dėl to nekils, jeigu lietuviai žiūrės į ją supratingai ir civilizuotai, o į baltarusių paveldą – su dėrama pagarba.

Tą patį galima pasakyti apie lenkų nostalgiją, ir ne tik. Vilniaus tekstas neturi suskilti į kelis ar keliolika izoliuotų ir priešiškų tekstų: jo dalys neretai sukibdavo, susimaišydavo, netgi suaugdavo – čia slypi jo galia ir grožis. Šiais sienų peržengimo ir griovimo laikais senasis vilniečio, priklausančio iškart kelioms kultūroms, tipas, ko gero, gali bent kai kuriais atvejais atsikurti. Ir gal tai jau nebekels vidinių konfliktų. ■

Iš lenkų kalbos vertė Irena ALEKSAITĖ

ISTORIJS VAGYS

1

Ir atvykęs į Vilnių, „Lietuvos Jeruzalę“, stengiausi kaip visada surasti savo šeimos istorijoje ką nors, kas užtikrintų man vietą dramatiškoje šio miesto žydų praeityje, nes savąjį aistringos nimfos Echo vaidmenį stengiuosi atlikti visur, kur bebūčiau. Nelaimei (ar laimei) gimiau šeimoje, kurios mažų mažiausiai trys kartos buvo asimiliuotos. Mokykloje gerai perpratome senovės graikų mitologiją, bet ničnieko nežinojome apie Mozę ar Kristų.¹ Namuose nė karto negirdėjau kalbant hebrajiškai ar jidiš, nebuvau lankęsis sinagogoje, niekada nevarčiau Biblijos.² Niekas iš mano artimiausių giminių nežuvo per holokaustą ar gulage. Mano žydiška kilmė buvo nurodyta sovietiniame vidaus pase – tam tikroje Rusijos tapatybės kortelėje, tačiau veikiausiai buvau pernelyg didelis konformistas, todėl nesiryžau kapstyti giliau, iki pat žydiškų savo šaknų, baimin-

¹ Vėliau sužinojau, kad Stalinas labai domėjosi senovės Graikija, jo mėgstama lovos knyga buvo „Ką senovės graikai manė apie savo dievus ir herojus“.

² Kai pamačiau pilną žydišką Biblijos leidimą, mane pirmiausia ir labiausiai sukrėtė puslapių išdėstymas: kiekviena biblinio naratyvo pastraipa užima visai nedidelę puslapio dalį, nes ją papildė gausūs komentarai. Čia pritaikiau tokį pat stilių. Pagal žydų tradiciją, Biblijos teksto prasmė yra neatsiejama nuo jo komentarų. Tuos komentarus galima skaityti kaip atskirą tekstą arba apskritai ignoruoti, kaip pasielgė krikščionys, nuplagijavę Senąjį Testamentą.

damasis, kad sužinosiu esąs ne toks kaip visi kiti. Išskyrus vieną kitą abipusę kiaulystę žaidimų aikštelėje, o paaugliams berniukams tai įprasta kiekvienoje šalyje, niekada nesusidūriau su man asmeniškai skirta antisemitine replika, nesu nė karto nukentėjęs nuo kokio nors antisemitinio kokios nors sovietinės organizacijos ar institucijos poelgio.³ Kai 1975 m. kreipiausi, kad gaučiau leidimą išvažiuoti į Izraelį, oficialūs asmenys bandė mane, kaip ir kitus prašytojus, atkalbėti nuo išvykimo iš motinos Rusijos, beje, daugeliu atvejų tą darė gana nuoširdžiai. Sovietinę savo tėvynę palikau be sąžinės graužaties ir be jokių neapykantos jausmų: to meto Maskva man atrodė pats smagiausias kalėjimas pasaulyje, man patiko ten būti, bet taip pat norėjau ir pamatyti, kas vyks ta už kalėjimo vartų. Vienintelis kelias, kurį galėjau rinktis (o sovietų valdžiai jis turėjo propagandinę vertę), buvo emigracija. Nuo to laiko parašiau keletą romanų, gana sėkmingai įrodinėdamas, kodėl aš ir į mane panašūs žmonės griebėsi tokios beprotybės,

³ Tai tik iš dalies teisinga. Per visą gyvenimą Sovietų Sąjungoje nesiryždavau svetimiems atskleisti savo etninės kilmės. Nors mano pavardė dviguba, britiškame pase užrašyta Gluzberg-Zinik, visada buvau labiau linkęs vadinti save Ziniku nei Gluzbergu, nes ši pavardė slavų ausims skambėjo pernelyg vokiškai. Baimė atskleisti savo šaknis rodo, kaip atšiauriai išorinis pasaulis žvelgė į mane, žydą. Žinojau, kad Maskvos universitete tuo metu egzistavo kvotų žydams sistema, bet apsimečiau, neva sovietiniame lydymo katile tas pat taikoma visoms etninėms grupėms.

kaip išvykti iš savo šalies visam laikui. Šiandien galėčiau pridurti tik tiek, kad noras išvykti buvo stipresnis už prieraišumo jausmą.

Ir ši pirmą svarbiausią (bent taip tada atrodė) pokytį mano gyvenime lėmė praeities suklastojimo aktas.⁴ Sovietų Sąjunga, spaudžiama Jungtinių Valstijų, nusprendė pataisyti savuosius žmogaus teisių rodiklius, sušvelnindama išvykimo į užsienį apribojimus eiliniams piliečiams. Šeimos nariams, po karo atskirtiems Geležine uždanga, buvo suteikta teisė susijungti. Emigruoti iš Sovietų Sąjungos esą leidžiama tam, kad galėtų gyventi kartu su savo giminaičiais užsienyje. Todėl kiekvienas, norintis išvykti, turėjo aptikti dėdę ar tetą – tikrą ar pramanytą – už Sovietų Sąjungos ribų. Žydų kilmės piliečiui tai padaryti nebuvo sunku dėl geografinio žydų diasporos pobūdžio. Kosmopolitinėje aštuntojo dešimtmečio Maskvoje žmonės juokaudavo, kad žydiškumas – tai ne etninė kategorija, bet migravimo būdas. Klasta pasireiškė tuo, kad kartą gavusiam išvykimo vizą sovietinė pilietybė būdavo iškart panaikinama ir jis neturėjo teisės grįžti atgal į SSRS. Įvairių rūšių disidentai buvo priversti palikti savo motinas ir tėvus, žmonas ir vaikus, jaučius ir asilus prie sovietinio Babilono upių, kad galėtų ištrūkti į vakarietišką laisvę, kurią įkūnijo fiktyvus pusbrolis.

Ir man reikėjo išgalvoti užsienyje gyvenantį giminaitį. Viskas, ką žinojau apie savo šeimos

istoriją, buvo fragmentiška, anekdotiška ir labai nepatikima. Neturėjau archyvo, kuriuo galėčiau pasinaudoti – šeimos dokumentai buvo netvarkingai išsibarstę tarp daugelio mano pusbrolių ir dėdžių, apie kai kuriuos iš jų buvau girdėjęs, bet niekada nė vieno nebuvau matęs. Tikėtina, kad nemažai jų emigravo į Vakarus po bolševikinės revoliucijos.⁵ Bet paaiškėjo, kad valdžiai nelabai rūpi mano asmeninė istorija: aš – tik menkas sraigtelis mašinos, įsukančios prekybą ir taikos sutartis su Vakariais, o žydų ir žmogaus teisės čia buvo tvirta valiuta. Pirmoji mano klastotė sėkmingai pavyko. Sovietinė pareigūnė, rūsti moteris, raudoną sovietinį mano pasą sukarpė į gabalėlius ir išmetė į šiukšlių dėžę, o vietoj jo davė rožinį popiergalį – bilietą į Vakarus be teisės grįžti atgal, t.y. išvykimo vizą į Izraelį per Vieną.

2

Ir mano išvykimas (*miniexodus*) iš Rusijos buvo greitas ir lengvas. Nusileidęs Vienoje, tranzito taške, prisijungiau prie daugybės pabėgėlių, laukiančių, kol bus perkelti į įvairias Vakarų šalis, – tai priklausė nuo imigracijos kvotų. Jei būčiau reikęs pretenziją į politinį prieglobstį, būčiau likęs Europoje. Tačiau nuo pat tos minutės, kai atsidūriau už SSRS ribų, nusprendžiau, kad neapsistosisu jokiaje šalyje, į kurią nebūsiu kviečiamas. Taigi tęsiau kelionę į Iz-

⁴ Visa žydų istorija visais laikais buvo *kažkieno kito* istorija. Nusivylusieji savo dabartimi ieško fikcinės praeities, kuri paaiškintų ir pateisintų dabartines jų nelaimes. Visi esame susidūrę su žmonėmis, kurie pavagia kieno nors praeitį, jo ar jos gyvenimo istoriją, falsifikuodami pasus arba klastodami gimimo liudijimus: jie laikomi sukčiais ir apsimetėliais, tokių neteisėtų veiksmų jie griebiasi arba tam, kad išvengtų teisingumo, arba kad praturtėtų nelegaliais būdais. Panašu, kad žydai klastočių imasi be jokio išskaičiavimo – jie tą daro *kito* praeitimi tikėdami taip nuoširdžiai, tarsi ji būtų jų pačių praeitis, nors persirengimas svetimais drabužiais visada sukelia nepageidaujamas pasekmes. Jie nuolat bando atgauti priklausymo tam tikrai vietai jausmą. Nors tikslai yra skirtingi, bet metodas – apgavystė arba savęs apgaudinėjimas – puikiai žinomas bet kuriam asmeniui, atsidūrusiam už įstatymo ribų. Veikiausiai todėl žydai – istorijos vagys – taip traukia tuos, kurie žavisi kriminaliniais veiksmais.

⁵ Užaugau nejausdamas jokių praeities pėdsakų, kuriuos galėčiau aptikti šeimos istorijoje ar religijoje. Mūsų, sovietinių pionierių, mintys buvo išlaisvintos nuo bet kokių saitų, siejančių su ikirevoliucine praeitimi. Gyvenau laiko kapsulės viduje – tarp artimų draugų, partnerių ir meilužių (etniškai marga gauja), beveik gentinių santykių tinklas sukūrė atskirą visatą, bet tai nebuvo pagrindžio ar disidentinė jėga, tai buvo paralelinis pasaulis, suprantama, susijęs su sovietine visata, tačiau nesutinkantis būti jos dalimi. Ir nuo tada, kai ėmiau nekęsti šios smulkmeniškos priklausymo tam tikrai vietai geografijos, neturėjau kitos išeities, kaip tik žvelgti į pasaulį per kažkieno kito praeitį. Tokiais atvejais paprastai atsigręžiama į protėvius, tačiau žydai dažniausiai nežino savo šeimos istorijos toliau, negu siekia jų prosenelių karta. Po šio taško šeimos genealoginis medis jau leidžia netikrumo šakas, panašias į tą, kurią Adomas ir Ieva išaugino Rojuje.

raelį, nes ta šalis davė man pirminį kvietimą. Vienintelė abejonė dėl galutinio kelionės tikslo apėmė tada, kai iš Vienos pabėgėlių centro kartu su kitais migrantais vidury nakties buvau nugabentas į oro uostą, kad mus įsodintų į El-AL skrydžiui į Izraelį. Iš mikroautobuso visus su palydovu išsodino oro uosto pakraštyje priešais spygliuota viela aptvertą plotą su sargybos bokštu. Atsivėrė plieniniai vartai ir pamačiau prožektorių akinamai ryškiai apšviestą taką, abipus jo buvo išsirikiavę austrų policininkai, vadovaujami gvardiečių. Kolektyvinę žydų atmintį, kuri mano galvoje iki to laiko buvo sėkmingai nuslopinta, sužadino nerimą keliančios trumpos komandos: „Paskubėt! *Schnell!*“, kad sparčiau judėtume tiesia linija lėktuvo link – jis švytėjo tamsoje tarsi koks ateivių laivas. Tą akimirką sąmonę nutvilkė mintis, kad galbūt pasirinkau blogą kelią, siekdamas prisijungti prie fiktyvaus dėdulės. Tačiau lėktuve mus pasitiko labai seksuali Izraelio stiuardėsė ir atsiprašė už nepatogumus, kuriuos sukėlė neįprastas įlaipinimo būdas: tuo metu Vienoje pasitaikydavo teroristinių išpuolių ir austrų policija ėmėsi visų atsargumo priemonių, kad saugiai nugabentų žydų imigrantus į oro uostą.

Ir pirmas dalykas, kurį pamačiau ryte, atvykęs į Izraelį, buvo mečetė ant kalno viršūnės – kaip momentinė nuotrauka per draugo, pas kurį apsistoju tą naktį, namų langą. Mečetės vaizdą priėmiau kaip savo naujo pasaulio, naujo gyvenimo, naujai atrastos laisvės dalį. Lygiai taip pat priėmiau žydus chasidus, vilkinčius keistais apdaraais. Jie varžosi tarpusavyje dėl tinkamiausio būdo, kaip užsirišti batraiščius ar nešioti peisus, nes šios menkos smulkmenos gali ilgą atidėti Mesijo atėjimą, o kartu neigia ir Izraelio teisę egzistuoti – juk Mesijas dar neatėjo. Priėmiau ir arabą su ilgais baltais marškiniais, primenantį psichiatrų pacientą viduramžiais, – jis ganė avis dailiai nušienautoje prabangaus viešbučio pievelėje Jeruzalės širdyje. Ir Maroko žydus, kurie šlavė gatves, virė keistus arabiškus patiekalus žydų turguje. Priėmiau ir savo buvusį tėvynainį, žydą iš Rusijos, – jis ypač entuziastingai statė vieną iš daugybės Izraelio sienų, kad

išskirtų dvi tautas, gyvenančias toje pačioje teritorijoje. Tada dar nenutuokiau, kad kieno nors išgalvota praeitis galėtų taip aršiai konfliktuoti su kieno nors kito dabartimi. Priėmiau ir daugiau dalykų, kuriuos turėčiau čia paminėti, tačiau neminėsiu.

Ir niekaip negalėjau suprasti, ką bendra su visu tuo turiu aš, sovietinis vaikinai? Tokį patį klausimą, kiek žinau, uždavė ir Vienos žydai (nepamirškite: atvykau į Izraelį per Vieną!), kai juos, Europos išminčius *crème de la crème*, Theodoras Herzlis paragino apsigyventi Palestinoje.⁶ Neturėjau nieko bendra su praeitimi, kurią man primetė Izraelyje (kur, beje, į mane buvo kreipiamasi kaip į rusą, nurodant mano protėvių šalį). Šią praeitį prasimanė Izraelio valstybės kūrėjai, kurie, nuolat ieškodami naujų rekrūtų, žydams būdingą namų ilgesį paverė politine dogma, įvyniota į švytintį biblinio žodyno celofaną.⁷ Tarp sionistų buvo ir ištikimų stalinistų, kai kurie iš jų tada buvo dar gyvi.⁸ Tačiau vis tiek pamilau šį kraštą, nepaisant visų šių prieštarų, o gal kaip tik dėl jų.

Ir stebuklingai greitai pramokau hebrajiškai. Man

⁶ Tai kaip tik tas klausimas, kurį įžūlus sūnus iš Talmudo padavimo uždavė savo tėvui per šventinį Išėjimo iš Egipto – išsilaisvinimo iš vergijos – ritualą. Šis smagus jaunas žydas pateikiamas kaip asmuo, nepaisantis pareigos, neigiantis žydų kančią. Tačiau kaltinti savo praeities neigimu galima tik tada, jei žmogus turi praeitį, kurią pripažįsta kaip savąją.

⁷ Ideologija, pagrįsta praeities mitais, yra tvaresnė negu utopiniai šviesios ateities pažadai, nes jos patikimumas laikui bėgant nebus tikrinamas. Ji niekada nebus demaskuota kaip melaginga pranašystė ir jai neteks su tuo susitaikyti. Štai kodėl fašizmas, ypač daugelis modernių jo formų, yra sveikas ir gyvas, o komunizmas – miręs ir palaidotas.

⁸ Nederėtų pamiršti, kad Stalinas balsavo 1948 m. Jungtinių Tautų sesijoje, kuri, kaip žinome, buvo lemiama Izraelio valstybės įkūrimui. Mano teorija yra tokia: jis balsavo „už“, nes manė, kad Izraelis – vienintelė šalis, į kurią jis galėtų išvykti, jei prireiktų politinio prieglobsčio. Jo studentavimas religinėje akademijoje taip pat sustiprino meilę Palestinai. Garsioji antisemitinė Stalino „kova su kosmopolitizmu“ nebūtinai prieštarauja jo prosionistiniam balsavimui JT, juk baisiausi sionizmo priešai yra žydai kosmopolitai. Kai individualų kentėjimą pasisavina kolektyvas, kilnus tautiškumo ilgesys paverčiamas bjauria valstybine propaganda. Prireikė septintojo dešimtmečio ideologinės revoliucijos Izraelyje ir Sovietų Sąjungos žlugimo dešimtajame, kad būtų išaiškintas sovietinės Siono sapno versijos melagingumas.

teko laimė susipažinti su didžia Biblijos tyrinėtoja Nehama Leibovitch, kartu su ja pradėjau studijuoti Bibliją.⁹ Savo komentaruose ji preparavo esminį tekstą daugeliu aspektų, kartais pasitelkdama prieštariniausius požiūrius tam, kad apnuogintų abejotinas prasmes, išryškintų skirtingus niuansus ir vėl apvilkų tekstą naujų reikšmių drabužiu, neatpažįstamai pakeisdama mūsų įprastinį suvokimą.

Ir būtent ji, Nehama Leibovitch, paaiškino man, kodėl tam tikros žydų sektos Jeruzalėje iki šiol rengiasi taip ekscentriškai, tarsi į mūsų laikus būtų perkeltos iš kitų epochų. Pasirodo, visi jie kilę iš to Lenkijos regiono, kurio vienas vyresnysis rabinas kasmet siųsdavo savo įgaliotinius į Paryžių, nes norėjo, kad jo gnomieji neatsilikytų nuo prancūziškų madų. Šis paprotys nutrūko tik po rabino mirties apie XVII a. vidurį. Pagal talmudinę įstatymo interpretaciją, žydas turi griežtai laikytis to, kaip tėvas gyveno, kaip mirė ir kaip rengėsi. Tad paryžietiską juodų skrybėlių, puoštų kailiais, šilkinų „kaptonų“ ir baltų kojinių madą, klestėjusią prieš keletą šimtmečių, ištisos kartos išsaugojo beveik be pokyčių, išskyrus tam tikras modifikacijas tarp sektų.¹⁰ Kalbant mažiau talmudiška maniera, šie žydai vis negalėjo pamiršti, kaip gyveno

Lenkijoje, prieš ištremiant juos į Palestiną. Lygiai taip pat Odesos žydai Braiton Byče Niujorke neįstengia pamiršti sovietinės Rusijos praeities, kuri jų mintyse iš esmės pavirto tuo, ko ilgėjosi jų pilvai. Ant tolimų Hudsono upės krantų jie atkūrė slavišką valgiaraštį, prie kokio buvo įpratę anksčiau, – raugintus agurkus ir sūdytą silkę, beiges, ruginę duoną ir virtas bulves.¹¹

Šis rusams įprastas maistas, kurį iš Rusijos perkėlė žydai, emigravę į Vakarų, JAV ir Europoje tapo žinomas kaip žydiškas. Kartu su chasidų mada tai yra vienas iš daugelio pavyzdžių, kaip nuplagijuota tradicija atstoja originalą.¹²

Ir tą akimirką, kai pakeičiame savo gyvenimą, priimdami kokią nors „naują“ praeitį, paliktoji „sena“ dabartis pasidengia nostalgiska būtojo laiko patina, atsirandančia dėl gilios visuotinės patirties. Tai galima skaityti kaip įtikinamą romaną.¹³ Ro-

⁹ Su Nehama Leibovitch mane supažindino Leonidas Joffé, poetas ir artimas Maskvos laikų draugas, kuris tam tikru savo gyvenimo etapu – aštuntajame dešimtmetyje nusprendė išrauti savo rusiškas dvasines šaknis ir persodino save į perdžiūvusią Izraelio žemę. Paradoksu, bet tai nė kiek nepaveikė jo lojalumo rusų poezijai, lyg ji būtų saugiai atskirta nuo jo protėvių žydiško paveldo. Mane taip sužavėjo šis akivaizdus lojalumų susidūrimas, kad nusprendžiau prisijungti prie jo Palestinoje, norėdamas geriau perprasti šį galvosūkį.

¹⁰ Vienas iš pirmųjų užrašytų ir geriausiai prisimenamų pasisavintos praeities arba pavogtos tapatybės atvejų, kai kito asmens drabužiai tampa tiesiogine apgavystės priedanga, yra Jokūbo istorija – jis, patartas motinos, iš savo brolio Ezavo pavogė tėvo Izaoko palaiminimą ir pirmagimio teises, apsilikdamas jo kailinius. Atitinkamai: Adomas ir Ieva Rojaus sode buvo nuogi ir to nesuprato, nes neturėjo ko slėpti – jie neturėjo praeities, apie kurią galėtų papasakoti. Pagal Nehamos Leibovitch komentarus, jie pamatė, kad yra nuogi, tik tada, kai suvalgė obuolį, bet ne todėl, kad iki tol būtų buvę akli, o todėl, kad po to jie jau nebeturėjo įstatymo, kuriam galėtų paklusti, – jiedu buvo „nuogi“ prieš įstatymą, nes sulaužė vienintelį, kurį turėjo – nevalgyti obuolių nuo obels.

¹¹ „Prisimenamą žuvį, kurią laisvai valgėme Egipte, agurkus ir melionus, ir porus, ir svogūnus, ir česnaką. Tačiau dabar mūsų siela nudžiūvo: nieko, išskyrus šią maną, nėra prieš mūsų akis“ [Skaičiai 11:15]. Dėl šios nostalgikos aimanos Visagalis pasmerkė žydus klajoti po dykumą keturiasdešimt metų. Šiam riksmui ir aimanai dėl Egipte prarastos praeities beveik identiškas yra rusų emigrantų skundas, kad vokiška ruginė duona pernelyg lipni, o lenkiška – pernelyg oringa ir „jie“ raugia agurkus acte, o ne sūryme kaip derėtų. Galbūt žydai šią nesenos praeities – gyvenimo šalyse, iš kurių jie buvo išvyti, prarastį pajuto net aštriau negu Šventyklos Jeruzalėje sunaikinimą. (Bent jau tokios nuomonės laikėsi Gerhardas Scholemas, apibūdinamas katastrofiškos prarasties jausmą, apėmusį žydus, kai viduramžiais jie buvo ištremti iš Ispanijos.) Galbūt žydai sėdėjo ir verkė prie Babilono upių todėl, kad žinojo: vieną dieną Persijos karalius lieps jiems grįžti atgal į Jeruzalę?

¹² Paralelinis nuplagijuoto originalumo pavyzdys – mauzoliejus Maskvos Raudonojoje aikštėje, laikomas unikaliu Rusijos didžiosios revoliucijos simboliu. Iš tikrųjų jis panašus į Babilonijos zikuratą ar Egipto piramidę, nes pastatytas netrukus po to, kai Howardas Carteris 1922 m. joje surado Tutanchamono kapą. Šis radinys patraukė viso pasaulio spaudos dėmesį ir sužadino visuomenės interesą, net ėmė diktuoti madas, įkvėptas senovės Egipto. Ryšys su egiptietiška praeitimi yra dar simboliškesnis dėl Freudo hipotezės, kad Mozė buvo egiptietis, Tutanchamono laikais atvertęs Egipto žydus į monoteizmą – į Tutanchamono dėdės disidentų religiją. Lenino kaip bolševikų Mozės vaizdinys, įkūnytas mauzoliejuje, nėra dirbtinis, turint galvoje pranašiską Rusijos revoliucijos tėvo ikonografiją (čia matome šios revoliucijos mumiją).

manui būdingas „tikrai išgyventos“ praeities integralumas čia konfliktuoja su utopine praeitimi, sukurta kaip tavo naujo gyvenimo, naujos „dabarties“ ideologija. Tačiau ryškūs „tikrosios“ praeities prisiminimai ir kaltės jausmas, kad išdavei tuos, kurie liko įstrigę praeityje – gyvenime, iš kurio tu pasitraukei, – gali visam laikui paralyžiuoti valią ir net sunaikinti tave patį. Kai mėginau pavaizduoti konfliktuojančių požiūrių į praeitį susidūrimus savo pirmojoje apysakoje („Išpėjimas“, 1975), buvau apkaltintas antisizionizmu ir pornografija (pirmąjį kaltinimą paneigiau). Kilus sumaiščiai emigrantų spaudoje, įgijau gerą leidėją paryžietį. Kaip tik ir buvau Paryžiuje tuo metu, kai BBC pakvietė mane atvykti į Londoną. Po dešimties metų tapau D. Britanijos piliečiu.

3

Ir atsidūriau keistoje civilizacijoje su kairės pusės eizmu,¹⁴ su trišakėmis elektros rozetėmis ir be centrinio šildymo. Rytai pabudavau nuo žuvėdrų klyksmo. Buvau saloje ir tarsi Robinzonas Kruzas dėliojau savo praeities – sudužusio laivo – liekanas, bandydamas sukurti kažką panašaus į namus.¹⁵ Ėmiau

¹³ Žr. mano esė „Emigracija kaip literatūrinė priemonė“ (*Syntaxis*, 11/1983, Paryžius). Atrodo, kad judaizme vyrauja du motyvai: egzodas iš Egipto ir grįžimas į Izraelį. Egzodas yra išsilaisvinimas iš vergijos. Grįžimas į Jeruzalę siejamas su stiprėjančia nostalgija paliktai žemei. Nepaisant to, kiekvienas bandymas grįžti į Izraelį tampa tragedija ir kraujo praliejimu, todėl nuolat atidėliojamas.

¹⁴ Važiavimas kaire puse mano galvoje buvo susijęs su hebrajišku rašymu iš dešinės į kairę.

¹⁵ Būdamas entuziastingas naujakuris, turėjau prisitaikyti prie vietinių papročių, pakeisti aprangos stilių, kalbėjimo būdą ir maistą. Ši išorinės elgsenos mimikrija galiausiai padarė įtaką ir mąstymo būdai, o ne atvirkščiai. Elgiausi panašiai kaip Jokūbas, kuris, apsimetęs Ezavu, apakusiam tėvui pasirodo keturiais pavidalais: apsisvelka Ezavo „apdarą“, paskui ant rankų užsideda „ožiuko odą“ [Pradžios knyga 27:16] imituodamas gauruotą Ezavo kūną, po to duoda tėvui patiekalą, pagamintą iš „ožiuko mėsos“ vietoj elnienos (aliuzija į angelų atvestą ėriuką, kurį Abraomas paaugojo vietoj savo

sapnuoti serijinį, trunkantį ištisas savaites, sapną, ir tai tęsėsi daugybę metų. Žinau, kad nėra nieko nuobodesnio už kitų žmonių sapnus, sumaištingus, nelogiškus, įdomius nebent tam, kuris sapnavo (ir jo psichoanalitikui). Bet kalbėsiu ne apie sapną, o veikiau apie susapnuoto namo vaizdinį. Tas namas, neabejoju, buvo mano šeimos namai, kuriuos – sapne – praradau ir vėl atgavau.

Ir tai buvo senamadiškas namas su jaukia, puikiai pažįstama atmosfera. Parketo grindys, aukštos lubos, medžiu apkaltos sienos ir seni baldai. Tačiau keletą kambarių reikėjo atgauti iš kaimynų, su kuriais tame name kartu gyvenome: jie buvo neteisėti naujakuriai, tačiau negalėjome jų nusikratyti, nes šioje vietoje jie gyveno pernelyg ilgai, dar prieš mums atvykstant atgauti savo protėvių nuosavybės.¹⁶ Kad atgautume dalį savo kambarių, pirmiausia turėjome apeiti teritoriją, stengdamiesi nesukelti jų pykčio. Tačiau mano sapne ši nepatogumą kompensavo atsitiktinai aptinkami laisvi nenaudojami kambariai, prigrūsti paliktų vertybių – štai žerintis prancūziškas langas, patogus odinis krėslas, puikus senas ažuolinis stalas... Vaizdiniai keisdavosi su kiekvienu sapnu.

Ir kiekviename mano serijinio sapno epizode tarsi firminis ženklas stūksojo namo vaizdinys. Tai buvo didelis dviejų šimtmečių senumo trijų aukštų namas, kiek apleistas, su stiuko sienomis, iš lauko pusės nudažytomis raudonai, su baltomis palangėmis, su čerpių stogu ir sienas apsivijusiomis gebenėmis. Jis stovėjo, kaip man atrodė, ant Temzės kranto, nes retsykiais sušmėžuodavo artimiausias tiltas. Žinoma, tas namas buvo labai geidžiamoje vietoje, miesto centre (tuo metu nuomojau butą Londono priemiestyje). Juokinga, nes jis niekaip negalėjo priklausyti mano šeimai, – ji niekada negyveno prie upės, tačiau kiekvienas susapnuotas apsilankymas šioje vietoje pirmuosius septynerius gyvenimo Londone metus man reiškė grįžimą namo.

sūnaus Izaoko per ankstesnį kartą susidūrimą), o galiausiai imituoja Ezavo kalbėseną, kai tėvas pasiteirauja, kas jis toks.

¹⁶ Akivaizdu, kad tai sublimuotas arabų ir Izraelio teritorinio konflikto dėl Šventosios žemės atspindys.

Ir vis dėlto, bėgant metams, tą sapną pamiršau. Jis vėl atgijo praėjusių metų kovą Berlyne. Pirmą kartą Berlyne lankiausi prieš devynerius metus: BBC *World Service* užsakymu turėjau išsiaiškinti, ar berlyniečiai vis dar prisimena geografinį miesto padalijimą, ar išnyko skirtis tarp Rytų ir Vakarų, praėjus dešimčiai metų po Sienos griuvimo?¹⁷ Berlynas mane užhipnotizavo. Būdamas Sovietų Sąjungos pilietis, pavydėjau rytų vokiečiams: emigravę į Vakarų Vokietiją, jie galėjo nusimesti sovietinį kiautą likdami vokiečiais, kalbėti ta pačia kalba, kokia kalbėjo visą gyvenimą. Kuo daugiau sužinojau apie dviejų Vokietijos dalių, turinčių skirtingą praeitį, suvienijimo sudėtingumą – buvę rytų vokiečiai vakarinėje susijungusio Berlyno pusėje jautėsi panašiai kaip kontrabandininkai, į kitą krantą gabenantys uždraustas prekes, – tuo labiau mane žavėjo šis dviylpumas ir dviveidiškumas. Pernai, po tėvo mirties paveldėjęs šiek tiek pinigų, ėmiau svarstyti, ar nenušipirkus studijos Berlyne.

Ir per pastarąją kelionę, ieškodamas tinkamos nuosavybės, išsinuojojau mažą niūrų butą moderniame blokiname name priešais imponantišką brutalistinės architektūros statinį kitapus kanalo (*Friedrichsgracht*). Likimo ironija, bet šis didžiulis pastatas, pasirodo, buvusi Ericho Honeckerio administracijos būstinė, o blokinio namo butuose, viename iš jų apsistojo ir aš, gyvendavo administracijos

¹⁷ Ši mano pirmojo apsilankymo Berlyne priežastis teisinga tik iš dalies. Aš, vedęs vyriškis, pasinaudojau BBC kontraktu, kad pridengčiau susitikimą su vokiečiu, kurį beprotiškai įsimylėjau. Ji buvo gimusi VDR, aš – SSRS, prieš mums susitinkant, net ir labai mažai žinodamas apie holokaustą, maniau, kad niekada nė žingsnio nežingsiu žeme, į kurią įsigėręs žydų kraują. Prireikė laiko, kol mano romantiškas protas suvokė, kad masinės žydų žudynės vyko ne „vokiečių žemėje“ ir kad, o tai dar svarbiau, mano mylimosios karta ne ką daugiau atsakinga už nacių nusikaltimus, negu aš – už sovietų žiaurumus, juo labiau kad ji užaugo sovietiniame režime, kuris buvo primestas ne be mano sovietinių bendrapiliečių pagalbos. Galbūt rašau šią istoriją, kad atlaščiau ar sukurčiau bendrą mūsų praeitį, – tai būdinga įsimylėjėliams.

patarnautojai – vairuotojai, valytojos, mašininkės... Jaučiausi nejaukiai, atsidūręs, nors ir laikinai, kažkieno kito geopolitinėje erdvėje. (Nepamirškime, kad Honeckeris gyvenimo pabaigoje irgi tapo emigrantu.) Kita vertus, toks jau tas Berlynas – čia, kaip ir Jeruzalėje, vos žengęs žingsnį atsiduri kieno nors kito istorijos spąstuose.

Ir tasai nuomojamas butas buvo toks slegiantis dėl prastos higieninės būklės, kad, nepaisydamas klaikaus oro, išsirengiau aplankyti vietą, kurioje nebuvau buvęs: Monbižu parką Mitėje. Tuo metu rašiau apie Adalbertą von Chamisso – XVIII a. prancūzų emigrantą, kurio aristokratai tėvai išvengė prancūzų revoliucijos ir iškūrė Vokietijoje. Vokiečių kalba Chamisso buvo beveik kaip gimtoji, ir jis parašė knygą, kurią skaičiau dar vaikystėje, – tai pasaka apie žmogų, netekusį savo šešėlio, nes pardavė jį velniui: puiki metafora, tinkanti ir dvikalbiui emigrantui, praradusiam priklausymo tam tikrai vietai jausmą (žmonės, neturintys šešėlio, žinoma, yra tie, kurie neturi praeities).¹⁸

Ir šia upės Šprė atkarpa, su užtvaramis, su geležinkelio tiltais, vis dar plaukioja senos, prekių prikrautos baržos. Kuo labiau artėji prie Monbižu tilto, šalimais atsiveriant muziejaus salai, tuo labiau jauti kontrastą tarp imperinės architektūros dešinėje ir pusiau pramoninio peizažo su sandėliais ir uždarais fabrikais kairėje – tai užmirštos Rytų Berlyno praeities liekanos ir griuvėsiai. Vėtra nublukino aplinkinių pastatų kontūrus, tad kolonas ir arkas nesunku supainioti su baržų kranais ir gervėmis, o muziejaus pastatas primena jūrinio laivo karkasą. Įsisiautėjęs lietus prarijo horizonto liniją, skiriančią dangų nuo žemės, ir dabar atakavo pėsčiuosius netikėtais pliūpsniais iš visų pusių kaip policija, šaudanti iš vandens patrankų. Nebejutau žemės po kojomis, tarsi būčiau įstrigęs sunkiame vandens

¹⁸ Kad turėtų kuo mažiau kontaktų su žmonija, Chamisso herojus (jo žydiškas vardas Schlemielis reiškia nedrąsų ar nerangų) tampa atokiausių pasaulio kampelių tyrinėtoju. Autorius vėliau pakartojo savo herojaus likimą – pats tapo garsiu antropologu, plaukė aplink žemę rusų laivu *Rurick* (žr. mano esė „Ar yra kas namuose?“).

prtvinkusiam debesyje. Kažką panašaus kartą patyriau valtelėje, kuri gabena turistus kiek įmanoma arčiau Niagaros krioklių.¹⁹

Kai pasiekiau Monbižu pėsčiųjų tiltą, lietus staiga liovėsi. Man iš dešinės stūksojo gigantiškas Bode kolekcijos kupolas, slegiantis pusiau bizantišku savo dekoru, čia saugomos senovės pasaulio antikvarinės vertybės. Šio muziejaus architektūroje yra kažkas sovietiško, išreikšto didaktine žinojimo ir tradicijos aura. Staiga pajutau, kad manasis laiko ir erdvės suvokimas pasikeitė, tarsi būčiau praradęs ne tik geografinį, bet ir istorinį vietos jausmą, – tai dažnai atsitinka miestuose, kurių praeitis perpildyta besivaržančių istorijos jėgų. Tačiau sunkūs lietaus debesys, kyboję danguje tarsi šlapi skalbiniai ant virvės, ėmė ir išsisklaidė. Staiga sutvisko saulė.

Ir tada, kai pasižiūrėjau į kairę, mane akimirksniu sukaustė atpažinimo šokas. Ant upės kranto pamačiau kopiją namo, regėto sapnuose prieš dvi dešimtis metų. Šiek tiek apleistas pastatas su čerpių stogu, stiuko sienas, nudažytas tamsiai raudona spalva, apsigijusios gebenės. Kaip jis čia atsirado? Pasijutau taip, tarsi šis sapno vaizdinys būtų Holivudo stiliumi iš mano sąmonės perkeltas į plytas bei cementą ir pastatytas ant Šprė upės kranto. Pasakiau savo bendrakeleiviui (vaikštinėjau ne vienas): „Pažįstu šitą namą.“

Ir, pro vartus įėję į kiemą, atsidūrėme prie pagrindinių durų su užrašu *Humboldt Universitat zu Berlin*. Pasitelkę vokiečių kalbos pagrindus, supratau, kad šiame pastate įsikūręs kraujo perpylimo ir imunologijos skyrius. Stovėjau praradęs žadą. Išskyrus simbolinį ryšį su kraujo sąvoka – kiekvieno žmogaus šeimos praeitimi – šio pastato paskirtis neturėjo nieko bendra su sentimentaliais jausmais, kuriuos kėlė namas mano londoniškuose sapnuose, nors taip labai jį priminė. Tai buvo tiesiog Humboldto universiteto Me-

Namas prie Šprė upės, Berlynas

dicinos fakulteto dalis. Ką bendra su šeimos praeitimi jis turėjo mano sapnuose?

5

Ir vis dėlto, kaip paaiškėjo vėliau, turėjo daug bendra. Viename iš mano serijinio sapno epizodų įžengiu į kambarį, kuriame niekada nesu buvęs. Didžiumą *Lebensraum* ten užima masyvi lova su drožinėtu galvūgaliu. Joje, atsiėmusi į pagalvę, guli mano senelė. Nors prastai jaučiasi, bet yra švariai apsirengusi, plaukai rūpestingai sušukuoti. Ji skaito – rankose laiko knygą. Sienos dalį už lovos nuo lubų iki grindų dengia knygų lentynos, kuriose sustatyti senų veikalų tomai odiniais viršeliais. Klausiu save, kodėl niekada nesinaudojau šia nuostabią biblioteka? Paimu vieną iš daugybės tomų ir pradedu vartyti. Didžiam mano nusivylimui paaiškėja, kad ne tik ši knyga, bet ir visos kitos, esančios namų bibliotekoje, parašytos lotyniškai ir skirtos medicinai. Man jos neturi jokios naudos, nes yra medicininės. Jos priklausė mano seneliui. Ir jis, ir mano senelė buvo gydytojai. ■

Tęsinys kitame numeryje

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 22-ajame Europos kultūros žurnalų susitikime, kuris vyko Vilniuje, 2009 m. gegužės 8–11 d.

© Eurozine

¹⁹ Šios beveik biblinių proporcijų vėtros aprašymą galima laikyti nuoroda arba į Tremties knygą, kurioje pasakojama, kaip Raudonoji jūra praskyrė, kad leistų hebrajams pabėgti nuo Egipto kariuomenės, arba į Jonos knygą. Kaltinimų ir priekaištų laviną Jonai, taip pat ir pražūtingą jo kelionę jūra per audrą lėmė jo atsisakymas elgtis taip, kaip liepia Dievas: išpranašauti Ninevijos žlugimą. Jona vengė šios pareigos, nes nenorėjo būti laikomas klaidingu pranašu: jis žinojo, kad Dievas pasi-gailės Ninevijos žmonių ir miestas nebus sunaikintas net po to, kai jis pareigingai tą išpranašaus.

SUSVETIMĖJUSIOS ISTORIJOS GRIMASOS

Apie paminklą Vincui Kudirkai Vilniuje ir kitus monumentus viešosiose erdvėse

Literatūros ir meno savaitraštyje aptardamas neseniai Vilniuje pastatytą paminklą Vincui Kudirkai (skulpt. Arūnas Sakalauskas) kaltinau jo autorių visomis įmanomomis nuodėmėmis – nuo atviro kičo propagavimo iki sovietinių paminklų klišių (taigi ir mentaliteto) kartojimo. Pripažįstu – gero-kai pasikarščiau pagautas pirmo išpūdžio. Todėl visiškai natūrali buvo atsakomoji reakcija tų, kurie ilgus metus stengėsi įamžinti mūsų tautos didžiavirio darbus ir pastatė jam paminklą.

Susimąsčiau: net jei mano mestuose kaltinimuose ir yra dalis tiesos, galbūt į tai pažiūrėjau kiek vienusiškai, nes visuma yra kur kas komplikuočiau. Todėl būtų naudinga emocijas kiek prislopinti ir žvilgtelėti į propagandinių paminklų, monumentų Lietuvoje istoriją.

Kodėl vartoju „propagandinių paminklų“ sąvoką, kuri neišvengiamai siejama su totalitarinių režimų ideologija? Manychiau, „propagandinė dailė“ savaime nėra nei gera, nei bloga. Ši sąvoka apibūdina specifinę „grynosios“ arba monumentaliosios dailės rūšį, kurios turinys yra tiesiogiai ideologinis, nesvarbu, kokiai politinei santvarkai atstovaujama.

Ideologiškai angažuoti paminklai beveik visada išreiškia tuo metu dominuojančios, galią turinčios daugumos požiūrį. Skirtumas tik toks, kad totalitariniai režimai propagandines dailės funkcijas ir

formas kraštutinai susiaurina, sugriežtina ir primesta jas per prievartą. Kitais atvejais tokio pobūdžio dailė būna įvairesnė, laisvesnė, bet galios elementas išlieka.

Beveik visais atvejais propagandiniai paminklai išreiškia kanonizuotos asmenybės kulto idėją, bet totalitarinės santvarkos kanonizuoja diktatorių, o demokratinėse valstybėse kultinėmis asmenybėmis pripažįstami masių numylėtiniai – panašiai atsitiko su Vytautu Kernagiu, kuriam jau pastatytas paminklas Nidoje (skulpt. Romas Kvintas), jo pavardė iškalta iškiliausių Tūkstantmečio asmenybių sąrašo paminklinėje „Verpstėje“ (skulpt. Tadas Gutauskas) Vilniuje, Vingio parke.

Demokratiškesniuose sociokontekstuose leidžiama reikštis ir mažumų propagandinėms dailės formoms. Pavyzdžiui, Vilniuje buvo pastatytas paminklinis biustas dainininkui Frankui Zappai (skulpt. Konstantinas Bogdanas), reprezentuojantis grupelės šio dainininko gerbėjų ideologiją. Tai turi nedaug bendra su oficialiąja mūsų šalies politika, nebent pabrėžia demokratijos principą apskritai... Na, bet vietiniame kontekste tai greičiau kuriozas negu tipiškas pavyzdys.

Bet kokių atveju propagandinė dailė visada atlieka panašias funkcijas, todėl šios rūšies paminklai turi nusistovėjusią gana griežtą ir stereotipišką for-

mų ir prasmų tradiciją, kurią galima tapatinti su *oficialiuoju stiliumi*, priešpriešinant jį „grynajam“, sąlygiškai nepriklausomam menui, nesvarbu, ar santvarka totalitarinė, ar demokratinė. „*Šiaip jau menas ir mokslas privalo turėti praktinės reikšmės, privalo tarnauti savo tautai, tariant, eiti jai pagalbon ten, kur reikalinga, sąžiningai savo tyromis priemonėmis eiti talkon dargi politikai*“ („Tautos vado A. Smetonos kalba, 1933 m. pasakyta visuotiniame Lietuvos Tautininkų sąjungos suvažiavime“).

Todėl nereikėtų stebėtis, kad paminklų formos ir prasmės yra daugmaž panašios tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu, tiek ir po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Jos, beje, panašios visose valstybėse. Šiuo požiūriu paminklas Kudirkai – ne išimtis.

Privalomas propagandinės paminklinės skulptūros atributas, žinoma, yra postamentas, tiesiogiai ir simboliškai pakylėjantis, idealizuojantis, kanonizuojantis asmenį ar idėją. Jei paminklas statomas konkrečiam žmogui, labai svarbus portretinis panašumas. Jei paminklas statomas istorinei asmenybei, kurios išvaizda nėra tiksliai žinoma, pasitelkiama realistinė maniera (realistinė falsifikacija). Jei išreiškiama bendresnio pobūdžio ideologinė idėja, pasitelkiama daugiau ar mažiau realistinio stiliaus alegorija. Kokie paminklai vyravo tarpukario Lietuvoje? „*Iliustratyvumą pripažinus privalumu, teigiamai vertintos sudėtingos daugiafigūrės kompozicijos arba simbolinės architektūros formos (piramidė, obeliskas) su gausiomis emblemomis, ženklais ir įrašais.*“¹

Šiomis savybėmis pasižymi visi ideologiškai angažuoti tarpukario Lietuvos paminklai, skulptūrinės alegorijos, pvz.: Juozo Zikaro „V. Kudirkos biustas“ (1927), „Laisvės paminklas“ (1928), „Knygnešys“ (1939) Kaune, Vinco Grybo „Paminklas Vytautui Didžiajam“ (1932) Kaune ir „V. Kudirka“ (1934) Kudirkos Naumiestyje, paminklas „Žemaitis“ (1934) Raseiniuose, Juozo Mikėno skulptūrinė alegorija „Lietuva“ (1939) mūsų šalies paviljonui Niujorko tarptautinėje parodoje ir t.t.

Toks išaukštinimo tikrąja ir perkeltine prasme būdas ir iliustratyvumas (tiesioginis ar simbolinis)

naudotas ir sovietmečio propagandinėje monumentalistikoje (skulpt. N. Tomskio, „Ivano Černiachovskio kapas ir paminklas“ (1950) I. Černiachovskio aikštėje (dab. V. Kudirkos) Vilniuje, Broniaus Pundziaus „Taikos sargyboje“ (1952) Vilniuje (viena iš „Žaliojo tilto“ skulptūrinių kompozicijų), skulpt. Juozo Mikėno „Paminklas P. Cvirkai“ (1959) Vilniuje, skulpt. Gedimino Jokūbonio „K. Kubilinsko antkapis“ Antakalnio kapinėse Vilniuje, skulpt. Aloyzo Toleikio (bendraautoris D. Lukoševičius) „V. Lenino paminklas“ (1970) Šiauliuose, skulpt. Kazimiero Švažo „Karolio Poželos paminklas“ (1971) Pakruojyje, skulpt. Broniaus Vyšniausko „Paminklas Tarybinei armijai išvaduotojai“ (1972) Kryžkalnyje, skulpt. Napoleono Petrulio „V. Lenino skulptūra“ (1973) Kaune, skulpt. Donato Lukoševičiaus „Paminklas generolui Feliksui Baltušiiui-Zemaičiui“ (1975) Šiauliuose, skulpt. Konstantino Bogdano „Lenino biustas“ (1984) Jonavoje ir t.t.

Dažniausiai paminklai ant postamentų buvo statomi vyrams, o moterų portretinės skulptūros turėjo būti kameriškesnės, pvz., Petro Aleksandravičiaus „Žemaitė“ (1970) užkelta ne ant postamento, bet ant pakylos. Pretenduoti į aukštą postamentą moteris turėdavo teisę tik išreikšdama kokią nors abstrakčią simbolinę prasmę – laisvę, pvz., Juozo Zikaro „Laisvės paminklas“ (1928) Kaune, tėvynę, motiną, pvz., Gedimino Jokūbonio „Pirčiupių motina“ (1960), žemę, Lietuvą ir t.t. Ryškiausia išimtimi šiuo atžvilgiu laikytinas Juozo Mikėno „Paminklas M. Melnikaitei“ (1955) Zarasuose.

Tiesa, būta pavienių gana progresyvių, „revoliucinių“ bandymų apskritai nukelti herojų nuo postamento. Vienas iš tokių akibrokštų – 1924 m. lenkų kariškių rūpesčiu Vilniuje pastatytas skulptoriaus Zbigniewo Pronaszkos medinis laikino paminklo poetui Adomui Mickevičiui maketas. „*Sukaltas iš smaluotų ir apcementuotų pušinių lentų laikinasis monumentas buvo pastatytas poeto ištremimo iš Vilniaus 100-osioms metinėms įamžinti [...] A. Mickevičiaus – Milžino piligrimo figūra stovėjo be postamento, ant žemės; tatai rodė kraštutinį protestą prieš įsigalėjusią tradicinę paminklo sampratą.*“²

Paminklas Vincui Kudirkai. Skulptorius Arūnas SAKALAUSKAS, architektas Ričardas KRIŠTAPAVIČIUS

Toks pat „revoliucinis“ požiūris į paminklą buvo pademonstruotas ir Sovietų Sąjungoje – skulptorius Gediminas Jokūbonis pateikė V.I. Lenino, stovinčio ant neaukštos pakylės, paminklo projektą konkursui Maskvoje. Idėja tokį Leniną statyti šalia Kremliaus tuo metu atrodė kiek per drąsi, tačiau Lenino, „nukelto nuo postamento“ ir „priartinto prie liaudies“, paminklas 1967 m. buvo pastatytas kitoje

Maskvos vietoje, o vėliau, 1976 m., pakartotas Klaipėdoje.

Be aukšto postamento, pastatyti ant horizontalaus pjedestalo buvo, pvz., skulptorių Napoleono Petrulio ir Broniaus Vyšniausko „Keturi komunarai“ (1976) Kaune arba tiesiog ant laiptų sukomponuota, tarsi agresyviai besileidžianti žemyn, praeivių link, Juozo Kalinausko ir Algirdo Zokaičio skulptūrinė grupė „Monumentas tarybiniams partizanams ir pagrindininkams“ (1983).

Šiame kontekste paminklas Vincui Kudirkai nelabai išsiskiria iš propagandinių paminklų tradicijos. Būdingesnis jo bruožas būtų tas, kad pasirinktas iš pažiūros mažiau pompastiškas, progresyvesnis architektūrinis sprendimas. Kudirka stovi ant neaukšto, stilizuoto, apvalaus pjedestalo, be perdėto reprezentatyvumo, „priartintas prie paprastų žmonių“, tarsi trumpam stabtelėjęs, kažką džiugiai mąstantis ir tuo pat metu ketinantis žengti žingsnį pirmyn, tik ne taip akivaizdžiai, kaip žengia vienas iš minėtų keturių komunarų. Ten tas tvirtas žingsnis simbolizavo komunizmo idėjų veržlumą, o čia – tautinės savimonės nemarumą ir ryžtą. Taigi, sukurtas „gyvas natūralus“ ir kartu veržlus personažas. Plastinis sprendimas, pasak kai kurių vertintojų, atskleidžia ir tam tikrą Vinco Kudirkos „dendiškumą“ – dabiškumą, taip atsiranda dar vienas „sužmoginimo“ lygmuo.

Vis dėlto Vinco Kudirkos paminklas toks nenatūraliai gigantiškas, o už jo pastatytas obeliskas, stilizuotas kaip varpinės simbolis, toks pompastiškas, kad daro slogaus sunkiasvorio ideologizavimo įspūdį ir paverčia niekais užmojį pavaizduoti Kudirką nors kiek natūraliau, kaip gyvą personažą. Architektūrinė visuma organizuota taip, kad į skulptūrą galime pažvelgti tik iš frontaliaios, t.y. reprezentacinės pusės. Kudirkai už nugaros stūksantis ir ją užstojantis obeliskas (varpinė) žiūrovų santykį su paminklu organizuoja griežtai hierarchiškai, vienusiškai, ir tai iliustruoja jau ne Vinco Kudirkos, o paminklo autorių, gal ir užsakovų mentalitetą. Taigi, tarsi bandoma atsisakyti išorinio patoso, ne-

natūralaus teatrališkumo, bet nukrypstama į kitą – perdėtos pompastikos – pusę.

Trys pagrindiniai Vilniaus monumentai – Vytauto Kašubos paminklas kunigaikščiui Gediminui (1996), Regimanto Midvikio paminklas karaliui Mindaugui (2003) ir Arūno Sakalausko paminklas Vincui Kudirkai, pastatyti po nepriklausomybės atgavimo, vis dėlto rodo šio tokias pastangas atsikratyti nepageidaujamų sąsajų su sovietine propagandine skulptūra, tarsi bandant sugrįžti prie tarpukario Lietuvos paminklinių skulptūrų tradicijos. *„Lietuvos tautinė ideologija tarpukario metais rėmėsi dviem pagrindinėmis vizijomis: įvaizdžiu šalies, išgyvenusios šlovės ir galybės laikus Viduramžių epochoje, ir jaunos, dinamiškos, modernios valstybės vaizdiniu. Tai stipriai veikė šalies dailininkų menines aspiracijas, kreipė juos neotradicionalizmo linkme, skatino taikyti kūryboje moderuoto modernizmo ir istorizmo derinį. Šiuo pagrindu ir klostėsi oficialus, valstybės mėnuotas stilius. [...] neišvengta romantinio idealizavimo. [...] Nepriklausomos Lietuvos piliečius viliojo didinga legendinė šalies praeitis, tačiau domėtasi ir artimesniais laikais, tiesa, apsiribojus „grynojo lietuviškumo“ periodais.“³*

Vis dėlto nereikėtų pamiršti, kad propagandinė skulptūra sovietmečiu taikė daugmaž tuos pačius principus, bet juos taip sukompromitavo, kad paminklinę dailę įvarė į aklavietę. Sovietmečio paminklų iliustratyvumas, patosas ir simbolinė kalba neišvengiamai asocijuojasi su melu ir smurtu. Todėl, kai dabartinių paminklų autoriai naudoja formas (ne turinio, nors forma ir turinys yra susiję) atžvilgiu panašią simbolinę kalbą, oficialinę patosą, natūralu, kad kyla asociacijų su sumeluotais jausmais ir agresyviu politikavimu.

Kita vertus, paminklai karaliui Mindaugui ir Vincui Kudirkai turi ir tam tikrų bruožų, nebūdingų tarpukario Lietuvos propagandinės skulptūros tradicijai. Ko gero, dvasia ir plastika tarpukario Lietuvos paminklams (ir kai kurių iš jų naivumui) artimiausias Vytauto Kašubos paminklas kunigaikščiui Gediminui. Šiuolaikiškiausiu laikyčiau

paminklą karaliui Mindaugui. Jis gana lakoniškas, propagandinis turinys kiek prislopintas, stilizuotas. Paminklas išsaugo reprezentacinę funkciją, bet nėra perkrautas tiesioginių ideologinių simbolių ir abstrahuotas tiek, kad net galėtų būti laikomas dekoratyviniu aplinkos akcentu. Tokį stilizavimą ir abstrahavimą, iliustratyvios ideologijos, šūkių atsisakymą galima laikyti vienu iš būdingesnių šiandienos bruožų.

Paminklas Vincui Kudirkai išsiskiria specifine eklektika, kuri atspindi dviprasmišką paminklinės skulptūros padėtį. Tiek tarpukario Lietuvoje, tiek Sovietų Sąjungoje iš propagandinės skulptūros reikalaujama kuo siauresnio ideologinio iliustratyvumo, oficialinio patoso ir nedviprasmiškos politizacijos. Dabar situacija yra gerokai painesnė. Norima išreikšti gana aiškų ideologinį turinį, įtikinti užsakovams, bet kartu nesąmoningai nujaučiama, kad per daug atviras politizavimas, tiesmukas kultinės asmenybės propagavimas gali turėti neskanų totalitarinio režimo diegtos „monumentalizacijos“ prieskonį. Be to, šiandien tiesiog privaloma nors kiek atsižvelgti ir į „pramogų, poilsio“ retoriką.

Paminklo Vincui Kudirkai kūrėjai bando spręsti šį galvosūkį, stengdamiesi įtikinti visiems iš karto. Tuo galima paaiškinti, kodėl paminklo visuma tokia eklektiška. Viena vertus, laisvės šauklio įvaizdį bandoma sušiuolaikinti, suteikiant jam daugiau „gyvo žmogaus“ savybių, atsisakant tradiciškai aukšto pjedestalo, antra vertus, sovietinės monumentalistikos stiliumi (dydžiais, pompastika, obelisku) vėl sugrįžtama prie sunkiasvorės ideologijos. Paminklo architektūrinį ansamblį papildė čiurlenantis vanduo ir spalvotas apšvietimas, tarsi apeliuojant į pramogų, poilsio retoriką. Taigi siekta, kad paminklas būtų ir vienpusiškai propagandinis, ir demokratiškas, rimtas, monumentalus ir kartu pramoginis. Rezultatas: keli tarpusavyje sunkiai derantys įvaizdžiai nustelbė pačią kultinę asmenybę – Kudirką.

Apibendrinant reikia pripažinti, kad paminklinės skulptūros srityje kol kas nejusi naujų vėjų (vienu sėkmingiausių sprendimų laikytina Rober-

to Antinio (jaun.) skulptūrinė kompozicija Kaune Romo Kalantos susideginimo vietoje, bet išimtis tik patvirtina taisyklę), todėl dažniausiai griebiamasi atgyvenusios ir susikompromitavusios paminklinės plastikos. Naujausias pavyzdys – paminklo broliams Vileišiams konkursas. Pateikta nemažai abstrakčių skulptūrų, bet visos jos, deja, taip pat nevykusios. Galbūt vienas blaiviausių bandymų atsikratyti sąsajų su tiesmukišku politikavimu ir iliustratyvumu yra trijų šakomis susipynusių medžių projektas. Tačiau, renkantis laimėtojus, jei neklystu, ir vėl apsis-tota ties iliustratyviu paminklu.

Kyla klausimas, ar apskritai įmanoma rasti radikaliai alternatyvias paminklines formas? Gal nėra neverta jų ieškoti?

Painiavą kelia ir faktas, kad tai, kas dailės profesionalams atrodo banalu ir lėkšta, suvaidinta ir sentimentalumu, ypač ideologiškai angažuotos monumentalistikos srityje, neprofesionalams, vadinamosioms plačiosioms masėms dažniausiai yra gražu ir prasminga.

Profesionalai, akcentuodami „meninės vertės“ skurdą ir pataikavimą prastam užsakovų skoniui (o neretai ir vienpusiškam mentalitetui), iš dalies pagrįstai tokių monumentų, kaip aptariamasis paminklas Vincui Kudirkai, stilių vadina „honorariiniu romantizmu“ (aliuzija į iškart po antrosios nepriklausomybės atgavimo, vadinamuoju „laukinio kapitalizmo“ laikotarpiu, suklestėjusį architektūrinį individualių „pilaičių“ stilių). O „plačioji publika“ arba kitų „inteligentinio darbo“ sričių atstovai paprastai džiaugiasi, kad paminklo prasmės iliustratyvios, lengvai suprantamos, nesudėtingos. Taigi visiškai skirtingai suvokiama tokių skulptūrų funkcija.

Blaiviai diskutuoti apie šiuolaikinius propagandinius paminklus rizikinga dar ir todėl, kad bet kurios kritinės pastabos priimamos kaip nepagarba reprezentuojamoms asmenybėms. Jei suabejojama paminklo menine verte ar prasme jo energetika, manoma, kad abejojama to asmens, kuriam statomas paminklas, nuveiktais darbais.

Viena stovykla sureikšmina pačią kultinę asmenybę, nepaiso, kad naudojamos totalitarinės sistemos paminklų klišės, kita stovykla perdėm akcentuoja sąsajas su sovietinės propagandos įdiegtomis formomis, visiškai nekreipdama dėmesio į tai, kam statomas paminklas. Yra dar ir trečia stovykla, kuri siekia paminklų deideologizavimo ir skatina ieškoti visiškai naujų paminklinių formų. Radikalesnė ji siūlo apskritai bent dešimtmečiui ar penkiolikai metų užšaldyti tautinių paminklų, „valdovų rūmų“ ir „tautos namų“ statymą, aikščių neva „sutvarkymą“, prigrūdant į jas paminklų, nes pirmiausia reikia viską gerai išdiskutuoti, kad atsirastų blaivesnis požiūris į pačią paminklų statymo politiką.

Ko gero, visos trys stovyklos yra savaip teisios, bet kol kas nepajėgia susitarti tarpusavyje.

Natūralu, kad nepriklausoma valstybė stato jos ideologiją reprezentuojančius paminklus, tačiau akivaizdu, kad paminklinė skulptūra kaip žanras vis dar nerado kelio iš aklavietės.

Gal jau reikėtų liautis apsimetinėjus, neva jokių kūrybinių dviprasmybių šioje srityje nėra? ■

¹ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Vilnius, 2003, p. 45.

² Ilona Mažeikienė, *Trys Adomo Mickevičiaus paminklų projektai tarpukario Vilniuje*, In: *Dailė: Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras, Vilniaus dailės akademijos darbai*, nr. 29, Vilnius, 2003, p. 110, 112.

³ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Vilnius, 2003, p. 67.

Oslo National Theatret
Maksim Gorkij. „Dugne“

EGZISTENCIJA DUGNE VIRŠ DUGNO

Režisierius ir scenografas –
Oskaras Koršunovas,
kostiumų dailininkė –
Agnė Kuzmickaitė,
kompozitorius –
Gintaras Sodeika,
choreografė –
Edita Stundytė.

Premjera 2009 m. rugpjūčio 27 d.

Prieš premjerą

Oskaras Koršunovas, statęs spektaklius Rusijoje, Lenkijoje, Švedijoje, Italijoje, Prancūzijoje, dažniau nei į kurią nors kitą užsienio šalį grįžta į Norvegiją. Pernai kaip programos „Stavangeris – Europos kultūros sostinė 2008“ dalis Rogalando teatre įvyko pasaulinė OKT „Hamleto“ premjera, kartu su Rogalando teatru jis sukūrė išpūdingą, gamtos ir aukštosios kultūros simbioze alsuojančią Jano Fosse's pjesės „Tos akys“ interpretaciją. Dabar režisierius vėl sugrįžo į Oslo Nacionalinį teatrą, kur 2001 m. režisavo spektaklį „Mes – ne pyragai“ pagal Danilą Charmsą ir Aleksandrą Vvedenskį, vėliau pastatė Jano Fosse's „Žiemą“ (2003), Åugusto Strindbergo „Į Damaską“ (2006).

Šį kartą nustebino žinia, kad norvegų žiūrovams Koršunovas pristatys 1902 metais parašytą rusų literatūros klasiko Maksimo Gorkio pjesę „Dugne“. Brangiausių pasaulio miestų dešimtukuose nuolat figūruojančio Oslo publikai atskleis žiaurias praeito šimtmečio Rusijos nakvynės namų realijas? Ar ne

per daug viena nuo kitos nutolusios patirtys? Juk net vokiečių teatro reformatorius Maxas Reinhardtas, statydamas šią pjesę *Kleines Theater* Berlyne (1903), pakeitė ir vokiškai kalbančiuose kraštuose įtvirtino sušvelnintą Gorkio pjesės pavadinimą – *Nacht Asyl*, akcentuojantį nakvynės namų arba naktinės prieglaudos, nakties prieglobsčio reikšmes. Beje, jos koduotos ir pjesėje, kurios veiksmas prasideda ankstyvą rytą, kai atimama trumpalaikė ir apgaulinga nakties, miego, sapno prieglauda. Prieglobsčio diskursą išryškino ir lenkų režisierius Krystianas Lupa, 2003 m. šią pjesę pastatęs, o veikiau perrašęs, *Wroclavo Teatr Polski* – jo spektaklis vadinosi ne *Na dnie*, o *Azyl*. Pasak režisieriaus, naujasis pavadinimas nekelia tokių negatyvių asociacijų kaip apibūdinimas „dugne“. Tęsiant garsių šios pjesės interpretacijų istoriją, būtina paminėti ir dvi istorines ekranizacijas: ne vieną apdovanojimą pelniusį Jeano Renoiro filmą *Les Bas-fonds* (1936), kuriame Vaską Pepelą vaidino legendinis Jeanas Gabinas, o Baroną – vienas iš prancūzų teatro reformatorių Louis Jouvét, ir Akiros Kurosawos filmą *Donzoko* (1957), kuris rusų ra-

šytojo pjesės veiksmą perkėlė į XIX šimtmetį, į Edo laikotarpio dabartinio Tokijo pakraščius. Paminėjau kelias garsesnes pjesės „Dugne“ teatro ir kino realizacijas, nujausdama, kad „nacionalinių aistrų“ dėl Oskaro Koršunovo premjeros Oslo Nacionaliniame teatre nebus išvengta: ir vėl garsūs lietuvių režisieriai užsienyje stato rusų dramas!

Beje, aktorius Sigitas Račkys 2004 m. Juozo Miltinio teatre taip pat režisavo šią Gorkio pjesę. Panevėžiečiai gal kiek pernelyg tiesmukai ją sušiuolaikino, brėždami paraleles su šių dienų benamių, vadinaujų „bomžų“, gyvenimu visuomenės dugne. Stulbina kitkas – per kelerius metus lietuvių vartosenoje žodžio „dugnas“ reikšmė radikaliai pakito. *Ar jau pasiekėme dugną?* – viltingai teiraujasi ekonomikos ir finansų ekspertų žiniasklaidos atstovai. Kaip išganymo laukiama oficialaus patvirtinimo – dugnas pagaliau pasiektas, pagaliau mes dugne! Pernelyg lengvabūdiški šie semantiniai teatro žaidimai mus ištikusio sunkmečio akivaizdoje? Tačiau kaip vertinti tikrovės grimasas, kai sužinai, kad Panevėžyje, kur aktoriai neseniai vaidino sudekoratyvintą skurdo dramą pagal Gorkį, pašalpų prašantys žmonės prie savivaldybės pradeda rinktis dar naktį? Apima ir reinhardtiskas nerimas dėl atimtos naktinės prieglaudos, ir gorkiškojo dugno grėsmės nuojauta.

„Dugne“ per šimtmetį neišvengiamai prisikaupė daug sceninių štampų dumblo. Ypač išsiskiria sovietmečiu suformuota nuostata, kad idėjinis dramaturgo patosas nukreiptas į kapitalistinės visuomenės kritiką. Tačiau šiuolaikiniam socialiniam teatrui ši pjesė ir šiandien yra patogi kaip vartotojiškos visuomenės kritika. Skirtingi Europos režisieriai ieško ir lengvai randa analogijų tarp visuomenės atstumtųjų, gyvenančių užribyje, likimo prieš šimtą metų ir dabar, tiesa, istorinį natūralizmą keičia naujas – brutalusis realizmas. Tačiau tais laikais, kai pasirodė ši Gorkio pjesė, intelektualai visiškai nesigilino į socialinį jos diskursą. Antai rusų poetas ir literatūros kritikas Inokentijus Annenskis straipsnyje „Drama „Dugne“ (1906), net nematęs Maskvą ir Berlyną sužavėjusio Konstantino Stanislavskio spektaklio (1902), Gorkį

vadina ryškiausiu po Dostojevskio simbolistu, nes reali, kasdieniška aplinka pjesėje suvokiama kaip sapnas ar iliuzija. „Dugne“ yra trys svarbiausi elementai: likimo jėga, kadaise buvusiųjų žmonėmis siela ir kitoks žmogus – Luka, kurio pasirodymas sukelia skausmingą pirmųjų dviejų stichijų susidūrimą. Yra ir ketvirtas elementas – pats autorius, kuriam, pasak Annenskio, būdingas grožio jausmas ir gilus skepticizmas: „...budrus, amžinai ieškantis ir godus [...] Gorkis į viską žiūri atmerktomis akimis.“¹ Todėl jo pjesėje apie laisvą ir orų žmogų kalba apgirtęs šuleris, o atjautą visiems dalijantis Luka iš esmės nemyli žmonių, jis myli tik tai, kas slypi už jų, arba slogias jų paslaptis.

Taip vertinant, „Dugne“ iš tikrųjų galima vadinti sentencijų apie žmogų ir tiesos vaidmenį drama. (Iš šios pjesės „atkeliavo“ ir garsioji, sovietmečiu mokykloje visus persekiojusi frazė „Žmogus – tai skamba išdidžiai“.) Arba drama, kur pagrindinį konfliktą išskelia utopijos ir realybės sankirta, iliuzijos ir tikrovės kaktomuša, o žmogus, atsidūręs ekstremalioje situacijoje, vieno pjesės herojaus žodžiais tariant, yra visiškai nuogas.

Toks kontekstas dar labiau intrigavo, ką šioje senoje, daug kartų interpretuotoje pjesėje išvelgs režisierius Oskaras Koršunovas? Leidinyje „OKT: būti čia“ paskelbtame interviu režisierius sakė, kad jam priimtina vieno pjesės „Dugne“ personažo nuostata: kiekviename žmoguje yra visi žmonės, kiekviename yra ir Mahometas, ir Kristus. Todėl, vengdami kalbėti apie paribių žmones, paminame žmoniškumą.²

Po premjeros

Spektaklis nustebino. Norėtusi pridurti – kaip visada, tačiau didžiąją tos nuostabos dalį sudaro faktas, kad tiek daug ir tokio aiškaus stanislavskiškojo realizmo šio režisieriaus pastatyimuose dar nebuvome matę. Tiesa, ne pažodinio, ne primityvaus teatrinės kalbos ar sceninio pritaikymo požiūriu, ne atmintiškai žinomo – kad taip suvoktą realizmą, Koršunovas

„Dugne“. Režisierius ir scenografas – Oskaras KORŠUNOVAS. Spektaklio scena

yra tiesiog pernelyg talentingas. Daug ką jo teatre atrakina formulė, nužyminti dvi teatrinės estetikos kryptis: *naujasis realizmas* ir *vaizduotės teatras*,³ abi jos vaisingai ir paradoksaliai susipina spektakliuose. Tokį komplikuo tą kokteilį primena ir norvegiškasis „Dugne“.

Spektaklyje „Hamletas“ debiutavęs kaip scenografas, šią naują praktiką Koršunovas tęsia ir „Dugne“. Scenos erdvė veikia kaip tiksli ir konkreti nuoroda: spektaklis suderina skirtingus istorinius laikus ir teatrinės formas, saugodamas kultūrinę atmintį (Gorkis – Stanislavskio teatro autorius), atverdamas pjesės universalumą, nepavaldumą laikui, nes tyrinėjama pati žmogaus prigimtis. Scenografija čia suderina ir skirtingus teatro tipus: istorinį realizmo teatrą ir šiuolaikinį abstraktųjį funkcionalumą.

Kai pakyla uždanga, pasigirsta trankus važiuojančio traukinio bildesys. Melsvos šviesos srautas iš tamsos išplėšia dalį scenos. Įstriža balta siena su gultais-laiptais, kuriuos aplipę baltai aprenkti žmonės. Balti žmonės lipa balta siena lyg neramiam sapne. Priešais sieną, primenančią laiptus iš dugno, stovi vyras, atsirėmęs į kitą baltą plokštumą, ir įdėmiu žvilgsniu nulydi važiuojantį traukinį. Tai piligrimas Luka. Kur veržiasi šis paslaptingas traukinys per nakties tamsą? Kur veža jis tuos skaisčiai baltus žmones, judančius lyg somnambulai? Ar tik ne į šventą/tikrą/teisingą – teisybės – žemę, apie kurią

jiems vėliau pasakos Luka? Arba, pagal šiuolaikinį žmogų, – į niekur.

Apšviečiama visa scena. Akimirksnis, ir prieš mus – Kostyliovų nakvynės namų realybė. Jos gyventojai su baltais apatiniais bunda iš miego. Balta plokštuma, į kurią buvo atsirėmęs Luka, pasirodo, yra didelė rusiška krosnis, pjesės remarkoje ją mini ir Gorkis. Ant jos sudėti įvairūs rakandai, žinoma, yra ir privalomasis samovaras. Krosnyje dega ugnis, visi, atėję iš lauko, pirmiausia čia pasišildo rankas. Neįtikėtina, tačiau spektaklio scenografas Koršunovas tiksliai, tarsi imlus mokinys, atkuria senojo realistiinio teatro scenos apipavidalinimo tradiciją. Per visą spektaklį matysime šias dvi scenografijos dalis, liudijančias skirtingus teatro raidos etapus, – baltą metaforų sieną ir praeito šimtmečio pradžios nakvynės namų rekonstrukciją. Krosnis, medinis stalas, suolai, avanscenoje – medinis gultas, kuriame merdėja Ana, netoliese sudėti jos vyro Kleščiaus darbo įrankiai. Yra ir kabykla, kur kabo šių prakeiktų vargo namų gyventojų drabužiai. Kai juos apsivelka, kiekvienas įgyja tapatybę kaip Gorkio pjesės personažas, kartu tai užuomina apie prarastą socialinį statusą. Baronas ant baltų apatinių apsivelka įplyšusią dėmėtą frako viršutinę dalį, užsideda cilindą, Aktorius, kurio balti laisvai krintantys drabužiai primena Pjero kostiumo siluetą, nerūpestingai užsiriša juodą šaliką, Bubnovas, pabrėždamas proletarišką ruso kilmę,

„Dugne“. Spektaklio scena

Nuotr. iš Oslo National Theatret archyvo

apsivelka šimtasiulę, o, tarkime, jaunutis Vaska Pepelas su juodu kostiumu siauromis kelnėmis atrodo labai stilingai. Gyvenimas dugne išibėgėja tiksliai pagal Gorkį. Vieni išeina, kiti ateina. Ir nenutrūksta šnekos. Jos ypatingos, nes šie viską praradę žmonės gyvenimo tikrovę apibendrina glaustais aforizmais. Jie geria degtinę, lošia kortomis, mušasi ir kalbasi apie sąžinę, laisvę, išdidų žmogų.

Gorkio pjesėje svarbus įvykis – piligrimo Lukos atvykimas į nakvynės namus – spektaklyje n sureikšminamas. Garsus norvegų teatro aktorius Nilsas Ole Oftebro pasirodo scenoje kaip dar vienas benamis, ieškantis prieglaudos, ir randa ją ant krosnies. Įspūdingas, skvarbių akių vyras apsirengęs taip, kad, ko gero, galėtų vaidinti Levą Tolstojų, kuris paliko savo dvarą ir išėjo į paskutinę kelionę, skleidamas nesipriešinimo blogiui idėjas. Luka – minkštas ir švelnus, atidus ir užjaučiantis pašnekovas. Su juo visi norės pasikalbėti, įsikibti jam į ranką. Pasirodo, ir dugne žmonės puoselėja geresnio gyvenimo viltį, ieško laiptelio, kuris pakylėtų juos į

viršų. Būtent toks yra Luka, ir tai principinis režisieriaus pasirinkimas. Istoriniame Stanislavskio spektaklyje Luką vaidinęs aktorius Ivanas Moskvinas tarsi uždavė toną šio personažo interpretacijai – Luka yra apgavikas, kurio skleidžiamas šventas melas atitraukia žmonių dėmesį nuo tikrųjų politinių ir ekonominių žlugimo priežasčių. Tokia interpretacija tiko ir sovietmečiu: Luka slopina kovingumą ir sėja apgaulingus lūkesčius. Šiandieninėje Lietuvoje sakytume – pučia burbulus.

Norvegiškasis Luka yra ir gailestingas guodėjas, ir aukštesniosios jėgos sim-

bolis. Jis viską stebi iš viršaus – arba nuo krosnies, arba stovėdamas virš baltos sienos, nes yra vienas iš nedaugelio, galinčių savo noru nusileisti į dugną ir iš jo pakilti. Kritinę minutę Luka ištisia pagalbos ranką mirštančiai Anai, alkoholio nualintam, drebulio purtomam Aktoriui. Šiame spektaklyje į Pepe-lo klausimą (*Dievas yra?*) Lukos atsakymas (*Ką tiki, tas ir yra.*) nuskamba įtaigiai.

Aktorius (jį vaidina Nicolai Cleve Brochas) – jaunas ir visai ne teatrališkas. Teatrališkumo jis įgis tą akimirką, kai norės įrodyti tikrai esąs aktorius. Atsisotos įprasta poza, vieną ranką ištiesęs į priekį ir pasirengęs deklamuoti Pierre'o-Jeano Béranger eilėraštį „Bepročiai“, neabejodamas, kad prikaustys, kaip ir anksčiau, publikos dėmesį. Tačiau neatsimins nė žodžio. Pauzė. Dar vienas bandymas. Vėl pauzė – atmintis ištrinta. Tai, kad Koršunovo spektaklyje Aktorius yra jaunas žmogus, dar labiau sustiprina šio personažo tragizmą. Iki pokalbio su Luka apie gydyklą alkoholikams, Aktorius neranda sau vietos, vos laikosi ant nevaldomai virpančių kojų. Lukos pa-

sakojimo jis klausysis atidžiai, įsikibęs jam į atlapus. Patikės, įgaus jėgų ir viltį išvykti į tą stebuklingą vietą, kuri pagydo nuo girtuoklystės. Vėliau, kai mirs Ana, režisieriaus valia scena kurį laiką bus tuščia. Liks tik gultas su negyvele. Į sceną įbėgs laimingas, apie Anos mirtį dar nežinantis Aktorius. Jis šiandien negėrė ir prisiminė eilėraštį! Vienintelė jo klausytoja bus mirusioji. Ne pagal Gorkį išryškinęs Aktoriaus likimą, režisierius, interpretuodamas šį personažą, ir toliau nebijos nusižengti dramaturgo tekstui: Aktorius iš dugno pakyla du kartus. Pirmą kartą pasirodo virš baltos sienos, sakydamas monologą apie vilties gydymą ir garsiai ištaria savo sceninį vardą, kurį prarado dugne: *Ar tu supranti, kaip tai skaudu – netekti vardo?* Antrą kartą – jau po savižudybės. Režisierius papildė Gorkio pjesės finalą. Nakvynės namų gyventojų dainą, skambėjusią ir Stanislavskio spektaklyje, nutraukia Baronas: *Aktorius... pasikorė*. Satinas tyliai ištaria: *Et...pagadino dainą...Kvai-lys!* Gęsta šviesos. Iš tamsos virš baltos sienos išskyla Aktorius, skaisčiai baltas ir visiškai ramus. Pasako vieną eilėraščio posmą, tarsi užbaigdamas dainą, kurią nutraukė jo mirtis: *Jeigu saulė rytoj užsimerktų// Ir apgaubtų mūs žemę naktis, – //Kokio nors gal bepročio mintis// Spinduliais tuoj pasaulį nužertų...*

Dar vienas spektaklio personažas, kurį norėčiau išskirti – Satinas. Jį vaidinantį aktorį Øysteina Røgerį Lietuvos žiurovai matė, kai Vilniuje buvo vaidinamas Oskaro Koršunovo spektaklis „Žiema“, pastatytas Oslo Nacionaliniame teatre, arba pernai tarptautiniame teatro festivalyje „Sirenos“ rodytame to paties teatro monospektaklyje „KOM!“ Tokius kaip jis aktorius vadinu besvoriais, nes jie tariamai lengvai įgyja reikiamų bruožų. Ir šiame spektaklyje Øysteino Røgerio Satinas yra lengvas, nes jis – laisvas. Tai išskirtinė jo privilegija. Satinas visada gerai nusiteikęs, ar gertų prie stalo su kitais benamiais, ar kalbėtusi su Luka. Režisierius, priešingai nei įprasta statant Gorkio „Dugne“, nesupriešina šių dviejų personažų, kaip išreiškiančių dvi skirtingas pasaulėžiūras. Juos sieja laisvės pojūtis. Luka laisvas kaip piligrimas, klajojantis, kad pažintų žmonių paslap-

tis, o Satinas laisvas, būdamas dugne, nes į pasaulį žvelgia atmerktomis skeptiko akimis. Tam tikru spektaklio momentu režisierius susodina juos abu ant vieno gulto. Satinas apkabina Luką per pečius – akivaizdu, kad jiems patinka diskutuoti vienam su kitu. Satinas kalba apie laisvą ir orų žmogų. Sėdėdamas už stalo, pasidėjęs degtinės butelį, jis aiškina, kad žmogus iš esmės yra nuostabus, išdidus, pakilęs virš buities, jam negana vien būti sočiam. Nieko nekomplikuodamas, kalba įtikinamai ir skaidriai, kartais paryškina vieną kitą žodį ranka, sugniaužta į kumštį. Tuo kumščiu Satinas tarsi daužo iliuzijas, kurias nakvynės namuose pasėjo Luka, tačiau kartu įtraukia jas į savo vertybių skalę. Šįkart Satino monologe svarbi ne lozungu virtusi iškraipyta Gorkio frazė „Žmogus – tai skamba išdidžiai“, o atsakymas į Barono klausimą, dėl ko apskritai gimstama: *Žmogus gimsta kažkam geresniam*. Neįtikėtina, tačiau Satinas pakartoja žodžius, kuriuos anksčiau ištare Luka.

Dehumanizuotai dugno visuomenei svarbi viltis, net jeigu tai bepročio minties spindulys. Juk pažvelgus iš dugno į viršų visada matyti dangus. Žinoma, jo vaizdas gali būti nepakeliamas. Visuomeninis statusas arba, anot Barono, anksčiau turėtos uniformos čia nieko nereiškia. Režisieriui rūpi dugne atsидūrusių egzistencija: „Būtent dabar, kai bliūkšta visos ideologijos, sistemos ir tikėjimai, kai imame suprasti, kad nieko nėra amžina, gali ateiti suvokimas, kad amžinas yra tik žmogus ir žmogiškasis gerumas.“⁴

Toks yra šį kartą Oskaro Koršunovo teatras – gailiatingas ir laikantis už rankos. Žmonės, atsидūrę dugne, jam nėra padugnės. ■

¹ Иннокентий Ф. Анненский, Книга отражений, М., Наука, 1979, p. 79.

² OKT: būti čia, V., VŠĮ „Oskaro koršunovo teatras“, 2009, p. 18.

³ Ten pat, p. 23–24.

⁴ Režisierius Oskaras Koršunovas: „Išdrįskime pažvelgti į dugną“, www.lrytas.lt.

KAUNO MENO FENOMENAS – ČESLOVAS LUKENSKAS

Kauno meninio ir kultūrinio gyvenimo pakilimas tradiciškai siejamas su laikinosios sostinės statusu ir Meno mokykla. Jos išugdytos grupės „Ars“ stilistika tapo nacionalinės dailės pagrindu. Kai dėl politinių ir administracinių reformų ši mokykla 1939-aisiais persikėlė į Vilnių, vaizduojamojo meno disciplinų Kauno dailės institute nebeliko, orientuotasi į taikomąją dailę, meno darbų pritaikomumą, buvo rengiami tekstilės, stiklo, keramikos specialistai.

Politinės permainos, prasidėjusios XX a. 9-ojo dešimtmčio pabaigoje, lėmė, kad pasikeitė ir kultūrinė Lietuvos situacija. Ėmė kurtis menininkų grupės – Kaune tai buvo „Angis“, „Keturiuos“, „Post Ars“, suaktyvinusios miesto meninį gyvenimą. Didžiausią įtaką padarė post-modernaus meno grupė „Post Ars“, pasak Alfonso Andriuškevičiaus, 1990 m. vėl pavertusi Kauną laikinąja sostine, tiksliau tariant, laikinąją lietuvių avangardinio meno sostine¹.

„Post Ars“ 1989 m. įkūrė skulptorius Robertas Antinis, tapytojas Aleksas Andriuškevičius, įvairių profesijų atstovas Česlovas Lukenskas ir fotografas Gintaras Zinkevičius, tiesa, jis dabar dažniau tik dokumentuoja grupės kūrybą. Menininkai iki šiol kuria kartu – nors kiekvienas turi individualų braižą, juos vienija bendri kūrybos principai.

1990 m. paskelbtame manifeste menininkai nurodė savo santykį su istorija, tačiau iš istorinės grupės „Ars“ politinio ir kultūrinio lūžio grupė „Post Ars“ perėmė ne plastikos, bet drąsos, naujumo, nesitaikstymo idėjas, ku-

rias išreiškė naujomis meno formomis. Postarsininkai vieni pirmųjų pradėjo daryti performansus, hepeningus. Erzino, intrigavo, provokavo ir šokiravo žiūrovus ant sienos vinimis prikaltais duonos kepalais (Aleksa Andriuškevičiaus idėja), kapotomis šviežiomis kiaulių galvomis (Česlovo Lukensko instaliacija).

Menininkai iki šiol neatsisako nei akcijų, nei performansų. 2008 m. rudenį Kaune, VDU galerijoje „101“, surengtas Lukensko performansas su dviem šimtais gyvų viščiukų, kurie sulesė galerijos centre sukomponuotą mandalą – banaloką, išdailintą gėlės žiedo ornamentą, vėl sukėlė viešosios opinijos audrą, bet dabar jau ne dėl politinių priežasčių. „Performanse nebuvo sąmoningai siekta sužaloti, papjauti ar kitaip kėsintis į paukščių gyvybę, tačiau dalies publikos nepasitenkinimą sukėlė nepagarbus elgesys su gyvūnais – paukščiai buvo gabenami ankšta me narve, atsidūrė jiems neįprastoje troškioje patalpoje, performanso pabaigoje buvo suplakti į krūvą kartu su kitomis naudotomis medžiagomis – biriais produktais, plastikiniais kastuvėliais, dubenėliais.“²

Grupė aktyviai kuria akcionistinį meną, kurio idėjinis variklis – socialinis konfliktas. Ypač aiškiai jį artikuliuoja Lukenskas, kūrybinį kelią pradėjęs beveik prieš trisdešimt metų. Jis sieja skirtingas meno rūšis, disciplinas, žanrus ir meninius įvaizdžius. Tarpdiscipliniškumas – Lukensko meninės raiškos pagrindas.

Netradicinės, provokuojančios jo meno formos atsirado būtent iš socialinio protesto. Pirmąjį savo asambliažą šešiolikmetis Česlovas sukūrė 1975 m., reaguoda-

mas į slegiančią socialinę realybę, persmelktą nevilties ir nepasitenkinimo. Buvo praėję vos treji metai po Romo Kalantos susideginimo (simboliška, kad jo žūties vietą jau nepriklausomoje Lietuvoje įamžino kitas „Post Ars“ narys – Robertas Antinis).

Lukensko kūrybos pagrindinės temos buvo ir liko „Išmestas žmogus“, „Degantis žmogus“, žemės ir žmogaus žaizdos, randai. Kad ir kokia forma būtų išreikštos, jos tampa žmogiškumo, pagarbos, tradicijos, atminties metaforomis.

Kai 1990 m. Lukenskas pirmą kartą parodė savo „apkaustikos“ darbus – žvaigždes, daug ką šokiravo autoriaus drąsa. Jų emocinę prasmę sustiprino sukapotos kiaulių galvos, kurių buvo 15 ir jos simbolizavo buvusias sovietines respublikas. Aiškaus politinio pobūdžio instaliacija Lukenskas jau nepriklausomybės aušroje išdrįso prabilti apie sovietizmo padarinius.

Menininkas nuolat pabrėžia besikeičiančias ženklų prasmes. Neseniai sukurtas „Persižvaigždžiavimas“ įgijo naujų prasmų, bet ant jo nusėdusios ir ano meto emocijų dulkės. Be to, jau užaugo ir nepriklausomos Lietuvos karta, kuri žvaigždėse įžiūri galbūt ne tik politines reikšmes.

Dehumanizmas, sovietizmo liekanos įvairiausiomis formomis fiksuotos Česlovo Lukensko personalinėje parodoje „Motografika – aptapyba – apkaustika“. Tokių terminų nėra menotyros vadovėliuose, jie sugalvoti autoriaus ir atskleidžia kūrinių sukūrimo būdą.

„Apkaustika“ – tai autoriaus vidinės patirties, skaudulių išraiška trimačiais objektais. Formos, sukaltos iš lentų, apvelkamos, apkaustomos brezentu ar kokia nors kita medžiaga, nudažomos specialiai chemiškai nesuderinamais dažais, kad atrodytų apsilaupiusios. Lukenskas kuria ženklus, kadaise turėjusius vienokią prasmę, o dabar įgavusius kitokią. Prasmė redukovosi, apaugo naujomis interpretacijomis, susisluoksniavo, įgavo naujus slėpinius ar kodus. Menininkas tai apčiuopiamai vizualizuoja žvaigždėse („Persižvaigždžiavimas“), „Ženkluose“, „Votuose“ (išgijimuose), „Randuose ir išvaržose“.

Trijų dalių „Ikonostasas“ („Kiaulė“, „Vabalas“, „Paukštis“) kalba apie nužmogėjimą. Skaitmeninė spauda leidžia vieną ant kito užkloti tris sluoksnius – tai tikri realistiniai vaizdai, autoriaus performansų nuotraukos ir tuos vaiz-

Česlovas LUKENSKAS. Žvaigždė IX. 1993

dus iškreipiantys piešiniai. Taip vienu metu pokštaujama, kuriama socialinė intriga ir provokuojama. Šis ciklas priklauso Lukensko išrastos „Motografikos“ meno rūšiai.

Pastaruoju metu Lukenskas ėmėsi tapybos, bet liko ištikimas socialinio konflikto temai, sovietizmo liekanų tyrinėjimui. Jis vaizduoja „Keturių komunarų išėjimą iš Lietuvos“, „Tris auglius su kaklaraiščiais“. Tai tampa metaforomis ar simboliais, kad vienoms blogybėms išėjus, atėjo kitos.

Sovietmečio skaudulius atvėrė ir instaliacija „Traumozeris“, vasarą vykusį „Meno parke“. Parodinė erdvė buvo paversta apkasais su kyšančiais nutrauktais vamzdžiais, kabeliais. „Tai simbolizuoja melioracijos nugriautas lietuviškas sodybas. Bet gali simbolizuoti ir nutrauktas galūnes. Visi tie kabeliai, vamzdžiai – tai simbolinės kraujagyslės, sausgyslės. Kažkas buldozeriu, o gal – „traumozeriu“ – pervaziavo per žmonių gyvenimus, per Lietuvą, kolektyvinėje atmintyje palikdamas galias traumas. Tautos šaknis kapojo ne tik masiniai trėmimai, deportacijos, partizanų žudymai ir išniekinimai, istorijos perrašymas, bet ir kaimo sodybų naikinimas. Toks drastiškas, kad buvo raunami tvirti ąžuolai, obelys su nunokusiais vaisiais, griaujami namai, kuriuose gyveno kelios kartos. O juk melioruoti buvo galima ir apeinant sodybas“, – sako menininkas. Kaip per melioraciją buvo nugriauta tėvų sodyba, įstrigę jo vaikystės prisiminimuose.

Praeities nuoskaudas paaštrina dabarties dehumanizacija, kai iškreipiama pati kultūros prasmė.

Paradoksalu, bet Lukenskas, debiutavęs trimačiais kūriniais, kai asambliažai, koliažai Lietuvoje dar nebuvo populiarūs, šioje parodoje rodo ir dvimatę tapybą. Bet ji irgi šokiruoja, jei ne stiliumi, tai socialinio mito interpretacija, kitokiu laiko ir erdvės suvokimu. Tapydamas keturis komunarus, šventuosius ar „Mičiuriną, Gagariną ir Tereškovą Afrikoje“, Lukenskas atsisveikina su lineariškai suvokiamos istorijos etapu ir pereina į erdvėlaikį.

Šokinėti laike tampa madinga. Pavyzdžiui, Konstantino Gaitanži komiksiniuose piešiniuose „Kas, jei visa tai būtų nutikę šiandien“ istoriniai įvykiai išplėšiami iš konteksto ir dirbtinai įsodinami į šiandienos realijų lysvę. Jaunosios kartos menininkai neslepia, kad ironizuoja ir parodijuoja visuomenės būvius, tačiau neretai jų požiūris nihilistinis. Lukenskas šiuo atžvilgiu laikosi kitokios pozicijos. Virtualus jo laiko suvokimas gal ir ne revoliucingas, bet intriguojantis. Menininkas yra ištikimas savo gvildenamoms temoms, humanizmo principams ir pasiryžęs eiti prieš srovę. Renkasi eksperimentines meno formas, kurios neretai sulaukia kritikos ir išprovokuoja žiūrovų nepasiten-

kinimą. Kiekvieno kūryboje pasitaiko „broko“. Lukenską nesėkmė ištiko darant performansą su viščiukais, buvo pikta kritikuojama ir jo „Spygliuota poezija“ – 2008 m. rudenį išleista atvirukų serija su medžio skulptūromis, autoriaus pavadintomis kaktusais. Vaizdus lydėjo tekstai, balansuojantys tarp šventumo ir nešvankybės.

Tačiau instaliacija „Traumozeris“ ir personalinė paroda „Motografika – aptapyba – apkaustika“ parodė tikrąją Česlovo Lukensko minties ir vaizduotės jėgą. Tiesa, šįkart per parodos atidarymą nematėme įprastinių performansų. Visas emocinis krūvis perkeltas į eksponuojamus kūrinius. Jie ne archyviniai, vis dar aktualūs ir toliau augina naujas prasmes. O paroda ne tik pateikė retrospektyvą, bet ir atskleidė perspektyvą – Česlovas Lukenskas kuria ir neleidžia Kaunui nurimti. Viena mintis veja kitą. ■

¹ Alfonsas Andriuškevičius, A. Grupė „Post Ars“, In: *Dailė*, 2001/2.

² Kotryna Džilavjanaitė, Šiuolaikinio meno aukos // http://www.kamane.lt/lt/titulinio_blokai/e_redakcijos_balsai/tekstas124/e_balsas_view?paieska=Šiuolaikinio%20meno%20aukos // 2008-04-27.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

www.eurozine.com

eurozine

*Ekspozicijos bendras
vaizdas
Centre – „Ikonostasas“*

*Česlovas LUKENSKAS
Keturi komunarai
išeina iš Lietuvos
2009*

Paulius JUŠKA
Sūnus palaidūnas. 2004
Drobė, aliejus; 230x140
Iš parodų ciklo
„Abstrakcija ir ekspresionizmas:
dvi Vilniaus tapybos tradicijos
1960–2009 m.“
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

AR MENINĖ VERTĖ YRA „SAVAIME SUPRANTAMA“?

Šiomet birželio pabaigoje prasidėjo tai, ko taip ilgai laukėme ir ką galima pavadinti „didžiuoju mūsų XX amžiaus dailės sugrįžimu“. Birželio 20 d. duris atvėrė Nacionalinė dailės galerija su 11 nuolatinei ekspozicijai skirtų salių, kuriose pristatoma XX a. lietuvių dailė. Įvyko ir pirmoji paroda iš daug žadančios keičiamų NDG ekspozicijų programos – „Spalvų ir garsų dialogai. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir jo amžininkų kūryba“ (kuratoriai dr. Rasa Andriušytė-Žukienė, Osvaldas Daugelis, Vojtėchas Lahoda, Šarūnas Nakas).

Nuolatinės ekspozicijos viziją kūrė Nacionalinės dailės galerijos direktorė Lolita Jablonskienė su kolegomis, tačiau už NDG pateiktą dailės istorijos vaizdinį, kuris, pasak dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės, primena „Lietuvos tapybos“ albumo struktūrą¹, o dailininko Mindaugo Skudučio vertinimu netgi rodo, kad koncepcijos autoriai „neišmokę istorijos pamokų“², kuratorių komanda nesijaučia esanti atsakinga, nes daug kas buvo pakeista prieš ekspozicijos rengėjų valią. Kokia *force majeure* ištiko nuolatinę nacionalinės dailės ekspoziciją, dar bandysime išsiaiškinti, o šįkart aptarkime papildomą šio sugrįžimo akcentu tapusį liepos 4 d. „Arkos“ galerijoje oficialiai atidarytą dailėtyrininkės Ramintos Jurėnaitės projektą „Abstrakcija ir ekspresionizmas: dvi Vilniaus tapybos tradicijos 1960–2009“, išskleistą net septyniolikoje (!) Vilniaus galerijų. Prie šio galingo parodų ciklo savaip šliejosi ir didžiulė meno mugė „Litexpo“ parodų rūmuose (kuratorė Raminta Jurėnaitė, projekto vadovė Diana Stomienė).

„Abstrakcija ir ekspresionizmas: dvi Vilniaus tapybos tradicijos 1960–2009“ turėjo tikslą ne tik atskleisti mūsų tapybos panoramą, bet ir parodyti tai, kas „nusėdę“ kolekcininkų ir pačių dailininkų rinkiniuose. Tai, ko gero, įdomiausias šios įspūdingos parodų „vėduoklės“ aspektas.

Nė kiek neabejojant užmojo svarba ir privalumais, vis

dėlto kyla ir šiokių tokių klausimų, vieni iš jų susiję konkrečiai su šiuo projektu, o kiti yra bendresnio pobūdžio.

Stebina tai, kad į projektą, gana griežtai įvardytą „Abstrakcija ir ekspresionizmas“, įtraukti ir neoromantizmo, realizmo, konceptualizmo ir t.t. tapyboje pavyzdžiai. Jei jau laikytasi tokio plataus požiūrio, tada neaišku, kodėl šioms kryptims atstovauja daugiausia jaunoji karta, bet nėra, pavyzdžiui, Marijos Teresės Rožanskaitės, Igorio Piekuro, Romualdo Vilkausko, Algimanto Švėgždos arba romantiškojo neorealizmo atstovo Vytauto Ciprijausko?

Kita vertus, net, atrodytų, į dailės istorijos lentynas jau sudėliotą tapybos klasiką, ekspresionistų ir abstrakcionistų rinktinę kompaniją galėtų papildyti keletas dailininkų, daugiau ar mažiau svarbių to ar kito dešimtmečio dailės scenai. Jei pristatomi architektai abstrakcionistai Linas Katinas ir Eugenijus Antanas Cukermanas, gal abstrakcijos panoramą galėtų papildyti ir grafiko Vytauto Valiaus, ir skulptoriaus Vytauto Šerio tapybos kūriniai? Jei XX a. 6–7 dešimtmečių tapybai svarbus Aloyzas Stasiulevičius, tai kodėl ignoruojamas Leonardas Tuleikis arba Vladas Karatajus? Jei pristatoma neoromantinė Sigito Staniūno tapyba, kodėl šalia nėra ir Vidmanto Jusionio kūrinių?

Šiokios tokios painiavos esama ir pristatant XX a. 9 dešimtmečio pradžioje ir antroje pusėje debiutavusius dailininkus, išskyrus Šarūno Saukos miniretrospektyvą. Gana išsamiai pristatyta Jono Gasiūno karta, sakyčiau, „Angies“ tapytojai netgi dominuoja. Bet projekto pavadinimas byloja apie *Vilniaus* abstrakcijos ir ekspresionizmo mokyklą, todėl keistoka, kad kuratorės pasirinktų tapytojų didžioji dalis konceptualiai, dažnai net ir fiziškai, susijusi su Kaunu, o vidurinėsios kartos vilniečiai – Ričardas Bartkevičius, Gintaras Palemonas Janonis, Marijus Piekuras, Arvydas Baltrūnas, Aleksandras Vozbinas, Arvydas Pakalka, Linas Liandzbergis (tiesa, jis ilgą laiką kūrė tarpdisciplininį meną,

prie tapybos grįžo tik prieš keletą metų, taigi figūruoja kituose diskursuose) ir kiti tarsi pašalinami iš regos lauko.

(Beje, pažvelgę įdėmiau, įsitikinsime, kad „kaunietiškas tapytojų sparnas“ daugiau kaip dešimtmetį ne tik dominavo parodiniame gyvenime, cirkuliavo dailėtyros apyvarčioje, buvo dosniau remiamas įtakingų institucijų, bet įsivyravo ir tarp Vilniaus dailės akademijos dėstytojų, o „vilniečiams“ liko ne tokios „prestižinės“ institucijos – M. K. Čiurlionio menų gimnazija ir Vilniaus pedagoginis universitetas.)

Tokio ignoravimo priežastis buvo galima iš dalies suprasti, bet ne pateisinti, 2000 m. (tada išleistas solidus reprezentacinis Ramintos Jurėnaitės sudarytas albumas „100 šiuolaikinių Lietuvos dailininkų“), nes postmodernistinis dailės ir dailėtyros diskursas tuo metu buvo dar labai aktyvus ir perdėtai sureikšmin-tas. Bet šiandien toks požiūris išduoda tendencingą užsispyrimą. Žinoma, galima teisintis, kad „visi“ į projektą netilps, tačiau objektyvumo dėlei bent jau minėtos kartos lyderio Ričardo Bartkevičiaus nereikėjo ignoruoti.

Šis projektas galėjo atskleisti keletą skirtingų ekspresionizmo ir abstrakcijos raidos vingių (gal net klystke-lių). Juo labiau kad šiandien kai kurie „radikalieji postmodernistai“ tapybą suvokia iš esmės panašiai kaip ir kai kurie anuomet ignoruoti vadinamieji „stagnatoriai“. O tai reiškia, kad visų šios kartos atstovų požiūriai į kūrybą turi kur kas daugiau panašumų negu tam tikru metu garsiai deklaruotų skirtumų.

Visa tai gerokai komplikuoja ir „meninės vertės“ sąvoką, kurią parodų ciklo kuratorė vartoja tarsi savaime su-prantamą, todėl jokių išlygų, paaiškinimų ar patikslinimų nepateikia.

Jaunosios kartos panorama irgi kelia abejonių, nes dauguma autorių niekaip nelimpa prie parodos koncepcijos, o ir tie, kurie limpa, atstovauja nebūtinai Vilniaus, o, pavyz-džiui, ir vėl Kauno tapybos tradicijai.

Beje, pradedant Eglės Ridikaitės ir baigiant Jovitos Aukštikalnytės, Andriaus Zakarausko karta, būtų galima surinkti dar keliskart tiek įdomių autorių ir nemaža dalis jų, ko gero, net labiau tiktų projekto koncepcijai.

Recenzuodama šį projektą dailės kritikė Monika Krišto-paitytė rašė, kad kūrinių kolekcija atrinkta kiek šabloniškai,

„ties šimtu besisukantis tapytojų sąrašas mažai kuo tesiskiria nuo 2000 metais išleisto, Ramintos Jurėnaitės sudaryto ataskaitinio Soroso šiuolaikinio meno centro leidinio *100 šiuolaikinių Lietuvos dailininkų* tapytojų rinkinio“³.

Įdomumo dėlei nusprendžiau patikrinti šį teiginį ir paskaičiuoti, kaip yra iš tikrųjų. Rezultatai štai tokie: 2000 m. išleistame leidinyje pristatyti 47, o „Abstrakcijos ir ekspresionizmo“ kataloge – 57 tapytojai (-os). Taigi sąrašas papildytas dešimčia autorių. 35 pavardės kartojasi abiejuose leidiniuose. „Abstrakcijos ir ekspresionizmo“ kataloge yra 19 tapytojų, kurių nebuvo Soroso ŠMC leidinyje. Kita vertus, iš „Abstrakcijos ir ekspresionizmo“ katalogo išnyko devyni autoriai, kurie pristatyti „100 šiuolaikinių Lietuvos dailininkų“. Taigi, devyni nauji autoriai atsirado vietoj devynių „pašalintųjų“, vadinasi, papildomų, visiškai naujų „pozicijų“ yra viso labo 10.

Tą dešimtuką kaip tik ir sudaro jaunesnės ir jauniausios kartos autorių – Žygimanto Augustino, Jovitos Aukštikalnytės, Martino Jankaus, Agnės Jonkutės, Pauliaus Juškos, Sigitos Maslauskaitės, Vytauto Pakalnio, Eglės Ridikaitės, Solomono Teitelbaumo, Andriaus Zakarausko – kūryba, 2000 m. leidinyje jie dar ir negalėjo būti pristatyti.

Įvyko kelios rokiruotės: „Abstrakcijos ir ekspresionizmo“ kataloge nebėra 6 klasikų – Algimanto Julijono Stankevičiaus, Sofijos Veiverytės, Zenono Varnausko, Juzefos Čeičytės, Leonardo Gutausko, Algimanto Švėgždos, kurių kūryba reprodukuota leidinyje „100 Lietuvos dailininkų“, bet įtrauktos 5 naujos – Jono Čeponio, Silvestro Džiaukšto, Petronėlės Gerlikienės, Stasio Jusonio ir Alfonso Vilpišausko (jį galima priskirti ir prie vidurinėsios kartos) pavardės. „Abstrakcijos ir ekspresionizmo“ kataloge nebėra Vytenio Jankūno, Jurgos Barilaitės, Adomo Jacovskio pavardžių. Ko gero, iš dalies logiška, kad nėra Barilaitės ir Jankūno, nes Barilaitė daugiau reiškiasi kaip videomenininkė, o Jankūnas dabar yra skulptorius ir atstovauja „naujosios bangos“ išeivijos dailei. Sąrašą papildė 4 „nauji“ autoriai – Ramūnas Čeponis, Ričardas Nemeikšis, Sigitas Staniūnas, Eugenijus Varkulevičius-Varkalis.

Bėda ta, kad nelabai aišku, kuo tos rokiruotės svarbios projekto koncepcijai. Taigi, galima sutikti su Monika Krištopaityte, kad parodų ciklo kataloge pristatoma beveik

lygiai tokia pati mūsų tapybos panorama kaip ir 2000 m. leidinyje.

Projekto kuratorė, paklausta apie dailės kūrinių kontekstą, atsakė, kad formavo kolekciją, atsižvelgdama tik į „meninę vertę“, bet tada kyla jau grynai dailėtyros metodologijos klausimas – ar įmanoma išvengti sociokultūrinio konteksto, pristatant penkis tapybos dešimtmečius, ypač kad per juos patirta tiek epochinių lūžių? Tarsi savaime suprantama, kad parodų kuratoriai gilinasi tik į „stilistinius pokyčius“, „meninę vertę“, bet juk žinome, kad „išliekamoji meninė vertė“ taip pat yra formuojama ir priklauso nuo įvairių socioistorinių, sociokultūrinių, institucinių ir pan. veiksnių. Gal vertėjo visa tai aptarti projekto kataloge? *Kiekybiškai* jis iš tikrųjų solidus, bet, pažvelgus atidžiau, stipriai nuvilia, pirmiausia todėl, kad ir vėl vengiama rimčiau konceptualizuoti sovietmečio dailę. Personalijomis išskaidyti tekstai „plūduriuoja“ be konteksto ir visa ši kompanija atrodo padrika, atsitiktinė. Ar tikrai vertėjo eikvoti tiek energijos ir jėgų penkiasdešimt septynioms poetinėms įžvalgoms?

Tenka konstatuoti, kad mūsų dailėtyrai sovietmetis – vis dar „nepatogi“ tema, nors, atrodytų, tarpdisciplininės pakraipos dailėtyrininkai čia tikrai turėtų surasti aukso gyslą. Ko gero, ši tema vis dar yra skaudi tiesiogine šio žodžio prasme, nes bet koku atveju tektų gilintis į pačius save, savo mąstyseną ir poelgius. *„Kokioms meninėms normoms oponavo „tyliojo modernizmo“ kūrėjai, kokiomis formomis reiškėsi oficialusis dailės gyvenimas, nesiaiškinama ir nesidomima. Dar daugiau – kai kurie sovietmečio faktai ir kūriniai sąmoningai nutylimi ar net kupiūruojami iš šiuolaikinių publikacijų. Būdinga, kad apie brandžiojo sovietmečio epochą praktiškai jokios informacijos nėra nei Dailininkų sąjungos leidybos centro ir VDA leidyklos publikuotuose monografiniuose albumuose, nei pavienių dailininkų kūrybos kataloguose, išleistuose per pastaruosius dešimt metų. Tokio selektyvaus informacijos pateikimo priežastis nėra vien personalinio albumo žanras, kur iš tiesų nedaug vietos kritiniam požiūriui“, – prieš keletą metų apgailestavo dailės istorikė Giedrė Jankevičiūtė.*⁴

Žinoma, gilesnis kapstymasis po sociokultūrinius sovietmečio kontekstus atvertų daugybę vis dar kraujuojančių

žaidžų, o mažiau psychologizuoti ir sunkiau falsifikuojami, faktais, archyvais, statistika pagrįsti kontekstiniai tyrimai, ko gero, sudėliotų bent keletą alternatyvių mūsų dailės istorijos variantų, kurie, tikėtina, nelabai patiktų jos dalyviams.

Kol tokių tyrimų nėra, sunku nenukrypti į vieną ar kitą kraštutinumą – nuo „raganų medžioklės“ iki nekritiškos sovietmečio reabilitacijos, taigi ir „meninės vertės savaime“ sąvoka šiame kontekste yra labai problemiška. Tarsi natūralu, kad šalia vienas kito kabo dailininko, atvirai kolaboravusio su totalitarine sovietine sistema, aukštos meninės vertės paveikslas ir nekolaboravusio (sąlyginai) dailininko kūrinys. Viena vertus, toks išimtinai „estetinis“ požiūris yra pateisinamas, norint parodyti, kad Vakarų moderniosios dailės tęstinumas išlaikytas net ir už geležinės uždangos, antra vertus, taip niveliuojama ir visiškai sujaukiama etinė dimensija. Kurių galų vieni kentėjo, kai kiti, naudodamiesi visomis socialinėmis privilegijomis, patogiai kūrė šedevrus? Taip tarsi paneigiamas faktas, kad socialinė gerovė ir profesinė sėkmė sovietmečiu buvo tiesiogiai susijusios su politika ir moraliniais kompromisais.

Šis aspektas yra įdomus net ir grynai dailėtyros kontekste. Sutinku, kad sovietmečio Lietuvoje buvo ryški Vakarų moderniosios dailės (ekspresionizmo, fovizmo) tąsa, bet vien to, kad „tylieji modernistai“ ignoravo socrealizmo stilių, neužtenka, nes sovietai pusiau oficialiai ir net oficialiai taikstėsi su modernizmo apraiškomis, kartais patys jas skatino. Dailėtyrininkė Linara Dovydaitytė ne be pagrindo teigia, kad lietuviškasis „chruščiovinio atšilimo“ laikotarpio ekspresionizmas netgi įtaigiau nei tiesmukiškas socrealizmas skiepijo sovietinės ideologijos mitus: *„Nauja ideologinė kalba [ekspresionizmas – K. Š.] pakeitė sovietinio realizmo propagandos būdą. Ekspresionistinė retorika „nulupo“ atviros sovietinio realizmo propagandos lukštą ir ją išreiškė labiau intymiais, asmeniškais ir psichologiškai efektyvesniais vaizdiniais, stimuliuojančiais žiūrovo empatiją ir emocinį atsaką [...] ekspresionistinė propagandos versija pakreipė istoriją mito link [...] naudojant ekspresionistinę retoriką istorijos personifikacijai.*“⁵

Todėl reikėtų nuodugniai patyrinti visus lietuvių „tyliojo modernizmo“ niuansus, pasiaiškinti ir patikslinti, koks buvo paskirų modernizmo formų santykis

su oficialiąja politine ir estetinė ideologija. Bet tai visiškai nesusiję su „raganų medžiokle“.

Pavyzdžiui, prisiminkime Vasilijaus Kandinskio veikalą „Dvasingumas mene“, kuriame pagrindžiama moderniosios dailės autonomija tikrovės ir moralės atžvilgiu, teigiama, kad egzistuoja nepriklausoma estetinė tikrovė, pagrįsta savais dėsniais, o dailininkas paklūsta „vidiniam moraliniam meno kūrinio imperatyvui“⁶. Panaši retorika būdinga visiems modernistams, tarp jų – ir „tyliesiems“. Dabar pabandykime (hipotetiškai) šią modernistų nuostatą perkelti į kitą kontekstą, į konkrečią, bet epochiniu požiūriu labai charakteringą, situaciją – tai partizanų Liongino Baliukevičiaus-Dzūko ir Kosto Kubilinsko-Kapso ginčas bunkeryje 1948 m.: „*Garbiniuotasis poetas (Kapsas) neapsisprendžia likti pas mus [...] Retas iš mūsų intelektualų gali pasiryžti už tėvynės laisvės idėją mirti. [...] Jie sutiktų geriau apspjauti dabar tėvynę, paskui už tai atgailauti, kad tik dabar nežūtų [...] Vakar beveik visą dieną „pradiskutavome“ su Kapsu. [...] Jis, pavyzdžiui, sakėsi gyvenęs tik dėl kūrybos. Kūryba esanti aukščiausias jo tikslas. Įdomu, kaip būtų galima suderinti tą jo tikslą su tuo, jeigu jis, „prisitaikęs“ prie dabartinės santvarkos, imtų šlovinti tėvą Staliną ir kolchozus?*“⁷

Galima sakyti, kad čia susiduria pasenusio tautinio neoromantizmo ir progresyvaus (tuo metu) modernizmo ideologija, tačiau puikiai žinome, kaip Kubilinsko atveju tokia modernistinė nuostata pasireiškė praktiškai...

Šiuo požiūriu galima įvertinti visą sovietinį „modernizmą“. Žinoma, 1948-ieji – tai aršiausi stalininio teroro metai, nelygintini su atšilimo epocha. Bet prisiminkime, pavyzdžiui, 1974-uosius, laikomus mūsų moderniosios, socrealizmui „oponuojančios“ kūrybos (ne tik dailės) klestėjimo metais. Kaip tik tada rašytojas Mindaugas Tomonis už tai, kad garsiai pasakė, atrodytų, visiems ir šiaip žinomą tiesą, pavadinęs Sovietų Sąjungą totalitarine valstybe, kad nėjo tarnauti sovietinėje armijoje, kad rašė atvirai krikščioniškos pakraipos poeziją ir filosofines esė, buvo priverstinai „gydomas“ psichoneurologiniame dispenseryje, o po metų žuvo neaiškiomis aplinkybėmis...

Taigi vienaip viskas atrodo, kai į mūsų moderniąją dailę (ir dailėtyrą) žvelgiame kaip į uždarą pasaulėlį, bet visai kitaip, kai į regos lauką įtraukiamas platesnis sociopolitinis ir sociokultūrinis kontekstas. Klasikinio Vakarų ir sovietų

modernizmo retoriką galima tirti įvairiais kontekstiniais aspektais ir to taip pat nereikėtų tapatinti su moraliniu nuosprendžiu, nes sociopolitinių, moralinių ir estetinių aspektų santykis dailėje lygiai taip pat gali būti ir mokslinio tyrimo objektas.

Yra ir priešingų nuomonių, antai dailėtyrininkė Skaidra Trilupaitytė tokį požiūrį laiko pavojingu, nes, pasak jos, „*etinio pobūdžio nuosprendžiai totalitarinei praeičiai, [...] siūlo ne naujus analizės būdus, bet abstrahuotus prisitaikymo ir pasipriešinimo modelius*“⁸. Iš Trilupaitytės straipsnio, Sovietų Rusijos neoficialųjį meną analizuojančio rinkos požiūriu, netiesiogiai galima padaryti gana skandalingą išvadą, kad Lietuvoje nebuvo sovietinei sistemai aiškiai oponuojančios dailės, nes nebuvo atitinkamos... rinkos. Mūsų dailę pirkto vietiniai viduriniojo sluoksnio atstovai, bet Vakarų kolekcininkai domėjosi beveik išimtinai tik Maskvos ir tuometinio Leningrado nonkonformistine daile. Taigi, ten buvo ir daugiau galimybių formuotis „nonkonformizmui“.

„Abstrakcija ir ekspresionizmas“ yra visais atžvilgiais įdomus sumanymas, ypač patraukli vizualioji projekto dalis ir kai kurių tapybos klasikų miniretrospektyvos. Šis parodų ciklas netgi užmezgė tam tikrą diskusiją su Nacionalinės dailės galerijos nuolatine ekspozicija, sukėlusia, kaip minėta, daug aistringų ginčų. Bet, jei jau bandome Lietuvos dailę pažinti naujaip, norėtusi, kad tie bandymai būtų ne pusiniai, ne *seminonkonformistiniai*, o drąsūs ir atviri. Negi taip ir nepavyks išsivaduoti iš praeities nelaisvės? ■

¹ Giedrė Jankevičiūtė, Nacionalinė dailės galerija: pirmieji įspūdžiai, In: *Naujasis židinys-Aidai*, 2009, nr. 7, p. 282.

² Mindaugas Skudutis, Neišmokę istorijos pamokų. Nacionalinėje dailės galerijoje apsilankius, In: *Kultūros barai*, 2009, nr. 7/8, p. 32.

³ Monika Krištopaitytė, Rinkiny s mėgėjui. In: *7 Meno dienos*, 2009-07-31, nr. 30 (859).

⁴ Giedrė Jankevičiūtė, Praeities nelaisvėje: apie XX a. Lietuvos dailės istorijos interpretacijas. In: *Pažymėtos teritorijos*, Vilnius, 2005, p. 33.

⁵ Linara Dovydaitytė, Language and Politics: Expressionism in Lithuanian Propaganda Painting during the Thaw. In: *Art and Politics: Case-studies from eastern Europe*, Kaunas, 2007, p. 90, 91, 93.

⁶ В. Кандинский, О духовном в искусстве, Москва, 1992, p. 100.

⁷ Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis, Vilnius, 2002, p. 56, 58.

⁸ Skaidra Trilupaitytė, Meno rinka, rusiškasis undergroundas ir sovietmečio dailės vertinimo problemos Lietuvoje, In: *Kultūros barai*, 2006, nr. 11, p. 60.

LIETUVOS MUZIKOLOGIJOS PARALELINIS PASAULIS

Kas yra muzikologija? Plačiąja ir pirmine prasme muzikologija yra muzikos mokslas. „The New Grove Dictionary of Music and Musicians“ dar priduria, kad tai mokslas, tiriantis muziką kaip fizinį, psichologinį, estetinį ir kultūrinį fenomeną. O kas yra muzika? Įvairių jos apibrėžimų minėtoji enciklopedija pateikia dar daugiau, tačiau vengia siūlyti bent vieną universalų variantą. Po XX a. muzikos eksperimentų ir po to, kai buvo išsamiau susipažinta su nevakarietiškomis kultūromis, ką laikyti muzika, tapo susitarimo ar individualaus apsisprendimo reikalu. Ją galima įsivaizduoti kaip metavisatą – hipotetinę visų galimų realių paralelinių pasaulių daugybę. Vadinasi, muzikologija turėtų tyrinėti muzikos metavisatą. Tarptautiniame lygmenyje ji tą ir daro, tačiau daugelio konkrečių šalių muzikologija suskyla į savuosius paralelinius pasaulius.

Paralelinis pasaulis yra realybė, egzistuojanti kartu su aplinkiniu pasauliu, tačiau nuo jo nepriklausoma. Lietuvos muzikologija egzistuoja viename iš tokių paralelinių pasaulių, turinčių savo erdvėlaikį, dėsnius ir režimą. Pritaikyti šią metaforą paskatino keletas svarbių veiksnių, vienas iš jų – prieš porą metų išleista naujosios muzikologijos antologija „Muzika kaip kultūros tekstas“ (sudarytoja – Rūta Goštautienė), joje pristatomi ryškiausi angloamerikiečių tekstai, XX a. 9-ajame dešimtmetyje sukėlę kultūrinį muzikologijos posūkį. Dabar ši „naujoji muzikologija“, aprėpianti postmodernizmo filosofiją, lyčių studijas, feminizmą, poststruktūralizmą, postkolonializmą, naująją istorizmą, kultū-

ros studijas ir t.t., vadinama jau ne „naująja“, o tiesiog pagrindine muzikologijos srove (*mainstream*), nors jos kritikai teigia, kad per pastaruosius tris dešimtmečius ji taip išsiplėtė tematikos ir metodologijos požiūriu, kad tapo nebeaišku, kas apskritai yra muzikologija.

Koks Lietuvos muzikologijos santykis su naująja muzikologija? Atsakymas paprastas: joks, nes tai du nesusikertantys, skirtinguose erdvėlaikiuose esantys paraleliniai pasauliai. Lietuvos muzikologija nėra nei arti, nei toli nuo kultūrinės muzikologijos, ji tiesiog kitoje erdvėje. Dėsniai, kurie yra savaime suprantami naujosios muzikologijos kontekste, visiškai neveikia paralelinėje Lietuvos muzikologijos erdvėje, nors pirmoji fragmentiška pažintis su kultūrine muzikologija įvyko daugiau nei prieš dešimtmetį, kai lietuviškai buvo paskelbta keletas jos atstovų – Leonardo B. Meyerio, Josepho Kermano, Richardo Lepperto, Richardo Taruskinio, Josepho Horowitzo – tekstų.

Kokie yra pagrindiniai Lietuvos muzikologijos parapasaulyo metmenys? Jie pagrįsti senovine paradigma, XIX a. apibrėžta istorine muzikologija, kuri muzikos istoriją klasifikuoja pagal epochas, vietas, stilius, žanrus, formas, kūrėjus, atlikėjus ir pan. (bendroji istorija, chronologija, faktologija, biografija, bibliografija, deskripcija, archyvinis darbas ir kt.). Čia įsitvirtinęs rūstus monografijos kanonas (dažniausiai tai yra tiesiog etapinė kompozitoriaus biografija su tradicinės kūrinių analizės priedais, pora nespaltotų fotografijų ir keletu

įdomesnių pokalbių). Pastaraisiais metais prasidėjo fundamentalių enciklopedinių knygų bumas: išleista tritomė „Muzikos enciklopedija“, baigiamas rengti akademinės „Lietuvių muzikos istorijos“ II tomas, dvitomis „Muzikos terminų žodynas“, išleisti du Gražinos Daunoravičienės sudaryti „Muzikos kalbos“ tomai (viduramžiai, Renesansas ir barokas), Jono Bruverio „Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras“ ir kt. Tai, žinoma, titaniški darbai, tačiau, pasak naujosios muzikologijos iniciatoriaus Josepho Kermano, būtent čia ir slypi pirminiai muzikologijos spąstai – kai kaupiami tik įvairūs faktai, skaičiai, pavardės ir pavadinimai, apribojamas kokybinis šuolis į priekį. Tokios veiklos Kermanas nepriskiria fundamentaliesiems darbams ir vadina tik „pakopomis, siekiant aukščiausio tikslo“. Suprantama, šie etapai Lietuvos muzikologijoje buvo uždelsti, todėl juos pereiti yra tarsi būtina (nors karštligiškas Vakarų muzikos istorijos perrašinėjimas skaitmeninių technologijų ir interneto laikais atrodo bergždžias ir netikslingas paskutinių jėgų švaistymas), bet vis tiek tai nepaaiškina, kodėl vos keli muzikologai drįsta žengti toliau, į aukštesnę pakopą. O jeigu nusprendžiama išleisti dar vieną muzikos istoriją, kodėl to nepadarius konceptualiai ir tiesiog kūrybiškai? Net neaišku, ko labiau trūksta: finansų, sumanumo jų gauti ar talento parašyti tokią knygą, kuri būtų patraukli ne tik užsisklendusiems savajame parapasaulyje. Puikus pavyzdys yra kompozitoriaus Šarūno Nako knyga „Šiuolaikinė muzika“, kuri įtaikė gal ne visai devintokų auditorijai (priminsiu, kad tai mokyklinis vadovėlis), bet tikrai plačiai pasklido po nepalyginti įvairesnius sluoksnius.

Kita XIX a. apibrėžta kryptis yra sisteminė muzikologija, aprėpianti sociologinius, psichologinius, akustinius, fiziologinius, kognityvinius, technologinius, estetinius ir filosofinius muzikos tyrimus. Čia neapsiribojama vien faktų ir įvairių duomenų kaupimu, jų analize, gilinamasi į bazinius muzikos egzistencijos, kilmės, raidos ir suvokimo klausimus. Vis dėlto ši kryptis Lietuvos muzikologijoje

giliau neišsišaknijo, esama vos po vieną kitą minėtų šakų tyrinėtoją.

Rūtai Gaidamavičiūtei lietuvių muzikologijos būklė kėlė nerimą jau prieš 25 metus („Jaunieji muzikologijos kelyje“, 1984, „Muzikologijos aktualijos“, „Muzikologo pašaukimas“ – abu 1986). Šiuos jos tekstus, nutrynę datą, galėtume lengvai perkelti į esamąjį laiką, nes tarsi niekas nepasikeitė: muzikologų sparčiai mažėja, mokslinė veikla merdėja, profesijos prestižas smunka, kompetencija senka, institucijos laikosi pasyviai, degradoja ir žūsta kritika, studentai bendras ir asmenines muzikologines nesėkmes sieja su ydinga edukacijos sistema, verkiant reikia koreguoti mokymo programas, steigti naujus kursus, diegti bendrus humanitarinius pagrindus. Be to, gyvybiškai trūksta motyvacijos, lėšų ir entuziazmo. Prislėgta nuotaika, emocinis ir moralinis nuovargis, motyvų imtis veiklos stoka – tai akivaizdūs depresijos simptomai, regis, Lietuvos muzikologijai būtinas radikalus gydymas, antraip jos laukia tik vegetacija, agonija ir sunykimas.

Tokios depresijos priežastys gali būti dvejopos: skurdi, slegianti materialinė padėtis ir paties muzikologijos diskurso ydos. Pirmoji priežastis yra akivaizdi, išorinė ir labai lengvai įrodoma – menkas piniginis atlygis (arba prarastas prestižas) provokuoja atitinkamą elgesį: mažėja produktyvumas, prastėja kokybė, dingsta motyvacija, kūrybiniai darbuotojai ima blaškytis, daugelis emigruoja, galiausiai instituciją (profesiją) ištinka bankrotas. Toks procesas mokslinės muzikologijos ir kritikos sferoje tęsiasi ilgai, nes yra suformuota palyginti patvari bazė, todėl ji aižėja lėtai, skaudžiai, po savo griuvėsiais palaidodama daugelio viltis ir iliuzijas. Kita vertus, tiek dailėtyrininkų, tiek teatrologų, tiek kitų humanitarų labai panaši materialinė padėtis, tačiau jų būklė, žvelgiant iš muzikologijos perspektyvos, neatrodo tokia dramatiška, tad ir finansinis alibi, regis, nėra geležinis. Gal depresijos simptomų vertėtų ieškoti pačiame muzikologijos disкурse?

Lietuvos muzikologija nagrinėja tik kanoninę Vakarų klasikinę ir XX a. akademinę muziką, žinoma, pagrindinį dėmesį skirdama lietuvių autoriams. Jos akiratyje praktiškai nėra populiariosios muzikos, džiazo,

muzikos konceptualizmo, eksperimentinės kūrybos, elektroninės muzikos, garso meno ar subkultūrų muzikos studijų. Kitaip tariant, ji yra muzikos paralelinio pasaulio paralelinė muzikologija, nesusisiekianti su sparčiai kintančia ir besiplečiančia aplinkine (žmonių supančia) muzikos visata. Kartais tai panašu į baimę patirti profesinę traumą, peržengus saugią tradicinės muzikologijos ribą ir suvokus, kad Lietuvos muzikologijos studijos toli gražu nėra universalios, kad apie daugelį sričių esame tiesiog nekompetentingi kalbėti.

Pavasariį Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje Rūtos Stanevičiūtės (Goštautienės) kvietimu jau antrą kartą viešėjo populiariosios muzikos analizės specialistas, Noringemo universiteto profesorius Adamas Krimsas. Pasak jo, dabar kiekviena prestižinė muzikos mokslo įstaiga stengiasi įsteigti populiariosios muzikos kursą (jeigu per neapdairumą tokio dar neturi arba jeigu jį blokuoja stipri opozicinė ideologija), be to, tokios specializacijos muzikologas turi tvirtas garantijas, kad gaus gerai apmokamą darbą. Krimsas pabrėžė, kad populiariosios muzikos formali analizė mažai kam įdomi, jeigu nepataikoma į minėtąjį kultūrinės muzikologijos posūkį. Paklaustas apie pasaulinės muzikologijos madas, profesorius įvardijo keletą tendencijų, tarp jų – homoseksualų muzikos studijas ir tokį neįprastą populiariosios muzikos tyrinėjimą, kai objektu pasirenkamas šlamštiškiausias stilius arba grupė. Tokios studijos yra vienas populiariausių dabar dominuojančios angloamerikiečių muzikologijos objektų, į periferijas visa tai atklys daug vėliau.

Lietuvių muzikologiją toliau kamuoja fobijos: neva fundamentaliai vis dar neaptartas Čiurlionis, tinkamai neišnagrinėtas tautiškumo klausimas (nors visa tai aiškinamės jau visą šimtmetį!). Galima perfrazuoti ironiškus Šarūno Nako žodžius iš pranešimo, skaityto 2001 m. seminare „Nutykėtos tikrovės“: „Nors klimatas šyla, tekstai rašomi toliau.“

Koks yra Lietuvos muzikologijos objektas? Dažniausiai tarpukaris ir/ar jo kompozitoriai ekspatriantai, atlikėjų biografijos (chorvedžių, vokalistų, rečiau dirigentų ir instrumentalistų). Pasirinkti „gyvenimo

kompozitorių“, regis, yra sena lietuvių muzikologijos tradicija, o kaip dėl tekstų ir kontekstų, problemų ir aspektų, reiškinų ir tendencijų? Problemą suponuoją net ne ši strategija, o tai, koks lengvai numanomas tų knygų turinys, persmelktas nuosaikaus akademiško dėstymo ir stokojančio utopistinio polėkio. Į muzikologinį tekstą ne daug kas žvelgia kaip į kūrybą, specifinę grožinės literatūros formą (nebent kompozitoriai – Šarūnas Nakas ar Algirdas Martinaitis, rašęs anksčiau). Lietuvos muzikologijoje per mažai testosterono, korektiškuose muzikologų tekstuose labai trūksta provokuojančio chuliganizmo. Laimei, jau baigiama ištrukti iš tarpukario autorių monografijų, pasiekta XX a. 8-ajame dešimtmetyje debiutavusi „naujųjų romantikų karta“ (liko neaprašyti tik Mindaugas Urbaitis su Algirdu Martinaičiu) ir galbūt dar šiame amžiuje, kai senuoju stiliumi jau bus parašytos visos reikiamos kompozitorių monografijos, išleisti visi chronologiniai Vakarų klasikinės muzikos istorijos traktatai, Lietuvos muzikologijos parapasaulis pagaliau (suprantama, jau kitame laike, anachroniškai) susikirs su kultūrinės muzikologijos pasauliu.

Tiesa, tvirtas, bet dažnai nutylimas, Lietuvos muzikologijos alibi dėl jos vangumo ir nuosaikumo galėtų būti Donato Katkaus teiginys, kad muzikologijos pobūdį lemia jos objektas, o lietuvių muzika yra „ne prasta, bet būtent vidutiniška“. Šitą ereziją jis išdėstė 1986 m. Rūtos Gaidamavičiūtės inicijuotame interviu „Muzikologo pašaukimas“, bet apie tai užsimena ir kiti muzikologai, o vienas iš jų rašymą apie lietuvių kompozitorius apskritai pavadino traumine praktika. Avangardo revoliucija, turėjusi suformuoti ir specifinę ideologinį klimatą, mūsų krašte taip ir neįvyko, tai lėmė ir atitinkamą muzikologijos diskursą. Bet, jeigu visi Lietuvos muzikologai būtų perkelti, tarkim, į JAV, ar jie pradėtų rašyti kitaip?

Atrodo, pati Lietuvos muzikologija yra suskilusi į keletą paralelinių pasaulių, kurie susiduria nebent atsitiktinai, todėl vienas kito paprasčiausiai nesupranta. Nemažai muzikologų yra pasiskyrę po siaurą sferą, kurioje užsisklendę kažką veikia. Trūksta elementarių patirties mainų, profesinio dialogo, būrimosi bent jau į bendrininkų kuopas, kita vertus, nėra ir tam reikiamos

kritinės masės. Nors Lietuvos kompozitorių sąjungai priklauso 60 muzikologų (o iš viso galbūt susidarytų net 100), tačiau asmenybių, kurios įkvėptų ir pritrauktų kitus, sugebėtų suburti entuziastus, yra vos viena kita.

Kaip atskirą paralelinį pasaulį, egzistuojantį specifinėje realybėje, galima paminėti Muzikologijos institutą, kuris prisistato esąs muzikologinių tyrimų centras. Tai tokia patalpa, kurioje sustojęs laikas (tuo atžvilgiu šis institutas galėtų būti alternatyva projektui „1984: išgyvenimo drama“). Pagrindinė jo problema – net ne nuolatinis lėšų trūkumas, o paralyžiuojantis pasyvumas ir nesugebėjimas rašyti projektų toms lėšoms gauti. Inercija ir aplaidumas kai kuriose Lietuvos muzikos ir teatro akademijos srityse primena pataloginį sąstingį, todėl Gražinos Daunoravičienės pernai įgyta profesūra (tiesa, kitoje institucijoje: habilitacijos procedūrą ji atliko Kultūros, filosofijos ir meno institute) atrodo tikras sabotazas.

Švietimo reforma sudavė dar vieną smūgį, nes muzikologijos bakalauro studijos buvo įvertintos triuškinančia suma – 75 416 Lt (metinė įmoka – 18 854 Lt). Ši suma ypač įspūdinga, kai ją palygini su ne mažiau triuškinančiais, pavyzdžiui, kultūros savaitraščiu (o kur daugiau skelbti muzikologines recenzijas ir esė?) honorarais (už tekstą mokama nuo 20 iki 100 Lt). Tai labai išraiškingai byloja, kokia iškreipta finansinė Lietuvos muzikologijos padėtis. Ar verta stebėtis, kad viena po kitos „nunyksta“ muzikologijos studentų laidos? Konkretus pavyzdys galėtų būti 2007 m. aštuonių bakalaurių kursas, kuris buvo laikomas stiprių ir perspektyviu, tačiau dramatiškai, galima sakyti, *in corpore* pasitraukė iš muzikologijos, tas pats nutiko ir vėlesnei laikai, matyt, nutiks ir kitoms. Geležinis daugelio muzikologų argumentas – „neįdomu“. Tačiau kas neįdomu: visa muzika, akademinė muzika, senoji Lietuvos muzikologija, bet kokia su muzika susijusi veikla?

Vakaruose muzikologijos disciplina dėstoma universitetuose, bendrame humanitariniame kontekste (beje, dauguma antologijos „Muzika kaip

kultūros tekstas“ autorių baigę būtent universitetinės muzikologijos studijas). O Lietuvos muzikologijos studijų programa, nors ir atnaujinta, iš dalies primena transformuotą muzikos atlikėjo programą: harmonija, solfedžio, analizė, muzikos istorija, pora pasirenkamųjų kursų ir t.t. Ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Lenkijos muzikos akademijose kol kas dėstoma tik tradicinė muzikologija, o, pavyzdžiui, Niujorko universitete galima pasirinkti tokius kursus kaip „Muzika po 9/11“ (turimas omenyje rugsėjo 11 d. teroristų išpuolis), „Klausymosi menas: muzika nuo Bacho iki Björk Niujorko gatvėse“, „Šiuolaikinio karo garsovaizdžiai“ arba „Globalus hipopas ir kultūros politika“. Galbūt universitetinė studijų strategija padėtų muzikologijai įveikti depresiją? Žinoma, Lietuvos ir Amerikos muzikologijų lyginti nederėtų, nes pirmoji yra periferinis reiškiny, o antroji (tiksliau, angloamerikiečių muzikologija) šiuo metu užima dominuojančią poziciją – pati kuria arba tiesiog lengvai adaptuoja inovacijas. Lietuvių muzikologijai galbūt nevertėtų taip smarkiai baimintis, kad praras autentiškumą ar pačią esmę, jei plačiau apsidairys ir labiau atsivers?

Paralelinius pasaulius jungia hipererdviniai tuneliai, kurie kerta laiką, erdvę, mums žinomus ir nežinomus matavimus. Lietuvos muzikologijoje yra keli keliautojai laike ir erdvėje, kurie tais koridoriais susisieks su kitais muzikologijos pasauliais – tarp jų visų pirma reikėtų paminėti entuziastingas keliautojas laike Rūtą Stanevičiūtę (Goštautienę) ir Gražiną Daunoravičienę. Jų ir keleto kitų muzikologų kelionės, grįžtant į praėjusį kito paralelinio pasaulio laiką, kaskart atnaujina teorinę mintį, koreguoja kryptį ir keičia mūsiškąjį parapasaulį, Lietuvos muzikologijai kuria naujas ateities alternatyvas. ■

BEBĖ PAS ČIGONUS

Ir lygiai devintą valandą ryto pakilo nuo bokšto balandis. Ir nuskrido.

Aš sėdėjau Sarbievijaus kieme ant suolo... Buvo vasara. „Kad nors kas ateitų“, – galvojau. Nieko aš iš to kažko nenorėjau, bet vienam buvo labai nuobodu.

Tada atėjo Bebė.

Bebė man yra tik draugė.

– Naje?

– Bebė – buvus mano kursioke.

– Tada patikėsim.

Bebė atėjo ir ėmė skūstis, kad eilinį kartą ruošiasi išsikraustyti iš proto. Šiame dalyke jai labai padeda anyta.

– Pasiųsk tą savo anytą pačią vasaroti, – pasiūliau, – o tu baik laikyti egzaminus.

– Ir aš taip norėčiau, – atsiduso Bebė. – Bet nepavyks.

– O kas yra?

– Čigonus prisiminė.

– Laszlo Taborą?

– Jį.

– Tada ne kas! – pasakiau.

Bebė manė, kad jinai intelektualė, tačiau truputį susipainiojo semantiniuose laukuose. Ji buvo eruditė. Bebė svarstė:

– Gal man pasidaryti feministe arba emancipante?

Bet tam ji buvo per daug normali. Trečiame kurse sugalvojo mesti iššūkį supuvusiai sovietinei visuome-

nei. Įrodyti, kad yra jaunatviška (taip ji dabar sako) ir entuziastinga. Įsitikinti, kad kitur geriau.

Mane tuo metu buvo paėmę į sovietinę armiją, tad neatsirado kas atkalbėtų. Ją apėmė karinių žygdarbių šišas (manęs – ne). Ar šiaip užplūdo romantizmas.

Ir Bebė išvažiavo su čigonų ansambliu po Sojų.

Visi čigonai buvo žydai. Ansamblio vadovas buvo Abramamas Moisejevičius. Dar buvo ansamblyje jo pati Nechamė, penkios kitos žydės, dvi nekaltos žydaitės, trys peisuoti jaunuoliai. Ir Bebė.

Bebė buvo pagalbinis personalas. Nekūrybinė. Visi kiti (ir visos) buvo kūrybiniai.

Bebė žydai pasodino prie kasos. Jie kažkaip pajuto, kad šita su kasa nepabėgs.

Bebė sudarė kontraktą metams.

– Dieve, ką aš tada padariau! – dejavo jinai ir grąžė rankas pas draugę po metų besikankindama ir besigraudindama. Aš irgi jau buvau grįžęs iš kariuomenės.

– Na, na! – pasmalsavo globėjiškoji draugė. – Pasa-kok, pasakok, kaip žydai tave kankino.

– Ansamblio vadovo pseudonimas buvo Laszlo Taboras. Teatro repertuaras buvo specifinis lokalinis fol-kloras. Tai buvo Užkarpatės ansamblis. Laszlo Taboras buvo rusėnas iš šlovingo miesto Lembergo-Lvovo.

– Taip, taip, ne visai suprantu.

– Abramamas Moisejevičius, sakau tau, – pyksta Bebė, – *alias* Laszlo Taboras, buvo storas, praplikęs, nudribusiu pilvu žydas. *Akurat*, taboro vyresnysis.

– Aha, – sako draugė. – Supratau. Abramamas Moisejevičius buvo žydas, o Laszlo Taboras – rusėnas. Tai kas tada buvo čigonas?

– Netrukdyk pasakoti, – pūškčia Bebė. – Viską supranti, tik apsimesi. Laszlo Taboras buvo meno vadovas ir šiaip viršėnis. „Praeityje garsus šokėjas.“ Ypač kai radikulitas susukdavo! Haha! – su jaunos patelės negailestingumu pasakojo Bebė.

– Tai ko tu čia „Haha“ iš žmogaus ligos? – pagailino draugė.

Bet Bebė negailestinga. Ji buvo techninis personalas. Ji vienintelė.

– Žinote, ką tai reiškia? Ogi tarnaitė nuolankiausia!

– To Mojsej Archipovičiaus? – pasiteiravo draugė.

– Ne, tasai buvo globėjas. Toks kaip tu! – pasakė jai Bebė.

Draugė tai prajuokino:

– Kodėl tu mane lygini su storu, nuplikusiu žydu, kurio pilvas nudribęs? Visai nepanašu!

Patvirtinau, kad nepanašu.

– Palikit ramybę tą Abramoisejevičių, – supyko Bebė. – Tas buvo ne didžiausia blogybė. Visiems buvau tarnaitė! Visoms!

– O siaube plėmuotas! – išsiplėtė draugės akys.

– Maždaug: *Bonjour*, panele Visuotine! – pasakė kurso draugas Gavrošas, t.y. aš.

– Ne, ne toks žemas lygis, – paneigė Bebė. – Ką tu sau apie žydus ir mane galvoji? Nechamė nebūtų leidusi. Tik per jos lavoną. Šiaip buitinis šlykštesys, rafinuota marazmatika.

– Tai reikėjo už kasos ir *da fugae*... – patarė draugė.

– Kad labai saugojo, – apgailestaudama atsiduso Bebė. – Nuo žydų nepabėgsi. Ypač su kasa. Iš tikro taboro lengviau pabėgti nei nuo jų. Ir ką jūs čia vis apie tą kasą? – supyko. – Kas aš jums – Al Kaponė? Pakankamai prisiklausiau...

– Ne, tu ne Al Kaponė, – nuraminau.

– Hm, – pasakė draugė. – Aš irgi gal nebūčiau pabėgusi... Nei su kasa, nei palaidais plaukais...

– Tu tai palaidūnė! – supeikė Bebė. – O aš ne. Aš labai pareiginga. Bet jūs neduodat nė žodžio ištart...

– Gerai jau gerai, – sutikome abu. – Pasakok toliau

apie tą Abramą Taborą...

– Abramamas Taboras, – užsimiršusi pradėjo Bebė. – Tfu, Tiboras Gaboras, – dar labiau susipainiojo. – Na, Finkeļšteinas, jis ir Ivanovas, o iš tikrųjų tai...

– Trockis, – pasufleravau aš.

– Ne Trockis, o...

– Kaganovičius, – pasufleravo draugė.

– Ne Kaganovičius, – supyko Bebė. – Ir ne Chaplinas. Jūs čia politikos nevelkit. Išsilakstė visos mano mintys kaip bitės...

Ilgai galvojo, kol mintys bitės vėl sulindo į laktą, tfu, ką aš čia sakau, į kaktą.

Bebė susiraukė ir prisiminė:

– Pacifikovas buvo jo pavardė. Ir tai dar kažin ar tikra. Maždaug kaip Atlantovas.

– Galingas vyras! – pagarbiai sušnibždėjo draugė.

– Ką tu, didvyrių didvyris. Tūkstančius kartų mirdavo. Scenoje. Buvo toks spektaklis, kuriame mirdavo. Kituose būdavo dar blogiau...

– Kas gi gali būti blogiau?

– Apsijuokdavo!

– Tas tai tiesa, – tarė draugė. Ji buvo iš jotvingių kelties. – Apsijuokti niekas nenori.

– Kai Laszlo T. susukdavo radikulitas, tai jis nešokdavo, – toliau pasakojo Bebė. – Jis vaidindavo taboro vyriausiąjį. Vaikščiodavo atkišęs šikną...

– Betgi jis galėjo atsisėsti ir sėdėdamas viskam diriguoti, – rado išeitį draugė.

– Tai kad ne! – paneigė Bebė. – Jei atsisėsdavo, tai ir nepakildavo. Sėdėdavo krėsele ar vežime kaip asirų karalius. Labai statiškas veiksmas būdavo. Nieko, tiesą sakant, scenoje nevykdavo. Kiti irgi stovėdavo kaip kuolai. Iš pagarbos viršininkui. O visi juokdavosi...

– Žiūrovai? – paklausė draugė.

– Čia ne didžiausia bėda, – paaiškino Bebė. – Žiūrovams galima juoktis. Žiūrovams neuždrausi. Jie už tai pinigų moka.

– Ir tau į kasą deda?

– Ir man į kasą deda! – patvirtino Bebė. – Man gerai!

– Gerai tai gerai, bet pasakok toliau, – ragino draugė. – Juk vis tiek tų pinigų nepavogei.

– Kai nuo jų pabėgau, tai jau nebuvo ko vogti, – pa-

aiškino Bebe. – Viskas jau buvo išparceliuota. Laisva buvau nuo visko: ir nuo pinigų, ir nuo pareigų. Bet tai atsitiko vėliau. Papasakosiu. O dabar paklauskite, koks žmogus buvo Abramamas Moisejevičius. Kaip jis išeidavo su raudonais šarvarais, drebindamas pilvą, o šalia dvi žydės – papus, kaip užriaumodavo: „Romale, žiūrovai mano šviesiausieji, auksiniai sidabriniai jūs mano!..“ Salėje griaudėdavo plojimai. Žiūrovams patinka, kad jie auksiniai sidabriniai, taip ir yra: pinigus juk sumokėjo. Staiga jį griebia radikulitas. Ir sustingdo kaip stabą. Žiūrovai tą mato. Supranta. Žiūri, kas bus toliau... Laszlo T. pasisuka eiti. Bet jam nesiseka. Stovi, atkišęs subinę...

- Žiūrovams ar į užkulsius? – teiraujasi draugė.
- Į užkulsius.
- Tai į tave, – nusprendžia draugė. – Tu juk iš užkulisų spektaklį žiūrėdavai.
- Iš kokių užkulisų! – pasipiktina Bebe. – Aš kasoje sėdėjau.
- Ir per spektaklius?
- Ir per spektaklius. Gal koks pavėlavęs žiūrovas užklys...
- Tai iš kur žinai?
- Iš pradžių žiūrėdavau tuos spektaklius, – prisipažino Bebe. – Paskui viskas nusibodo. Bet iš salės žiūrėdavau. Vis vienu žiūrovu daugiau.
- Menkai susirinkdavo?
- Visaip būdavo. Bet menkokai. Vėliau visą spektaklį kasoje prasėdėdavau. Juk vis tas pats ir tas pats...
- Radikulitas?
- Ne visada. Kartais šokdavo ir dainuodavo. Bet kas iš to? Vis tiek apsijuokdavo.
- Bet tau turbūt norėjosi, kad apsijuoktų? – pasmalsavo draugė.
- Norėjosi, – prisipažino Bebe. – Tironas jis buvo ir uzurpatorius. Ir jo Nechamė buvo blogesnė už Meliuziną, tfu, už Mesaliną. Meliuzina, rodos, buvo fėja... Visi ten pravardes turėjo, kaip kokiam dzūkų kaime.
- O tu?
- O aš buvau „čirva vavilonskaja“.
- Dėl to, kad Bebe? Bebe iš Babilono? – taktiškai

paklausiau aš.

– O velnias juos žino! – sušuko Bebe. – Pasityčioti iš manęs norėjo. Iš mano jaunystės, iš mano tyrumo!

– Kaip nuostabu! – suplojo rankomis draugė. – Tu labai talentinga, Bebe!

– Ir aš taip manau, – pritarė Bebe. – Sėdėdavau kasoje ir galvodavau: o juk aš talentingesnė už jas visas. Ir labai graži, bet vieniša panelė langelyje...

– Iš tikrųjų, Bebe, tu labai žavi, – pagyriau. – Kaip jazminų krūmas!

– Kaip jazminų krūmas? – išplėtė akis draugė.

Supratau padaręs netaktą.

– Mielosios, – kreipiausi griebdamasis už širdies. – Aš apalpsiu. Jūs tokios kietaširdės. Nedavėt nė lašo žūstančiam atsipagirti.

Štai kaip išaiškėjo, ko buvau užsukęs.

Susijaudinusi šeiminkė atidarė bufetą ir ištraukė pusbutelį likerio. Vykusiai pasinaudojau situacija!

– O kuo viskas baigėsi? – pasidomėjau, užliejęs saldžiu likeriu ugningus jausmus.

– Baigėsi tragiškai. Abramamas Moisejevičius numirė.

– Ak! – aiktėlėjo draugė.

– Jis vis kalbėdavo: „Noriu numirti scenoje. Iš tikrųjų noriu.“

– Nelabai originalu... – atsargiai pasakiau aš. – Tai netgi buitinis teatrų šampų šampas.

– Koks ten originalumas! – pritarė Bebe. – Stvėrė jį giltinė po puotos vieno miestelio restorane. Žodžiu, *vinum, pisces et...* Ne, *lac* nebuvo. *Pisces* buvo labai „nėšviežias“...

– Taigi, *testamentus fac*? – paklausiau.

– Abramamas Moisejevičius ligoninėje, reanimacijoje, jo pati Nechamė rauda, plaukus raunasi, testamento laukia, o kiti trupės „čigonai“ viską išparceliavo, nes tame miestelyje buvo fabrikas, kurio direktoriaus duktė saviveiklininkė nusprendė pavaidinti ir nusipirko visą teatro rekvizitą: ir Tisos tiltą, ir Krymo vaizdų dekoracijas, ir vežimą, ir asirišką krėslą... Ar gali pasitaikyti geresnė proga?

– Būna stebuklų pasaulyje!

– Tada visi išsilakstė. Mane paliko be pinigų ir dar prigrasino: „Išnyk kuo greičiau, nes tave viskuo

apkaltinsim! Juk tu ant pinigų sėdėjai savo storu lietuvišku užpakaliu! Be to, tavo bobutė žydus šaudė!“

– Čia tai jau be reikalo! Nereikėjo įžeidinėti Bebės užpakalio! – užjaučiau. Juo labiau kad jos bobutė buvo Šolom Aleichemo mamos draugė ir bendramintė vienoje Vidurio Žemaitijos štetelėje, o ir šautuvo neturėjo.

– Aš išdidžiai pasakiau: „Tik nereikia mūsų gąsdinti!“ Ir išdidžiai išėjau, – pasigyrė Bebė.

– Tavo egzodas buvo tikrai vykęs! – pripažino draugė.

– Traukiniais zuikiu, pakeleivingomis mašinomis... kaip kokia Užbaikalės valkata parsibaladojau Lietuvon.

– Net iš Užbaikalės? – nustėro draugė.

– Na, iš šiek tiek arčiau, – prisipažino Bebė. – Iš Kamencos Kuznecko.

– O kur jis yra?

– Ten, – neaiškiai parodė Bebė. – Sojūze.

– Na, o kaip ten su tuo Tibo Laszloru? – pasmalsavo draugė.

– Abramū Moisejevičium... O pikis jį žino... Gal jis nė nenumirė... Gal Nechamė Osipovna jį išslaugė... Nežinau ir nenoriu žinoti!

– Ir jokie gandai tavęs nepasiekė? – nusistebėjo draugė.

– Ne. Aš vata ausis užsikemšu... Manau, kad vis tiek gerai nesibaigė.

– Tačiau ir jie šlykščiai su tavim pasielgė!

– Bet kodėl, Bebe, tie žydai buvo čigonų ansamblis? Kodėl jie negalėjo būti žydų ansamblis? – mandagiai pasiteiravau.

– O todėl, kad negalėjo! – atrėmė Bebė. – Koncertų valdyba manė, kad žydų ansambliai nepopuliarūs. Žiūrovai neis. O čigonų – populiarūs. *Pažalsta!* Tų „čigonų ansamblių“ todėl ir priviso tiek daug ir tokio klaikaus lygio.

– O ką tikri čigonai? Grasino papjauti?

– Kur kas blogiau! – atšovė Bebė.

– ?

– Išdidžiai ignoravo. Kad nors vienas būtų užsukęs per visus tuos mėnesius. Nors, gavėje sutikę, nuspjaudavo.

– Ir tave sutikę?

– Ir mane, – liūdnei patvirtino Bebė. – O žydai, – pridūrė užsisvajojusi, – dainuodavo ir žydiškai. Autobuse, po spektaklių kartais. Žinotum, kokios gražios tos žydų dainos! – pasakė Bebė, išsitraukusi nosinaitę. – Kokios jos... norėjau pasakyti, įvairios. Yra tokių, kad...

– Žiūrėk, Bebė apsiašarojo! – užjautė draugė.

Bet tai buvo seniai...

Bebė baigė studijas, susirado darbą kažkokioje kuitykloje, tiesa, prieš tai ištekojo ir gyveno sau normaliai, kartais moteriškai pasidarkydama...

– Tuos čigonus aš jau buvau ir užmiršus, visai, tarsi jų nė nebūtų buvę, – guodėsi man Sarbievijaus kieme Bebė. – O anyta vėl ir vėl... Visą gyvenimą prikaišios!.. Ar ne tu jai viską išplurpei? – įtariai pervėrė mane žvilgsniu.

– Baik tu, Bebe, – net atšlijau. – Aš tos moteriškės nė akyse nesu matęs...

– Tai kas tada? – susimąstė Bebė. – Ir kada tada?

– Tokių dalykų žmonės smalsiai klausosi ir labai ilgai juos atsimena, – paaiškinau.

– Bet viskas buvo taip seniai ir tokie niekai! – sielojosi Bebė. – O anyta užsipuola lyg tai būtų baisiausias kurvizmas!

– Žmonių sąmonėje teatras ir tas *-izmas* neatsiejamai susiję, – dėščiau sociologines tiesas. – Nori, parašysiu apie tai novelę?

– Nenoriu! – pasišiaušė Bebė. – Griežtai draudžiu. Aš tau ne kokia nors pozuotoja!

Vis tiek parašiau.

Neseniai gavėje vėl sutikau Bebę. Pamačiusi mane, pavaizdavo gražią ir susinervinusią.

– Eik tu peklon, rašytojau su...! – tiesiai pasakė Bebė. Nei „labas“, nei ką. – Pražudyt mane nori, pražudyti amžinai! ■

Zecharia PLAVIN

EYRA

Apie muzikos turinį ir atlikimo laisvę

Praėjusiais mokslo metais mano fortepijono klasę kas savaitę lankydavo Eyra Sh., Bendrosios kūrybos (t.y. populiariosios kompozicijos) katedros studentas. Vartojant terminologiją, kuri buvo priimta mano jaunystės laikais Vilniaus konservatorijoje [dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija – red.], Eyros fortepijono studijas turėčiau vadinti „privalomu fortepijonu“. Per fortepijono egzaminą jis skambino Pachelbelį, Mozartą, Rachmaninovą, Bernsteiną-Barnea („Atlito griuvėsiai“) ir tai buvo kaip reta įkvėptas, išskirtinio lygio, nepaprastos kultūros atlikimas. Eyros grojimą pažįsta ir gerbia ne tik Jeruzalės muzikos akademijos studentai ir pedagogai, bet ir Galilėjos, Negevo kibucų jaunimas – ten jis visus šokdina grodamas akordeonu, o merginos mielai atlieka jo parašytas dainas.

Ypatingas Eyros fortepijoninės klasikos atlikimas ėmė reikštis tik paskutiniaisiais studijų mėnesiais, kai jis sutiko šiek tiek pakoreguoti savo grojimo būdą ir sušvelnino išankstinę interpretacinę apibrėžtumą, dėl kurio grodavo sąmoningai sutrauktais raumenimis. Atpalaidavęs ausies būgnelių įtampą, „atrakinęs“ dėmesį, ėmė groti „iš kompozicijos vidaus“.

Šį naują, įkvėptą Eyros grojimą girdėjo visa mano fortepijono klasė (surengėme vidinį koncertą) ir viską

norintis žinoti, akivaizdžiai talentingas mūsų dekanas. Buvo smagu matyti nuščiuvusių studentų veidus ir maloniai nustebintą dekaną (Eyra pagrojęs sėdėjo nuleidęs galvą, prakaitavo ir drovėjosi). „Privalomo fortepijono“ egzaminas tapo įvykiu. Eyra gavo aukščiausią įmanomą balą („visas šimtas“), naujais mokslo metais bandysim surengti asmeninį – pusiau autordinį, pusiau interpretacinį – jo koncertą akademijoje (į programą pasiūliau įtraukti Ravelio koncertą G-dur, kurį studijavome).

Bet buvo čia ne tik sėkmė, o ir dar kažkas. Eyrai grojant Pachelbelį, Mozartą, Rachmaninovą, Bernsteiną-Barnea, ir jis pats, ir klausytojai pajuto, kad „atsiveria pasaulis ir imame suprasti, kas yra tiesa“, o tiems, kurie turi visuomeninę idealistišką gyslą, net paaiškėjo, „ką reikia daryti“. Po to visi jie daug kalbėjo apie šį fenomenalų pojūtį.

Tarp mano studentų daug idealistų (tai nėra vien tik maloni dvasinė prabanga, už tai reikia mokėti nemažą kainą tiek institucinio grojimo požiūriu, tiek už instituto sienų). Bet Eyros filosofinė pozicija fortepijoninio atlikimo atžvilgiu mokslo metų pradžioje buvo šiurkščiai neidealistiška. Jis atėjo nusišalęs ciniškai, manąsias pedagogiškai humanistines

pozicijas atremdavo „plienine gynyba“, einančia per visą jo dvasios perimetrą. Tuo jis labai skyrėsi nuo kitų – mažiau gabių – studentų. Mano donkichotiškos pastangos įtikinti jį, kad grotų tyliau, laisviau, šiek tiek atpalaiduotų pirštų sąnarius, duotų laisvę rankoms, buvo griežtai atmestos – apie tai negali būti nė kalbos.

Susidarė kebli padėtis, ir ji tapo dar keblesnė, kai paaiškėjo, kad mudu su Eyra esame politiniai bendraminčiai (per asmenines pamokas tokie dalykai paaiškėja labai greitai). Eyra, būdamas karininkas, kartu yra ir herojus: mobilizuotas per Juodąjį sausį, jis padarė viską, kas buvo jo valioje, kad jam pavaldžios struktūros gerbtų žmonių gyvybes. Šiomis dienomis tai jau nėra savaime suprantama: humanizmas vis labiau tampa heroizmu.

Dabar šis žmogus atkakliai spyrėsi groti pernelyg garsiai, šiurkščiu garsu, su nepaaiškinamais pagreitinimais. Kita vertus, jis mane apstulbino tuo, kad per kelias savaites išmoko repertuarą, kurį kiti, net ir fortepijono specialybės studentai, išmoksta per dvejus metus...

Bandžiau įtikinti Eyrą pakeisti grojimo manierą, remdamasis bendrais kairuoliškais mudviejų idealais. Nepavyko. Eyra paaiškino, kad mano samprotavimai yra pernelyg teoretizuoti, svetimi Izraelio praktikai, todėl juos reikia atmesti. Galima remtis tik praktiškais, pragmatiškais ir moraliais sprendimais, o kalbos apie žmogaus orumą, pagarbą jo sieklams – tai tušti žodžiai.

Nuo šito pradėjom...

Eyra, kilęs iš vieno Negevo kibucų, muzikos mokyklą lankė Jeruzalėje, kur studijavo fortepijoną pas vieną žinomiausių ir gerbiamiausių sostinės mokytojų. Šią pedagogę gerai pažįstu, gerbiu jos geležinę valią, gyvenimo išmintį. Ši mokytoja ir Tel Avive turi savo „atitikmenį“. Abidvi beatodairiškai pasišventusios geriausiems savo mokiniams, jų absoliutų sąrašą – bene garsiausi jauni, aktyviai koncertuojantys Izraelio pianistai (daugelis iš jų jau seniai čia nebegyvena).

Jos abi – kitaip negu dauguma mokytojų – netiki fortepijono konkursais, nepripažįsta jų meninės ir

kūrybinės vertės. Bet jų neignoruoja, nes tai gyvenimo padiktuota ir reikia prisitaikyti prie vyraujančių normų. Todėl abi studentų grojime dėmesį stropiai ir griežtai kreipia į „žvalų organizuotumą“. Kita vertus, kai koks nors lyriškas talentas pagroja prasmingai spontaniškai, tokį grojimą jos abi su atlaidžia šypsena priima (tai irgi nėra visuotinis reiškinys).

Kadangi Eyra atsisakė stoti į akademijos Fortepijono katedrą, tai jo Jeruzalės mokytoja nesiuntė rekomendacinių laiškų. Be to, savo mokinių ji niekada man nesiųsdavo (mat metodikos skirtumai dažnai baugina).

Eyra atėjo pas mane akademijos administracijos sprendimu ir paprašė duoti laisvę interpretuoti muzikos kūrinius taip, kaip nori jis. Žinodamas, kokiai tradicijai atstovauja, mielai sutikau. Ir išgirdau kie-tagarsį, tikslų, dažnai aštraus skambesio grojimą su negražiais ir dar garsesniais pagreitinimais.

Eyra sakė, kad tai ir yra laisvoji interpretacija, šiuolaikinio demokratiškumo įkūnijimas mene.

Bandžiau aiškinti, kad į kiekvieną muzikos kūrinį sudėtas savitas turinys, kurį reikia suprasti, o supratęs išreikšti. Jis atsakė, kad muzika su turiniu yra programinė, vadinasi, antraeilė (puikus tokios blogos muzikos pavyzdys – antraeilis kompozitorius Ferencas Lisztas). O pirmailė muzika esanti absoliuti, todėl kiekvienas turi teisę išreikšti ją taip, kaip supranta. Tai yra jo, kaip menininko, neatimama demokratinė teisė ir net pareiga.

Paprašiau duoti pavyzdžių, apie kokią pirmailę absoliučią muziką Eyra kalba. Jis skėstelėjo rankomis, ironiškai (gal net paniekinamai) nusišypsojo ir paklausė, ar aš nieko negirdėjau apie Mozarto ir Beethoveno sonatas ir simfonijas, apie Chopino muziką, apie...

Pabandžiau sustoti ties Chopinu, paklausiau: o kaipgi tada reikėtų vertinti jo polonezus? Arba balades su preliudais, jau nekalbant apie Gedulo maršą? Eyra atsakė, kad Chopino baladžių ryšio su kokia nors programa niekas taip ir nenustatė, Gedulo maršas yra mažytė sonatos dalis, o polonezai – viso labo tik šokio pavadinimas arba žanriniai rėmai.

Šiems kūriniais visa tai nesuteikia tikrosios partikuliaros prasmės.

Eyra nedvejodamas kartojo vadinamosios „estetinės autonomijos“ tezes, muzikos teorijoje įsigalėjusias nuo Hanslicko laikų. Prieš kurį laiką domėjausi tuo klausimu: pasirodo, Hanslicko tezė apie formos ir estetizmo pirmumą muzikoje yra iškreipta jo filosofijos versija! Garsusis traktatas „Apie grožį muzikoje“ (*Vom Musikalisch-Schönen*¹) buvo išleistas, išbraukus Hanslicko svarstymus apie muzikos turinį. Tokio sutrumpinimo reikalavo knygos redaktorius ir leidėjas, aiškindamas, kad antraip Hanslicko idėja bus nepakankamai aiški².

Bet Eyrai tezė apie autonomišką muzikos kūrinio grožį nebuvo svarbi. Jis rėmėsi tuo, ką muzikos modernizmas platino (ir vėl iškreiptai³) nuo Stravinskio laikų, atseit „muzika neišreiškia nieko, išskyrus pačią save“.

Aišku, tai nesąmonė (tarp mūsų kalbant). Praeito amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje visuomeninė opinija, susijusi su koncertine muzika, patyrė keletą transformacijų. Viena vertus, bandyta romantinę muziką apginti nuo neskoningo, kaprizingo atlikimo, antra vertus, norėta žmonių dėmesį nuo emocinio atvirumo nukreipti į atonalią muziką, trečia – atverti „platesnę perspektyvą“ klausantis stambių simfoninių kūrinių, kad būtų lengviau suvokti dialektinį muzikos aspektą.

Bet visa tai liko vien lūkesčiais. Laikraščių kritika, generacinis atotrūkis nuo XIX amžiaus, nuo ankstesnių inspiracijų (ir jas maitinusios gyvenimo patirties) lėmė, kad muzikos studentai, kaip ir jų intelektualiai ironiškai šiuolaikiniai mokytojai, įtikėjo, neva muzikos paviršius, akustinė jos sandara – tai viskas, kas muzikoje yra. Klausaisi muzikos, ir to pakanka, jokie šalutiniai klausimai – neduok Dieve, „apie ką“, – nekeltini.

Toks požiūris atsirado, aišku, dėl gilesnių priežasčių. Ir nacių Vokietija, ir Sovietų Sąjunga primygtinai reikalavo pristatyti muzikai tokį turinį, koks yra naudingas režimui. O ideologizuotas traktavimas visada yra siaubingas susidorojimas su žmogaus intelektu.

Ilgametės Vakarų demokratijų antinacistinės ir antitotalitarinės pastangos ragino primestų ideologinių interpretacijų nepripažinti ir menų sferoje. Muzikoje tam buvo priešpriešinamas atonalizmas, kuris iš tikrųjų griežtai atsiriboja nuo emocijų, neišvengiamai kreipiančių ideologinio angažavimosi linkme. Populiariosios žiniasklaidos lygmenyje principinis muzikos turinio ignoravimas, Vakaruose įsišaknijęs pokario metais, o intelektualumo labai besitęsiantis iki šių dienų, įžūliai atmeta net pačią galimybę kalbėti apie koncertinės (meninės) muzikos turinį – jei tą darai, pavojingai išsiduodi, kad esi užkietėjęs naxis arba beviltiškas bolševikas (bet dažniausiai – tiesiog kvailys).

Nors ši tendencija Vakarų viešojoje sferoje įsivyravo iškart po Antrojo pasaulinio karo, konservatorių ir akademijų muzikos atlikimo klasėse iki aštuntojo dešimtmečio pabaigos pedagogai su studentais privačiai vis dar kalbėdavosi apie turinį. Žmogiškos istorijos ir vaizdai, metaforiškai arba per kultūros simboliką susieti su kūrinų melodijomis, harmonija, spalvomis ir garsais, lavina atlikėjų vaizduotę, padeda įsigilinti į kūrinį (vos neparašiau „turinį“ ir instinktyviai nusigandau).

Bet pastaraisiais dešimtmečiais, kai postmodernistai atmetė apskritai visus istorinius ir universalius hipernaratyvus, kaip dominuojančias paradigmas, apie turinį jau nekalbama net ir muzikos klasėse.

Šiek tiek nukrypsiu.

Prieš keletą mėnesių sutikau gerą bičiulį kompozitorių, grįžusį iš savo studentų orkestro koncerto. Šiame koncerte buvo atliekami studentų kūriniai, bet pradžioje jie sugrojo Beethoveno uvertiūrą „Koriolanas“, kurią mano draugas atrinko, nes studentai atliko ją bene geriausiai. Mudu kalbėjome apie Beethoveno temų sudarymą („klajojant po trigarsių lygmenis“). Paklausiau, ar studentų atlikimas atskleidė tamsų politikoje susipainiojusio Romos karvedžio likimą, kaip tas atsiskleidžia Heinricho Collino tragedijoje? Kompozitorius susiraukė ir pasakė apie šį muzikos aspektą nieko nežinantis ir net nemanantis, kad muzikai jis galėtų būti svarbus.

Šis geraširdis žmogus rašo puikią muziką, be to, per mudviejų susitikimą rūkančiųjų koridoriuje jis turėjo pakankamai laiko (buvo ką tik prisidegęs cigaretę), tad papasakojau jam, ką žinau apie Gajų Marcijų Koriolaną ir apie Beethoveno muziką, parašytą ne Shakespeare'o, bet Collino dramai. Jis įdėmiai klausėsi ir padėkojo už įdomią istoriją.

Dabar vėl grįšiu prie Eyros.

Papasakojau jam apie susitikimą su minėtu kompozitoriumi. Nusišypsojęs paklausė: o kodėl reikia ką nors žinoti apie tą Koriolaną? Ką tai duos, atliekant Beethoveno muziką? Jokio ryšio tarp Beethoveno ir Koriolano negali būti, uvertiūros pavadinimas – tai tik sutartinis ženklas, puošmena, prikabinta reklamos tikslais. Pakliuvau į aklavietę ir pasijutau esąs paskutinis kvailys.

Tada pabandžiau remtis politiniais visuomeniniais argumentais. Paklausiau:

– Eyra, ar norėtum, kad mūsų šalis vėl įsitrauktų į geranoriško tarptautinio bendradarbiavimo tinklą ir kad gyventume taikoje su palestiniečiais?

– Aišku, norėčiau! – atsakė jis. – Bet koks čia ryšys su Koriolanu?

– Kol kas jokio, – atsakiau. Ir vėl paklausiau: – Ką turėtume daryti, kad taika su palestiniečiais priartėtų ir pagerėtų mūsų tarptautinės pozicijos?

– Reikia atitraukti naujakurius iš okupuotų teritorijų.

– Ar mūsų valstybė gali šitai padaryti?

– Ne!

– Tai ko tada imtis?

– Laukti, kol Amerika mus prispaus...

– O gal reikia sukurti tokią mūsiškių daugumą, kuri ryžtingai pareikalautų, kad okupacija būtų nutraukta? Gal tada naujakuriai ir jų rėmėjai liausis grasinę pilietiniu karu kiekvieną kartą, kai pradėdama derėtis dėl okupacijos pabaigos? Gal tada vyriausybė išdrįs juos atitraukti? – paklausiau.

– Tai neįmanoma, – atsakė Eyra. – Žmonių įtikinti negalima. Juos galima tik įbauginti.

Pralošiau dar vieną „turą“.

Baigiantis žiemai (mudu susitikdavome ir per studentų atostogas, kai Eyra demobilizavosi po „Iš-

lydyto švino“ operacijos), jis man papasakojo, kaip, būdamas paauglys, lankėsi su mama Rubinsteino konkursuose (abu važiuodavo iš Negevo į Tel Avivą, ten apsistodavo pas gimines). Jo mama, aistringa muzikos mėgėja, lygindavo atlikėjus ir pasakodavo, ką girdėjusi iš muzikos mokytojų. Būtent tada Eyra suvokė, „kaip reikia atlikti muziką“ (t.y. koks klasikos atlikimas yra priimtinas karjeros požiūriu). Ir užsispyrė, kad niekada nesitaikstys su „norma“, neatsižadės laisvės groti savaip, matyt, iš čia kilo ir tie pašėlę šurpinantys jo pagreitinimai.

Jeigu net geriausia Jeruzalės mokytoja irgi reikalauja „teisingo atlikimo“, nepripažindama „laisvės“, Eyra nusprendė, kad į Fortepijono katedrą nestos, „sistema“ siekia nuslopinti asmens laisvę, todėl jis tame nedalyvaus. Nuo tada ėmė rašyti geras izraeliškias dainas.

Atliko ir man keletą savo dainų. Jose išsiskynę švelnus baladiškumas, justis minkštumas, netgi trapumas.

Diskutavome apie žodžių ir muzikos atitikimą. Nors jo dainų žodžiai sklidini galingo protesto, bet muzika švelni, nedrąsi. Paklausiau, ar tai tikrai atitinka jo užmojį. Jis atsakė: pas mus priimta taip save išreikšti.

Tada vėl paklausiau: ar tu nori, kad būtų taip, „kaip priimta“, ar kad tavo kūryba paveiktų žmonių sielas?

– Norėčiau, kad paveiktų žmonių sielas, – atsakė. Tada sumišo ir bandė aiškinti, kad gal vis dėlto geriau taip, kaip priimta, bet, nebaigęs sakinio, nutilo.

Paprašiau, kad pagrotų Pachelbelio Preliudą ir Fugą e-moll. Eyra iš anksto buvo nusistatęs, kad „profesionalaus fortepijono totalitarinėje edukacijoje“ nedalyvaus, todėl nepradėjo manęs su nuoskaida klausinėti, kodėl prašau pagroti pasaulio šlovės atžvilgiu antraeilį Pachelbelį, o ne pirmąeilį Bachą (tokio pobūdžio klausimų dažnai išgirstu iš kitų studentų, tiesa, šiame lyg ir negirdėjau, bet tikėtina, kad naujais mokslo metais vėl išgirsiu).

Eyra pagrojo Pachelbelį, o aš pradėjau samprotauti apie „sąžiningo ir kruopštaus vokiečio gyve-

nimą XVII amžiuje“, bandydamas ir pats pagroti šį kūrinį iš lapo. Fortepijono nebuvo lietus kokias dešimt dienų, mano pirštai sustabarėjo. Pasibaisėjęs savo grojimu, sutrikau. Neabejoju, kad Eyra tą aiškiai matė. Paprašė, kad leisčiau vėl pabandyti ir šį kartą grojo švelniau, turbūt norėdamas mane paguosti. Jo pirštai atsipalaidavo, liovėsi nervingai spaudę klavišus. Iš ramesnių garsų atsiradusioje erdvėje pasigirdo stropaus, atviro mokslo žmogaus (Pachelbelis toks ir buvo) balsas. Neskubrus tokatiškumas skambėjo kaip nuostabūs filosofiniai apmąstymai, filosofo mintis liejosi šešioliktinėmis ir trisdešimtantrinėmis. Fuga su rimta tema atsiskleidė kaip istorijos profesoriaus perpasakotas žmonių gyvenimas. Mūsų ausys perteikė mūsų akims to meto kasdienybės įspūdį...

Pagrojęs Eyra nuleido galvą ir sėdėjo susimąstęs.

Paklausiau, ar jis girdi Vokietijos XVII amžių.

– Man sunku tai pripažinti, bet girdžiu, – herojiškai atsakė ir nusišypsojo.

– Ar galima teigti, kad muzika turi turinį? – neįdomiai tardžiau toliau.

– Turbūt galima, – atsakė Eyra.

– Ar galima teigti, kad atlikimo laisvė glūdi muzikos kompozicijoje, į kurią įsijaučia atlikėjas?

– Turbūt galima, – sutiko jis ir pridūrė: – Tuo atveju mano pagreitinimai nedaug ko verti...

Pradėjome tyrinėti grojimą, per kurį Eyra atskleidė sau Pachelbelį ir jo muzikoje pulsuojantį gyvenimą.

Tris mėnesius Eyra ateidavo ir vis guosdavosi, kad praranda gebėjimą derinti pirštų judesius ir fortepijono mechaniką. Poreikis groti per garsiai jam pažįstamą praejo, susibalansavo ir atsivėrė Mozartas, po to kelias jau buvo aiškesnis.

Po vienos repeticijos mudu su Eyra nuėjome į kavinę. Jis gėrė mineralinį vandenį, nes karšta, o aš – *Earl Grey* arbatą, nes po ilgo sėdėjimo salėje su kondicionieriumi man buvo šalta. Neseniai baigėsi kasmetiniai konkursai, ir prie staliukų susėdę studentai ciniškai aptarinėjo rezultatus. Apie muzikos ir atlikimo prasmę jie nekalbėjo, jiems rūpėjo

tik prizų teikiami pranašumai, bandant įsiskverbti į tarptautinį profesinį muzikos tinklą.

Tuos pokalbius girdėdamas Eyra pasakė, kad mato save ne kaip pianistą, o kaip Izraelio dainų kūrėją.

– Po Pachelbelio ir Mozarto patirties tikiuosi, kad įstengsiu paveikti ir savo draugų sielas.

– O ar galima tikėtis, kad atsiras aktyvi dauguma, pareikalausianti nutraukti okupaciją? – paklausiau.

– Dabar supratau, kad tai irgi įmanoma. Bet priklausys nuo lyderių gebėjimo įveikti mūsų uždarumą. Tokių lyderių kol kas nėra, – atsakė Eyra. Pamąstęs, pridūrė: – Bet ilgainiui gali atsirasti... Tai gi vis dėlto įmanoma... Nors anksčiau tokio dalyko negalėjau net įsivaizduoti... ■

¹ Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen, Ein Beitrag zur Revision der Aesthetik der Tonkunst*, Leipzig, *Rudolph Weigel*. 1854.

² Hanslicko liberalus požiūris į programinę muziką akivaizdus jo komentaruose apie Lisztą. Žr.: Eduard Hanslick, *Music Criticisms, 1846–99*, Translated by Henry Pleasants, *Penguin Book*, Baltimore, 1963, p. 57. Hanslicko traktato leidybos istoriją nagrinėja Geoffrey Payzant, *Hanslick on the Musically Beautiful*, *Christchurch*, 2002.

³ Apie muzikos prigimtį Stravinskis kalbėjo skaitydamas paskaitas Harvardo universitete: Igor Stravinsky, *Poetics of Music in the Form of Six Lessons*, Translated by Ingolf Dahl and Arthur Knodel, New York, *Vintage Books*, 1947.

TINKLO KULTŪROS REIKŠMĖ

Nors šuoliuodama ir stabčiodama, visuomenė pamažu vis giliau panyra į naują būseną – tinklo kultūrą. Tobulėjant skaitmeninėms technologijoms, joms maišantis su vis spartesnėmis darbo tinkle technologijomis, visuomenė keičiasi, ir tai laikytina kultūros posūkiu. Kadaisė pagrindiniai euristiniai įrankiai buvo modernizmas ir postmodernizmas, dabar – tinklo kultūra. Jos, kaip istorinio fenomeno, studijavimas padeda perprasti plačiąsias sociokultūrines sroves ir struktūras, aistoriniam mūsų laikui suteikia trukmės ir laikiškumo matmenį.

Šis visuomenės poslinkis yra realus, nors ir subtilus už išsamiai aptartą 2008-ųjų rudens ekonominę griūtį, bet už ją dar radikalesnis, netgi paryškinantis jos logiką. Per dešimt metų būtent tinklas tapo dominuojančia kultūros logika. Ekonomika, viešoji sfera, kultūra, net pats mūsų subjektyvumas sparčiai ir be paliovos mutuoja. Pavyzdžiui, ši ekonominė griūtis, pasaulinė krizė parodė, kokį pavojų kelia perdėtas pasitikėjimas tinklu. Per pastaruosius du dešimtmečius biržos ir reguliatoriai ėmė vis labiau pasitikėti veiksmingos rinkos hipoteze, kad investuotojai yra sąmoningai atsakingi, todėl, turėdami patikimą duomenų tinklų informaciją, visada priims tinkamus sprendimus. Žlugimas įvyko kertinėms tinklo dalims – investuotojams, reguliatoriams ir finansų pramonei – pasitikint vienai kita ir nenumačius, kokie bus jų veiksmų padariniai.

Atrodo, kad biržų griūtis įvyko staigiai, tačiau iš tikrųjų tai buvo ilgas procesas, kurio pradžia – gerokai

anksčiau priimti neteisingi sprendimai. Dauguma tinklo kultūros pokyčių yra latentiniai, kokie jie radikalus, pamatome tik retrospektyviai. Pavyzdžiui, imkime santykį su spauda. Vieną rytą susidomėję pamatėte, kad mėgstamas laikraštis įkūrė savo interneto svetainę. Kitą dieną nusprendėte laikraščio nebepirkti, tiesiog skaitysite interneto puslapį. Ėmėte skaityti jį mobiliuoju internetu arba važiuodami traukiniu klausotės per ausinuką skaitomos savo mėgstamos skilties. Oficialias žinias gal jau iškeitėte į mėgėjiško turinio tinklaraščių rinkinį. Ilgainiui laikraštis bus pradėtas platinti vien tinklu, išsyk į jį įtraukiant vartotojų komentarus ir atsiliepimus. Arba pažvelkime, kokį perversmą padarė mobilieji telefonai. Kai nusipirkote pirmąjį mobiliųjį telefoną, ar žinojote, kaip smarkiai jis pakeis jūsų gyvenimą? Netrukus liovėtės nuobodžiai iš anksto derinęs vakarienės planus su draugais – paprasčiausiai tariatės su jais pakeliui į konkrečią vietą. Jei artimi draugai ar šeimynykščiai išvažiavo studijuoti ar dirbti svetur, pasitelkę tokias socialinio tinklo svetaines kaip *Facebook* ir visada aktyvius telematinius tinklus, neprarasite su jais ryšio.

Suvokti radikalų šiuolaikybės pokytį iš dalies trukdo ir XX a. 10-ajame dešimtmetyje kilęs ūžesys dėl kompiuterijos poveikio netolimos ateities visuomenei. Ribotos to meto technologijų galimybės nuvylė. *Dot-com* žlugimas tik sustiprino tą nusivylimą. Bet pamažu technologijos tobulėjo, o visuomenė keitėsi rasdama vis naujų būdų, kaip jas panaudoti, ir skatindama dar

didesnius pokyčius. Tinklo kultūra mus „suvystė“ ir dabar jos poveikis jau yra radikalus ir nebepaneigiamas.

Tinklo kultūra pratęsia informacinį skaitmeninės kompiuterijos amžių¹. Tačiau kartu ji pastebimai skiriasi nuo 10-ajame dešimtmetyje aukščiausią tašką pasiekusio asmeninių kompiuterių (AK) bumo. Daugeliu požiūrių nuo kompiuterijos eros, besisukančios apie AK, esame nutolę labiau, negu ji buvo nutolusi nuo centralizuotų, universaliųjų kompiuterių. Kad geriau suprastume šį poslinkį, pasinaudokime įžvalgiu Charlie'o Gere'o kompiuterijos aptarimu žurnale *Digital Culture*. Pasak Gere'o, skaitmeninis formatas yra tiek technologija, tiek – ir nė kiek ne mažiau – socioekonominis fenomenas. Skaitmeninė kultūra, jo teigimu, iš esmės remiasi abstrahavimo procesu – kompleksinių visumų skaidymu į elementarius vienetus. Sekdamas šį abstrahavimą nuo pat spausdinamosios mašinėlės išradimo, skaitmeninimą Gere'as apibrėžia kaip esminį kapitalizmo procesą. Skaitmeninimas atskiria fizinę būtinųjų prekių prigimtį nuo jų reprezentacijos ir leidžia kapitalui cirkuliuoti laisviau. Tad skaitmeninė kultūra yra universalizuojanti būtent dėl šios savybės. Gere'as mini universaliąją Turingo mašiną – tai hipotetinis kompiuteris, kurį 1936 m. aprašė Alanas Turingas ir kurį esą galima nustatyti bet kokiai užduočiai atlikti. Ši mašina – ne vien skaitmeninio kompiuterio, bet ir skaitmeninės kultūros universalumo modelis².

Tačiau šiandien svarbiau sieti, o ne skaidyti. Kitaip nei skaitmeninėje kultūroje, tinklo kultūrai informacija yra ne tiek produktas, gaunamas apdorojus ją paskirais įrenginiais, kiek tų įrenginių santykių tinkle, žmonių tarpusavio ryšių, kompiuterių ryšių ir ryšio tarp kompiuterių ir žmonių rezultatas.

Turbūt geriausias būdas išryškinti skirtumus tarp skaitmeninės ir tinklo kultūrų – tai supriešinti jų fizinio buvimo vietą. Skaitmeninę erą žymi stalinis mikrokompjuteris, išvedantis informaciją didžiuliame kineskopiniame ekrane, prie tinklo prijungtame telefoninio ryšio modemu arba didžiulės gaisraties plačiajuosčiu pirmosios kartos ryšiu. Mūsų dienomis vienos dominuojančios vietos jau nebėra. Stalinis kompiuteris dažniau skiriamas pažangiausioms technologijoms,

pavyzdžiui, grafiniams vaizdams generuoti, kinematografiniams vaizdams redaguoti arba naudojamas specifinėms, lokalizuotoms funkcijoms (registratūroms, kasos terminalams, mokyklų laboratorijoms, informacijai saugiai laikyti ir kt.), o populiariausia kompiuterijos platforma tapo kišeniniai ar nešiojamieji kompiuteriai. Naudotis nešiojamuoju kompiuteriu, kitaip nei staliiniu, galima bet kur – biure, mokykloje, lovoje, viešbutyje, kavinėje arba traukinyje, lėktuve. Tinklai begalybę kartų greitesni nei telefoninio ryšio AK laikais, o belaidis ryšys leidžia juos pasiekti daugelyje vietų. Išmanieji telefonai, pvz., *Blackberry*, *Goggle G1*, *iPhone*, pratęsia nešiojamąjį kompiuterį ir suteikia junglumo bei apdorojamosios galios vietoms, kur net su nešiojamuoju kompiuteriu būtų sudėtinga – gatvėse, metro, automobiliuose. Šie ultramobilūs įtaisai sykiu vis labiau varžosi su kompiuteriu, perima anksčiau tik jam priklausiusias funkcijas³. Šiems įrenginiams būdingas mobilumas ir tarpusavio junglumas, kurio reikia, kad jie taptų visur esančiais mūsų gyvenimo palydovais ir užtikrintų ryšį su pasauliniais telekomunikacijų tinklais. Kalbant proziškiau, Turingo mašina jau tapo tikrove, tačiau ją sudaro ne viena, o daugybė mašinų. Su keliomis išimtimis, nešiojamasis kompiuteris, išmanusis telefonas, kabelinės televizijos įrangos dėžutė, vairsvirtės, bevieliai tinklo skirstytuvai, grotuvai *iPod*, telefonai *iPhone* ir marsomobiliai yra tas pats įrenginys, įgyjantis rūšį tik savo sąsajomis, judamas ir keisdamas pasaulį įvesties ir išvesties mechanizmais. O naujasis technologijų pramonės Gralis – tai universalus jungiamasis tinklas, veiksmingai skleidžiantis garsą, vaizdą, internetą, balsą, realiojo laiko pokalbius ir vykdamas bet kokias kitas įsivaizduojamas darbo tinkle užduotis.

Nematerialioji informacijos ir jos sklaidos tinkle produkcija ima vis labiau dominuoti kaip organizuojamasis pasaulinės ekonomikos principas. Paprasčiau tariant, mums dar labai toli iki nematerialiosios produkcijos pasaulio. Gaminame fizinius dalykus, nors jų gamybą vis dažniau perkeliame į besivystančias šalis. Be to, įsigyti tolimuose kraštuose pagamintų prekių tapo lengviau dėl fizinio pasaulinės logistikos tinklo. Siunčiant produkciją į užsienį – o tai jau savaime yra

naujų tinklo srautų pasekmė – galima paslėpti ją nuo saviškių akių, tačiau tai nesumažina jos poveikio Žemės ekosistamai. To poveikio padariniai, ne tik globalinis atšilimas, jau akivaizdūs ir išsivysčiusiose šalyse: Silicio slėnyje daugiau sričių, valytinų pagal Aplinkos apsaugos agentūros (EPA) Kompleksinės aplinkosaugos priemonių, kompensavimo ir garantijos aktą (*Superfund*), nei bet kurioje kitoje JAV apygardoje⁴.

Bet, kaip apibendrina Saskia Sassen ir Manuelis Castellsas, nors ir esame priklausomi nuo fizinių dalykų, esminis pasaulio ekonomiką organizuojantis faktorius šiandien yra informacijos produkcija ir tos informacijos sklaida tinkluose. Mūsų amžius, nors kiti amžiai turėjo savus tinklus, yra pirmasis modernus amžius, kurio pagrindinė organizuojanti ir centralizuotas hierarchijas keičianti paradigma yra tinklas⁵. Šito padariniai, kaip teigia Castellsas knygoje „Tinklo kultūros iškilimas“, yra įvairių pokyčių seka: *kapitalo pokytis*, kai tarptautinės korporacijos gręžiasi į tinklus, ieškomamos lankstumo ir pasaulinės vadybos, produkcijos ir mainų; *individualiosios elgsenos pokytis*, kai tinklai tampa pirminiu įrankiu žmonėms siekti laisvės ir komunikacijos su kitais, turinčiais bendrų interesų, troškimų ir vilčių; *technologijos pokytis*, kai žmonės visame pasaulyje staiga įsigyja skaitmenines ir naujas kasdieniniam gyvenimui skirtas telekomunikacijos technologijas⁶.

Kaip ir galima buvo tikėtis, tinklas eina dar toliau ir skverbiasi į kultūros teritoriją. Tinklo kultūra remiasi ne tik skaitmenine, bet ir postmodernizmo kultūra, kurią Fredricas Jamesonas apibrėžia kertinėje savo esė „Vėlyvojo kapitalizmo kultūrinė logika“, pirmą sykį išspausdintoje 1983 m., o vėliau išplėtojoje iki to paties pavadinimo knygos. Pasak Jamesono, postmodernizmas – ne tiek stilistinė srovė, kiek bendras kultūros veiksnys, atsiradęs iš esminio poslinkio į socioekonominę istorijos tarpsnį, kurį ekonomistas Ernestas Mandelis pavadino „vėlyvuju kapitalizmu“. Tiek Mandelio, tiek Jamesono manymu, vėlyvasis kapitalizmas visiškai kolonizavo visuomenę, nes kapitalas absorbavo visas išlikusias iki-kapitalistines gyvenimo formas⁷. Vėlyvąjį kapitalizmą Mandelis sieja su istoriniu ilgųjų bangų Kondratieffo ciklų modeliu. Šie ekonominiai ciklai, kuriuos sudaro

dvidešimt penkeri augimo ir po jų sekantys dvidešimt penkeri sąstingio metai, pateikė įtikinamą ir aiškiu ritmu veikiančią ekonomikos istorinį modelį: penkiasdešimt pramonės perversmo metų, kai buvo rankiniu būdu gaminami garo varikliai, baigėsi 1848-ųjų politinėmis krizėmis; penkiasdešimt mašininės garo variklių gamybos metų truko iki 1890-ųjų, kai elektros ir vidaus degimo varikliai nutiesė kelią didingam moderniam akimirksniui, kuris baigėsi Antruoju pasauliniu karu, ir elektronikos atsiradimas, ženklinantis vėlyvąjį pokario eros kapitalizmą⁸.

Kadangi skaitmeninė kultūra suklestėjo vėlyvuju kapitalizmo laikotarpiu, neturėtų stebinti Jamesono pastaba, kad tuo metu viskas tapo keistina, suskaičiuotina ir iškeistina į pinigus ar kitus dalykus. Kai nebelieka aukso standarto, imama vertinti kapitalą patį savaime – jis jau ne paskaitalas, o grynoji vertybė. Rezultatas – nebeliko pozicijos, iš kurios kapitalą būtų galima kritikuoti ar stebėti. Todėl postmodernioji kultūra neteko egzistencinio pamato ar gilesnės prasmės. Gylys, o su juo ir emocijos, dingo – juos pakeitė paviršiaus efektai ir intensyvumas. Tokia būklė nebeleidžia net susvetimėti. Subjektas tapo vėlyvojo kapitalizmo erdvėje pasiklydusiu šizofreniku.

Vėlyvojo kapitalizmo kapitalui kolonizuojant meną, pasak Jamesono, ir pats menas prarado gebėjimą būti pasipriešinimo forma. Rezultatas – kryžminė kontaminacija, nes menas tapo ne šiaip sau pramone, bet investavimo rinka, o rinkos apžavėti menininkai ėmė laisvai maišyti visus sluoksnius. Meno rinkai ieškant to, ką lengva atgaminti ir suvaldyti, o autentiškumui nuostojus būti gyvybinga pasipriešinimo forma, kai kurie menininkai ėmė žaisti simuliacijomis ir reprodukcijomis. Kiti, suvokę, kad nesugeba reflektuoti pačios vėlyvojo kapitalizmo būklės, bet vis tiek norėdami ją komentuoti, pasuko alegorijos keliu ir ėmė aiškinti, kokia fragmentiška ir neišbaigta jo prigimtis.

Istorija prarado reikšmę ir tikslą tiek kultūroje, tiek universitetuose. Kultūroje ji buvo prikelta kaip nostalgija, lengvai keičiama ir populiari dėl antikvariato pomėgio, dėl retro filmų, tokių kaip „Kinų kvartalas“, „Amerikietiški grafitti“, „Briliantinas“, „Gyvulių ūkis“. O universitetuose istorinį analizės metodą pakeitė erdvinė teorija.

Modernizmo istorinės vietos maniją apvertė postmodernizmas, kurį, kaip pabrėžia Jamesonas, žymi istoriškumo dilimas, bendroji istorinė amnezija. Tačiau, nors postmodernizmas dar labiau nei modernizmas kratėsi saitų su istorija, jis vis tiek grindė save istoriškai – tai išduoda tiek vardas, nurodantis istorinį ankstesnės srovės tęstinumą, tiek pomėgis viską savintis iš ikimodernios praeities ir griežčiau istoriškai apibrėžtų paties modernizmo krypčių (pvz., *art nouveau*, rusų konstruktivizmas, ekspresionizmas, dadaizmas).

Šiandien postmodernizmą pakeitė tinklo kultūra. Ji daug subtilesnė. Neatsirado jokio naujo *-izmo*, nes tai reikštų pretenzijas į gerai žinomus manifestų, simpoziumų, pavyzdinių muziejinių eksponatų ir kt. plotus. Nepaisant to, tinklo kultūra darosi vis akivaizdesnis fenomenas.

Ekonomikos ciklai pateikia įrodymų, kad jau išėjome už postmodernizmo ribų. Jei šiandienos ekonominis režimas vis dar būtų vėlyvasis kapitalizmas, tai reikštų ilgiausiai trunkantį Kondratieffo ciklą. Tarkime, kad Kondratieffo ciklai tikslūs, – tada pagal Jamesono teoriją nuosmukis turėjo būti patirtas po Antrojo pasaulinio karo prasidėjusiam cikle. Prisiminus postfordizmo pertvarkų 1970-aisiais ir 1980-aisiais sukeltą ilgai trukusį ekonominį nuosmukį, tai atrodo visiškai pagrįsta. 1989 m. žlugus Sovietų Sąjungai, o Kinijai įsijungus į pasaulinę rinką, įvyko kritinis lūžis, akimirksniu įtvirtinęs „naująją“ pasaulio tvarką – globalizaciją. Interneto komercializacija 10-ojo dešimtmečio pradžioje savo ruožtu išpurenė dirvą masiškai investuoti į visai naują technologiją, kurios reikėjo naujam veržiam ciklui. Naujus Kondratieffo ciklus žymi išpūdingi bumai ir bankrotai, tad klejojanti *dot-com* ir po joėjusi privačiosios nuosavybės vają galima vertinti kaip pirmąjį ir antrąjį Kondratieffo ciklo pakilimą. Būtent antrasis pakilimas subrandino ryškų fenomeną – atsirado tinklo kultūra.

Net jei atsisakysime Kondratieffo ciklą kaip pernešygių deterministinių, vis tiek bent jau nuo XX amžiaus pradžios joks kultūrinis sąjūdis nesitęsė ilgiau nei dvidešimt penkerius metus. Reikėtų didžiulės išimties iš taisyklės, jei norėtume įrodyti, kad mūsų padėtis lygiai

tokia pati kaip Jamesono, kai jis rašė savo pirmąją disertaciją.

Bene labiausiai pagrįstą šios eros sampratą išdėstė Michaelis Hardtas ir Antonis Negri's „Imperijoje“. Pagal jų analizę, senąjį pasaulį, paremtą imperialistiniu Žemės rutulio skaidymu į įtakos sferas, pakeitė *Imperija* – išsklidusi galia, kylanti ne iš vienos kurios nors vietos, bet iš paties tinklo. *Imperijos* ekonomika nemateriali, o jos galia atsiranda ne tiesiai iš ekonominės kapitalo jėgos – ji konstruojama teisinėmis priemonėmis. Plečiantis globalizacijai, nyksta tautinės valstybės, todėl *Imperija*, kad užtikrintų kapitalo mobilumą ir tarpvalstybinį lankstumą, gręžiasi į tokius tarptautinius valdymo organus kaip Jungtinės Tautos ir prašo įvesti universalią pasaulio tvarką. Tačiau šitaip elgdamasi *Imperija* iš naujo įtvirtina jau egzistuojančias hierarchijas ir, kaip rodo karai Viduriniuosiuose Rytuose, turi griebtis smurto. Atsvara *Imperijai* Hardtas ir Negri's laiko tinklines viešuomenes, kurias jie vadina dauguma. Dauguma jiems – tai minios intelektas, sugebantis dirbti *Imperijoje* tam, kad gintų pasaulio darbininkų teises. Pasak knygos autorių, kuo daugiau žmonių iš viso pasaulio įsitrauks į tinklą, tuo galingesnį iššūkį jie galės mesti sistemai, tačiau, kaip teigiama skyriuje apie politiką, dar neaišku, ar į tinklą sujungtos viešuomenės galės susiburti ir demokratiškai priimti sprendimus⁹.

Imperija – tai politinė teorija, o mano tikslas yra aprašyti šio įtinklinto amžiaus kultūros teoriją. Nors postmodernizmas numatė daugumą esminių tinklo kultūros naujovių, mūsų laikmetis yra akivaizdžiai kitoks¹⁰. Meno ir architektūros atveju, teigia Jamesonas, įprastinė reakcija į moderniojo sąjūdžio elitiškumą ir kapitalo suartėjimas su kultūra paskatino estetinį populizmą. Tinklo kultūra irgi apsunkina šią būklę, atsisakydama populistinius publikos troškimus projektuoti į meną, vietoj to iškeldama pačios publikos meno produkciją, tirpindama ribas tarp medijų ir viešuomenės. Kertinis postmodernizmo aspektas buvo savinimasis, o dominuojantis tinklo kultūros procesas yra beveik neįjuntamas naujų versijų (*remix*) gaminimas. Fotografo Sherrio Levine'o vaikų karta iš naujo pasisavino ankstyvasias Walkerio Evanso nuotraukas, – tempti

vaizdus iš interneto į programą *PowerPoint* yra įprastas dalykas, – ir dabar jau sunku prisiminti, kaip radikalčiai Levine'as buvo performulavęs Apšvietos autoriaus ir originalumo idėjas¹¹.

Meno kritikas Nicholas Bourriaud teigia, kad būtent originalumo stygius ir yra tai, kas meną, paremtą postprodukcija, daro priimtina tinklo kultūrai. Levine'o darbai dar kliovėsi autoryste ir originalumu kaip prasmės šaltiniu. Pastaruoju metu, aiškina Bourriaud, tokie menininkai kaip Pierre'as Huyghe, Douglasas Gordonas ar Rirkritas Tiravanija jau nekvėstionuoja originalumo, veikiau instinktyviai suvokia meno kūrinius kaip objektus, kuriuos tinkluose, – tokių kūrinių reikšmę nulemia jų pozicija kitų kūrinių ir vartojimo atžvilgiu¹². Bourriaud daro išvadą, kad šie menininkai, panašiai kaip programuotojai ar muzikos programų vedėjai, „iš esmės daugiau pertvarko negu kuria“¹³.

Tačiau menininkai linkę perkurti būtent šiuolaikinius elementus¹⁴. Jau seniai pradingo modernizmo spazmų kamuojamas pasaulis, išseko ir postmodernizmui būdinga nostalgijos kultūra. Periodizacijoms nepasiduodanti tinklo kultūra vienodai nepaiso tiek modernybės, tiek ikimodernybės, ji nesidomi ir alegorija¹⁵. Pasak T. J. Clarko, modernizmas yra mūsų senovė, mums nesuprantamos išnykusios civilizacijos griuvėsiai. Clarkui, kaip ir Jamesonui, modernizmas tapo anachroniškas išsyk, kai baigėsi modernizacijos procesas.

Vietoj nostalgijos ir alegorijos tinklo kultūra pateikia naują versiją, sumaišydama skirtingus šiandieninės kultūros elementus, atsainiai siedama *aukšta* ir *žema*, jei apskritai dar įmanoma vartoti tokius terminus įtinklintos mikropublikos šešėlyje, – ir tuo pat metu iš viso pasaulio savindamasi bet kokią po ranka pakliuvusį turinį¹⁶. Atitinkamai kultūros produkcijoje vis labiau dominuoja tikrovė: jau įprasti tapo realybės šou, plinta tokie dokumentiniai filmai kaip „Super didelis aš“, „Nepatogi tiesa“, „9/11 pagal Farenheitą“, o populiarios interneto svetainės (*eBaum's World* ar *Youtube*) prikimštos tikrų (ar tokiais besiskelbiančių) vaizdų, pavyzdžiui, matome neįtikėtinais kvailiais ar pavojingais besielgiančiais žmones. Laida *the Office* situacijų komedijos žanrą pertvarko į pseudodokumentiką. Kai

internetu vaizdaraščiuose pateikiama fikcija, ji apsimeta tikrove naudodama virusinio marketingo metodus (pvz., *Lonelygirl15* ar *Little Loca*^{*}). William Gibsono „Modelio atpažinime“ išdėstytą didžiulio filmo, scena po scenos skelbiama internete, viziją keičia menkos kokybės vaizdeliai su akiplėšiškais paaugliais, stypsančiais prieš interneto vaizdo kamerą, arba menkos kokybės vaizdeliai su aktorais, kurie vaidina prieš interneto vaizdo kamerą stypsančius akiplėšiškus paauglius¹⁷.

Dominuojanti fikcijos forma šiandien yra kompiuteriniai žaidimai. Iki 2004 m. jie buvo atnešę daugiau pajamų nei Holivudo kino teatrų kasos. Romano žanras imituoja vidinį subjekto balsą, o kompiuteriniai žaidimai pateikia naują kūrybos rūšį ir įtvirtina tinklo savastį virtualioje tikrovėje, kurioje žaidėjas pats modeliuoja savo istoriją. MMORPG^{**} žaidimai, tokie kaip *World of Warcraft* iš nario mokesčių uždirba maždaug 1 milijardą JAV dolerių per metus, palyginkime su 600 milijonų JAV dolerių, surinktų už sėkmingiausią Holivudo filmą „Titanikas“. Galimybė žaisti su tūkstančiais kitų asmenų didžiuliuose plotuose visiškai nublukina tikrovės ir fikcijos, žaidėjo ir personažo ribas¹⁸.

Tačiau pomėgis kurti naujas versijas ir įnirtingas žavėjimasis tikrove nėra tiesiog išmėtyti *GarageBand* ar *Youtube* košėje, – jų kuriama logika aiškiai matoma muziejuose ir universitetuose. Pačiame mene, kuris ilgai buvo saviraiškos bastionas, dabar dominuoja tiesmuka fotografija (pvz., Andreassas Gurskis), ir apskritai įdomiausius kūrinius greičiau jau rasime tyrinėdami Silicio slėnį negu galeriją (pvz., lokalinę žiniasklaidą), sukurtus (o kartais tiesiog kruopščiai suklaidotus) tikrovės tyrinėjimo institucijų (pvz., Juros periodo technologijos muziejus, Žemėnaudų interpretacijų centras, Andrea Fraseris, Christophas Buchelis ir t. t.). Kituose kūriniuose (tokiuose kaip Ólafuro Eliassono aplinkos formos ar Andrea Zittelio terpės, apranga, restoranai, Aukštosios dykumos bandymų juostos) siūloma dar

* *Lonelygirl15* ir *Little Loca* – du fikciniai, tačiau kadaise priimti kaip tikri, vaizdaraščiai, nuo 2006 m. kurį laiką publikuoti svetainėje *YouTube*. (Čia ir toliau išnašose vert. past.)

** MMORPG (*Massive Multiplayer Online Role-Playing Game*) – žaidimas vaidmenimis, internete vienu metu žaidžiamas daugelio žaidėjų.

viena naujojo realizmo strategija – menas tampa gyvenimo fonu. Panašiai ir architektūra atsisakė utopinių projektų, nostalgiskų dejonų ir kritinės praktikos, reiškiančių žavėjimąsi pasauliu. Neabejotinai žymiausias pasaulio architektūros specialistas Remas Koolhaasas leidžia knygą po knygos, kuriose ramiai deklaruoja, kaip smagu apsipirkinėti, žavisi Perlo upės delta, Lagosu Nigerijoje.

O kaipgi tinklo kultūros subjektas? Modernizme subjektas buvo autonomiškas, ar bent jau gyveno autonomijos iliuzija, net jei jį spaudė ir deformavo vienalaikiškumas, kuriamas komunikacijų eros technologijų ir vis dažnesnių susidūrimų su *Kitu*. Postmodernizme, aiškina Jamesonas, šis spaudimas siejamas su galutiniu asmenybės atotrūkiu nuo bet kokio pagrindo, kai išardoma bet kokia rišli laiko seka, ir tai verčia subjektą šizofreniškai skilti. Šiuolaikinis subjektas veikia yra santykių su kitais konstruktas negu autonomiška asmenybė, ir įsteigiamas jis tinkle. Tai geresnė situacija nei ta, kurią Castellsas apžvelgia „Tinklo kultūros iškilime“, apibendrindamas, kad šiuolaikinę visuomenę varo esminis asmenybės atidalijimo nuo tinklo instinktas. Savo argumentus Castellsas paremia Touraine'u: „*Postindustrinėje visuomenėje, kur kultūros paslaugos jau pačia savo prigimtimi pakeitė materialiąsias gėrybes, vien subjekto, jo asmenybės, kultūros gynyba nuo aparatų ir rinkų logikos gali pakeisti klasių kovos idėją.*“¹⁹

Bet laikui bėgant subjekto gynyba vis labiau menko. Štai Gilles'o Deleuze'o „Priešas kontrolės visuomenėms“ tinklo kultūrai atrodo tinkamesnis. Deleuze'as teigia, kad šiandien asmenybę ne tiek steigia kokia nors tapatybės sąvoka, kiek sudaro „dividai“²⁰. Užuoat buvę pilnakraujais individais, mes įsisteigiame daugybėje mikropublikų, gyvename vienu metu persidengiančiuose telekokonuose^{***}, nuotoliniu bendravimu palaikome beveik nepertraukiamą ryšį su artimais draugais, ir priskiriame save vienam iš šešiasdešimt keturių blokais išdėliotų demografinių vietnetų, aprašytų korporacijos *Claritas* sistemos PRIZM.

^{***} *Telekokonas (telecocoan)* – japonų antropologo Ichiyo Habuchio terminas, reiškiantis asmeninį ir glaudų kelių asmenų bendravimą trumposiomis mobiliojo telefono žinutėmis.

Pagal tinklo teoriją, mazgo santykis su kitais tinklais svarbesnis nei jo paties unikalumas. Panašiai ir mes šiandien apibrėžiame save ne kaip asmenybes, o veikiau kaip tinklą, kurie aprėpia daugybę žmonių ir daiktų, produktą. Tai lengvai įrodo kasdienybės pavyzdžiai. Pažvelkime, kaip savo tapatybę šiandien įtvirtina jaunimas. Paaugliai susikuria asmeninius tinklalapius tokiose socializuotose svetainėse kaip *MySpace* ar *Facebook*. Ten jie išvardija savo pomėgius, visa tai virsta reikšminių žodžių, kuriuos sieja hipernuorodos, rinkiniu, nukreipiančiu skaitytoją į vartotojus su panašiais pomėgiais. Dažnai tinklalapių kūrėjai naudoja algoritmus, kad išreikštų (ir šitaip sukurtų) savo tapatybę, pavyzdžiui, per interneto puslapį, kuris pagal atsakymus į tam tikrus klausimus nustato, kuris „paukštyčių filmų“ (*chick flick*) personažas yra respondentas²¹. Elementariu atveju šie algoritmai pateikiami paprastų klausimų forma, kurią galima užpildyti ir paskelbti savo puslapyje. Tokių nuorodų kūrimas, prašymas jas komentuoti ir kitų žmonių nuorodų komentavimas gali greitai įkylėti. Įtvirtinti savo tapatybę šiandien reiškia įtvirtinti kitų tapatybę nepaliojamame *potlače*. Panašiai veikia ir tinklaraščiai. Jie atrodo viešai reiškiantys individualią nuomonę, tačiau iš tikrųjų daugybės tinklaraščių medžiaga yra pasisavinta iš kitų tinklaraščių ir papildyta nuorodomis į tą patį tinklą, pavyzdžiui, *sekinimas* (pranešimai, kad tinklaraštininkas pakomentavo kito tinklaraštininko tinklaraščio įrašą) ar *raštinukai* (ilgi tinklaraščių sąrašai, dažnai matomi tinklaraščio puslapio paraštėje). Naudojantis tokiomis viešosiomis žemųjų paslaugomis kaip *del.icio.us* ar viešąja muzikos platforma *last.fm*, tinklaraščio įrašų komentarų gali ir visai nelikti – viešasis vartotojo veidas virsta nuorodų kolekcija. Taip pat veikia ir jungimasis į teledabartį, draugams siunčiant trumpąsias žinutes ar mobiliuoju telefonu skambinant šeimynai: tinklinį subjektą įsteigia tolimi ir artimi, dideli ir maži tinklai. Tinklinė asmenybė, kaip ir menininkas, yra informacijos srautų skaitytuvas, nuorodų į kitus rinkinius, perjungiamoji mašina. Kartu su šiuo tapatybės pokyčiu atsiranda ir naujas požiūris į privatumą. Daugelyje tinklaraščių privati erdvė paverčiama viešąja – žmonės atskleidžia tokių

smulkmenų, kurios anksčiau buvo laikomos privačiomis. Spynelės ant dienoraščių šiandien atrodo beveik absurdiškai, nes žmonės, ypač paaugliai, interneto erdvėje aptarinėja pačias intymiausias smulkmenas²², netgi tas, apie kurias viešai nekalbama. Kompiuterijos ir tinklo struktūros pažanga leidžia sukaupti daug daugiau duomenų apie kiekvieną žmogų nei galima įsivaizduoti. Kreditinėms kortelėms ir kitoms technologijoms keičiant grynuosius pinigus, mūsų veiksmai (ar atlikime juos tinklu, ar savo mieste) visur palieka informacijos pėdsaką. Korporacijos paprastai stebi, kokias interneto svetaines darbovietėse lanko jų darbuotojai. Po rugsėjo vienuoliktosios tiek Jungtinių Amerikos Valstijų, tiek kitos vyriausybės ėmė vis aktyviau įrašinėti komunikacijos srautą, net jei toks įrašinėjimas kelia abejonių dėl legalumo. Padidėjus sekimui, duomenų gavimo pažanga reiškia, kad norintiems rasti informacijos dabar lengviau nei bet kada.

Nors toks sekimo mastas asocijuojasi su George'o Orwello „1984-ųjų“ vaizdiniais, sulaukta palyginti nedaug protestų. Retrospektyviai žiūrint, atrodo neįtikėtina, kad Votergeito skandalas sužlugdė Nixoną. Tam tikru atžvilgiu tai situacija, kurią saugumo tyrėjas Rossas Andersonas vadina „varlės virinimu“ (puode tūnanti varlė nejunta palaipsniui didinamos vandens temperatūros ir mirtinai išverda)²³. Pabrėžiama, kad tinklo kultūrai privatumas nebesvarbus. Subjektui dariantis vis mažiau tikram, kur prasideda ir kur baigiasi jo asmenybė, pranyksta ir klausimas, kas turėtų, o kas neturėtų būti privatu.

Tad jau postmodernizmo laikais prasidėjęs subjekto dilimas tinklo kultūroje vis stiprėja. Tačiau postmodernizme būtis laisvai plūduriavo emocinių įtampų jūroje, o šiandien ji atsidūrė tinkle. Dekartiškasis „mąstau, vadinasi, esu“ ištirpsta, kad pačiu tinklu būtų galima įtvirtinti egzistenciją, šmėklišką individualumą, pasprunkantį į tinklą panašiai, kaip reikšmė pasprunka į deridiškųjų skirtubių (*différance*) tinklą – žodžius, kuriuos apibrėžia kiti žodžiai, signifikaciją, amžinai atidėliojamą nepaliaujamų kalbos žaidimų²⁴. Naikinama dar praėjusiame amžiuje Castellso apibrėžta skirtis tarp asmenybės ir tinklo.

Tinklai, iš kurių susideda šiuolaikinė asmenybė, nėra vien žmonių tinklai. Priešingai – tai tinklai, siejantys žmones su daiktais. Pagal Bruno Latouro analizę, daiktai – ne vien mūsų derybų objektai, jie yra ir esminiai tinkle veikėjai. Nuolat darydamiesi gudresni, daiktai sudaro didesnę nei bet kada mūsų „savasties“ dalį. Grotuvas *iPod* yra ne kas kita, o nešiojamasis jaudulio, kuriuo nuspalviname savo aplinką ir kuris sukuria mūsų kasdienybės garso takelį, generatorius. Mobilusis el. paštas *Blackberry* ar nuolat teksto pranešimus gaujantis telefonas skatina jo savininką panirti į nuolatinę išsiblaškymo būseną, kurią daug kas apraudo²⁵.

Tokiame kontekste ir formuojasi tinklinės viešumės²⁶. Turbūt svarbiausias iš visų tinklo kultūros nešamų pokyčių, be savasties praradimo, yra viešosios sferos pertvarka, dabarties akimirką išskirianti iš visų kitų akimirkų pastaraisiais šimtmečiais. Nuo pat Apšvietos eros viešumą imta suprasti kaip politikos, žiniasklaidos ir kultūros karaliją, kiekvienam piliečiui atvirą pasirodymo ir diskusijų vietą, o privatumas buvo plačiai suprantamas kaip laisvės, savirefleksijos ir individualumo karalija. Viešoji sfera – tai vieta, kur skleidėsi buržuazinė kultūra ir politika, tai buvo teatras, kuriame miesto piliečiai galėjo gauti vaidmenį, norėdami formuoti ir legitimuoti visuomenę. Viešuma iš prigimties linkusi atsakyti, reaguoti, todėl yra atsakinga ir įgaliota. Įkurta ginčytiniais vėlyvaisiais aristokratijos gyvavimo metais sovenerui palaikyti (to palaikymo ji galiausiai atsisakė), viešoji erdvė atliko valstybės kontrolės funkciją, tapo pagrindine civilizuotos visuomenės galia. Šiuo požiūriu viešoji sfera atliko lygiai tokį pat vaidmenį kaip ir žiniasklaida: atsirandant laikraščiams, galerijoms, romanams, moderniam teatrui, muzikai ir kt., viešumė pradėjo reikšti savo kritišką nuomonę. Ir nors padėti lygybės ženklą tarp viešosios erdvės ir viešosios sferos keblu, suvokiant žiniasklaidą kaip erdvę (ar, priešingai, erdvę kaip žiniasklaidos priemonę), vis dėlto įmanoma tarp jų nubrėžti apytikrą liniją.

Kaip pabrėžia dauguma mąstytojų, XX amžius buvo ilgo ir nepertraukiamo viešosios sferos nuosmukio liudytojas. Pasak Habermaso, taip atsitiko todėl, kad viešoji erdvė buvo užteršta privačiais reikalais, iš kurių

lemiamas – tai, kad šią erdvę kolonizavo kapitalas, o žiniasklaida iš diskurso erdvės virto sukomercinta viešpatija. Susitelkusi į milžiniškus konglomeratus, kuriems labiau rūpėjo susitarimų rinkodara nei apdairumo teatras, ir turėdama mažai naudos iš visiškai skirtingų požiūrių, masinė žiniasklaida ėmė ieškoti susitarimo vidurio taške, politiniame aparate, Arthuro Schlesingerio pavadintame „gyvybiniu centru“²⁷. Viešumos modelis tapo vienakrypte kultūros pramone ir politine mašina, laukiančia pritarimo, o jeigu neigimo, tai pagal kruopščiai ribojamą alternatyvų rinkinį²⁸.

Viešojo erdvė neliko nepaliesta. Priešingai, ją privatizavo ir visiškai kolonizavo kapitalas, anksčiau buvusi vieta piliečiams reikštis, dabar ji tapo griežtai saugomu ir nuolat prižiūrimu vartojimo teatru²⁹. Postmodernizme tokia padėtis atrodė iš esmės absoliuti, o viešuma privatizuota, susiaurinta iki nuomonių apklausų ir demografinių tyrimų. Jei viešojo sfera ir galėjo ko nors tikėtis, tos viltys buvo siejamos su tapatybės politika, su vis triukšmingesniais marginalais, priklausančiais žemesniajam rangui (išsivysčiusiose šalyse tai būtų spalvotieji, homoseksualistai, feministės, jaunimas ir kt.) ir gyvenančiais nuolatinėje įtampoje su visuomenės dauguma. Nors galėjo pabrėžti ir apibrėžti savo reikalus savo pačių sferose, tačiau plačiai visuomenei jie buvo marginalizuoti ir marginalizuojantys tipai, užimantys atskirtųjų poziciją³⁰. 10-ojo dešimtmečio pradžioje, išsikvepiant postmodernizmui, buvo kolonizuota net tapatybės politika – rinkta suprato ją kaip tam tikro gyvenimo būdo pasirinkimą iš daugybės galimų³¹. Tai reiškė senosios viešumos kaip nesukomercintos diskurso srities kapituliaciją, tačiau kartu – ir tinklinės viešumos radimąsi.

Dabar mes atsiduriame daugybėje vienas kitą užklojančių tinklų, vienuose iš jų sudėta tai, kas greta mūsų ir mums artima, kituose – kas daugiau ar mažiau fiziškai nutolę. Pirmieji tinklai yra privatūs, asmeniniai, intymišios erdvės tęsiniai, negalintys virsti tinklinėmis visuomenėmis. O interesų bendruomenės, forumai, naujienų grupės, tinklaraščiai ir panašūs dalykai skirti žmonėms, kurie paprastai nelinkę artimai bendrauti, Čia jie gali susitikti su kitais, užmegzti pažintį, arba ap-

siriboti anoniminiu ir trumpalaikiu bendravimu. Šios tinklinės viešumos nėra tiesiog vartotojai. Priešingai – šiandien politikos komentarai ir kultūros kritika iš apačios kyla ne rečiau negu iš viršaus. Nuo Trento Lotto nuvertimo iki Rotergeito^{****} tinklinė viešumenė sutelkė dėmesį į tas problemas, kurias tradicinė žiniasklaida pražiopsojo ar net nedrįso jų pajudinti.

Idealizuotas tinklinės viešumos modelis yra, kaip siūlo Yoachai Benkleris, „tinklinės informacijos aplinkoje paskirstyta architektūra su daugiakryptėmis sąsajomis tarp visų mazgų“³². Tokia tinklo vizija, dažniausiai laikoma politiniu tinklinės viešumos idealu ir klaidingai priskiriama tikrai struktūrai, kuria paremtas internetas, yra paimta iš žymaus skirstomojo tinklo modelio, jį sukūrė RAND (angl. Tarptautinė tyrimų ir plėtros korporacija) mokslininkas Paulas Baranas. Kai centralizuoti tinklai paklūsta vienam mazgui, prie kurio prijungiami visi kiti, o decentralizuoti tinklai paklūsta keliems esminiams mazgams centre ir centrais grindžiamai sistemai, pagal skirstomąjį modelį visi mazgai tarpusavyje lygūs³³. Barano diagramą imta vertinti kaip interneto įkūrimą, tačiau Barano tinklas ne tik nebuvo interneto topologijos pagrindas, jis apskritai menkai panašus į tinklinės viešumos organizavimo būdą. Benkleris pabrėžia, kad skirstomasis modelis yra grynai idealus ir, jei ieškosi tinklinės viešumos kiekvieno rašivos lygmenyje, nusivilsime. Tinklinė viešumenė anaipol nėra visiškai demokratinė erdvė, kur girdėti kiekvieno balsas. Tai būtų kakofonija. Bet, tęsia Benkleris, jei dabartinę savo būklę bandysime palyginti su kuo nors, atskaitos tašku paėmę 10-ojo dešimtmečio ir ankstesnę masinę žiniasklaidą, lengvai išvysime tikrąjį skirtumą – *labai* sumenko barjerai patekti į viešąją sferą. Žmogui ar grupei *įmanoma* už palyginti nedidelę kainą paskelbti pranešimą, kurį išgirs tų visas pasaulis³⁴.

Vis dėlto viešojo tinklinė sfera susiduria su realiomis grėsmėmis, apie kurias įspėja tiek Benkleris, tiek dau-

**** Rotergeitas, *Ginčas dėl Killiano dokumentų* – 2004 m. prieš 55-uosius JAV Prezidento rinkimus kilęs skandalas CBS televizijos žurnalistui Danui Rathe-riui paskelbus kelis dokumentus apie nepavyzdinę tuometinio kandidato į prezidentus George'o W. Busho karinę tarnybą. Nepavykus įrodyti dokumentų autentiškumo, CBS prezidentas atsiprašė visuomenės už incidentą.

guma kitų mokslininkų³⁵. Kalbant infrastruktūriniais terminais, decentralizuota ir neskirstomoji interneto struktūra leidžia vyriausybėms, pavyzdžiui, Kinijai, cenzūruoti informaciją, kurios, jų manymu, nedera vartoti viešai, o Jungtinių Valstijų Nacionalinio saugumo tarnybai (NSA) leidžia stebėti privatųjį interneto srautą. Iki šiol tinklinei viešumenei pavykdavo tokių grėsmių išvengti, tarkime, apeiti Kinijos cenzūrą ar atskleisti liūdnai pagarsėjusį NSA kambarėlį komutacinėje ryšio paslaugų teikėjo AT&T stotyje San Franciske³⁶.

Bet pavojų kelia ir iš tinklinės viešumėnės vidaus kylanti centralizacija. Manuelis de Landa pabrėžia, kad plėtodamiesi tinklai nebūna stabilūs, patiria įvairias būsenas³⁷. Decentralizuoti ir skirstomieji modeliai tampa centralizuotų modelių pagrindu, o jiems augant – ir atvirkščiai. Puikus pavyzdys – tinklinių viešumėnų atsiradimas dominuojant masinei žiniasklaidai. Savo studijoje apie tinklaraščių skaitytojus Clay Shirky nurodo, kad prie įvairovės pridėjus pasirinkimo laisvę atsiranda įstatymo ir galios derinys. Šitaip nedidelis sąrašo A tinklaraštininkų skaičius pritraukia didžiulį skaitytojų. Į žymeles orientuotos paieškos sistemos, tokios kaip *Technorati* ar *del.icio.us* mėgina nukreipti pavienius skaitytojus paskui visų skaitytojų brydę ir, rodydamos grįžtamųjų nuorodų į tam tikrą svetainę skaičių, stiprina sąrašą A³⁸. Be to, tokios svetainės, kartu su *Google*, *MyTube*, *Netflix*, *iTunes* ir kitomis paieškos sistemomis, ne tik sėkmingai nukreipia mus sekti brydei iš paskos, bet drauge ir pačios iš didžiųjų skaitytuvų vardų formuoja sąrašą A. Kol kas pagal įtraukiamą turinį dauguma svetainių yra katalikiškos, bet visiškai įmanoma, kad tai keisis.

Ilga brydė gali tapti problema ir dėl dar vienos priežasties, kurią Robertas Putnamas vadina „kiberbalkanizacija“³⁹. Kai galima prisitaikyti sau didžiulį įmanomų blokinių skaičių, nesunku rasti jaukią nišą su į tave panašiais žmonėmis, būti tarp tokių asmenybių, kurių pažiuos sustiprina tavąsias. Nors internetas vargiai gali prisiimti už tai atsakomybę, jis vis dėlto apsunkina padėtį, sukurdamas iliuziją, kad esame vieni su kitais susiję. Tokie portalai kaip *news.google.com*, *my.yahoo.com* arba sklaidos

kanalų (angl. RSS) skaitytojai, Nicholaso Negroponte'ų viziją „Kasdieninis aš“ paverčia tikrove – kas rytą mums naujai sudėliojamas, mūsų pomėgiams pritaikomas personalizuotas laikraštis. Net didžioji žiniasklaida, spaudžiama postfordistinių lanksčiojo vartojimo nuostatų, suskilo į begalę kanalų. Tačiau toks pritaikimumo troškimas yra pavojingas. Visiškai įmanoma iš esmės sufabrikuoti išorinį pasaulį, susiaurinant jį iki savo paties projekcijos. Užuoat skatinę mąstyti, tinklaraščiai gali tiesiog stiprinti panašiai mąstančiųjų nuomonę. Konservatoriai kalbasi su konservatoriais, liberalai – su liberalais. Kadangi nėra bendro apmąstymų horizonto, didėja jau ir taip egzistuojantys skirtumai. Be to, atsiranda ir naujų perskyrų. Žmogus negali turėti begalinio ryšių su kitais skaičiaus, ir bendraudami per atstumą su tais, kurių pažiuos sutampa su mūsų širdimis, veikiausiai nustosime bendravę su ne tokiais panašiais į mus, nors jie yra mūsų bendrumėnės nariai. Filtrai taip pat gali groteskiškai iškreipti pasaulį, kaip nutiko *happynews.com* atveju („Tikros žinios. Dėmesį prikaustančios istorijos. Visuomet pozityvios“).

Kitas ryškus tinklo kultūros bruožas – spartus ne rinkai skirtos produkcijos augimas. Pasitelkdama nemokamą atvirojo kodo programinę įrangą, tokią kaip operacinė sistema *Linux* (naudojama 25% serverių) ar serveris *Apache Web* (naudojamas 68% visų interneto svetainių), ne rinkai skirta produkcija meta vis didesnę iššūkį nuostatai, kad produkcija būtinai turi remtis kapitalu. Ne rinkai skirtus produktus gamina tūkstančiai programuotojų – kurdami nemokamai platinamą ir lengvai keičiamą programinę įrangą, jie tampa vis gyvybingesniais kapitalui imlios didžiulių korporacijų produkcijos konkurentais⁴⁰.

Kultūros produktus irgi vis dažniau gamina mėgėjai, šią produkciją tiekiantys tinklinėms auditorijoms. Kartais gamintojai tikisi, kad tokie kūriniai supaprastins tradicinę kultūros prekybą, sparčiai prasiverždami į rinką, nepaisant jokių barjerų. Vis dėlto kitais atvejais – geras pavyzdys būtų didysis projektas *Vikipedija* – gamintojai imasi projektų, kad įgytų socialinį statusą ar tiesiog iš smagumo. Daugelis tokių gamintojų įsitikinę, kad svarbu žinias nemokamai skleisti už rinkos ribų, tad

jie, licencijuodami (taip daro, pavyzdžiui, organizacija *Creative Commons*) ir darydami savo darbus laisvai prieinamus internete, suteikia nemokamo reprodukavimo teisę. Bet tokiai lygiarangių (*peer-to-peer*) gamybai taip pat metamas iššūkis. Pavyzdžiui, žiniasklaidos konglomeratai siekia įstatymais išplėsti autorių teisių sferą ir užkirsti kelią neoriginaliai veiklai. Net jei laisvo kultūros gėrybių platinimo gynėjams ir pavyks mesti iššūkį didžiajai žiniasklaidai, vis tiek neaišku, ar sparčiai klestinti gerbėjų kultūra yra kritiška, ar tik leidžia kapitalui iš naujo kolonizuoti kasdienybę ir dar tokiu mastu, kokio Guy Debord'as negalėjo nė įsivaizduoti, nes ginčus dėl pasipriešinimo keičia ginčai, kaip naujai pergaminti vartojamuosius dalykus. Galimybė ne tik vartoti žiniasklaidą, bet ir kurti ją naujais būdais liudija naujų, dar nebandytų išnaudojimo formų galimybę.

Tinklo kultūra ir tinklo ekonomika neapsiriboja vien išsivysčiusiomis šalimis. Tinklas gaubia visą pasaulį. Imperialistinis kapitalizmas naudojosi besivystančiomis šalimis kaip ištekliais ir rankų darbo jėga, vėlyvasis kapitalizmas eksportavo gamybą, o tinklinis kapitalas eksportuoja intelektualinę darbo jėgą ir paslaugas.

Bet specialistų iš šalies pagalba – tik pradžia. Mobilieji telefonai iš pagrindų pakeitė besivystantį pasaulį, dažnai lyg per ožį peršokdami per esamas struktūras. Pavyzdžiui, Somalis, kuriame nėra jokio valstybinio aparato, galinčio reguliuoti telefonų sistemą, turi konkurencingiausią komunikacijos rinką Afrikoje⁴¹. Ir kažin ar besivystančiose šalyse sumažės naujovių. Išsivysčiusios šalys vangokai reagavo į mobiliųjų telefonų galimybę jungtis prie interneto, tačiau didžiajai daugumai gyventojų besivystančiose šalyse šie įtaisai – apskritai pirmoji pažintis internetu⁴². Istorija rodo, kad skirtingoms visuomenėms skirtingu metu pereinant panašius ekonominės raidos lygius, susiformuoja unikali kultūros būklė (pvz., D. Britanija, pirmoji industrializuota šalis pasaulyje, įkūrė Meno ir amatų lygą, o vokiečiai po maždaug penkiasdešimties metų atsiliėpė į industrializaciją Vokietijos *Werkbund* sąjūdžiu). Interneto performavimas mobiliaisiais telefonais, naudojamais besivystančiose šalyse, kur žmonės nekalba angliškai, be abejo, bus visiškai nepanašus į tai, ką iki šiol patyrėme.

Gerokai per dažnai diskusijos apie šiuolaikinę visuomenę įgauna rožinį atspalvį. Kartais šis nepalaujamas optimizmas išduoda nuovargį, atmieštą iš mados išėjusiais kritikos modeliais, o kartais tai yra tiesiog pramonės propaganda. Tinklo kultūra tikrai nėra be trūkumų. Dauguma iš jų nėra nauji, vien ankstesnės būklės ekstrapoliacija. Tinklo kultūra, kaip ir prieš ją buvę modernizmas su postmodernizmu, yra suprastruktūrinis naujos kapitalizmo ekspansijos pasaulyje padarinys, o su ja ateina ir įprastinė karinių konfliktų paastrėjimo grėsmė. Naujieji šiandienos karai – tai tinklų karai, su tinkliniais kariais ir skraidančiais tranais, automatiškai užprogramuotais *surasti–sunaikinti*. Kariaujami partizaniniai tinklų karai erdvėse, kurias Castellsas praminė „juodosiomis marginalijos skylėmis“, – jos paliktos už dominuojančio tinklo ribų, tačiau jas vis greičiau tvarko jų pačių tinklai⁴³. Arčiau namų, kaip pabrėžia Deleuze'as, tinklo kultūroje, ypač idėjoje, kad pasipriešinimas jau išėjo iš mados, slypi subtilesnės, moduluotos kontrolės formos. Ši nuostata, kurią Richardas Barbrookas ir Andy's Cameronas praminė „Kalifornijos ideologija“, teigia, kad technologijos gali išlaisvinti nuo prigimties, kad tinklas yra tiek savirealizacijos erdvė, tiek natūralus kelias demokratiškesnės valdžios link⁴⁴. Tinklo kultūrai būdinga, bet po *dot-com* griūties gal kiek skeptiškiau vertinama, mintis, neva korporacijos turi sielą (tai Deleuze'as paskelbė „pačia siaubingiausia pasaulio naujiena“), o tinkamiausias kelias žmonėms realizuoti save yra darbas⁴⁵. Dar daugiau, ilgoji brydė rodo, kad esame nepalaujamai stebimi ir sekami, o kai mus prižiūri, tai, pasak Deleuze'o, galiausiai pradedame tą procesą perimti, kad budriau prižiūrėtume patys save.

Jei žvelgdami į tinklo kultūrą ieškosime utopinio, pozityvaus matmens, išvelgsime ir iš to kylančias grėsmes. Jusdami, kad jų laikas praeina, dauguma didžiųjų žiniasklaidos magnatų kovoja už savo galią teisės aktais – ypač radikaliai keisdami autorių teisių įstatymą, siekdami pailginti jo trukmę ir išplėsti veikimo sritį. O dėl skaitytuvų, – tai šiuo metu *Google* šūkis yra „Nebūk kenkėjas“. Atsižvelgiant į neseną korporacijų kompromisą su Kinija, leidžiantį valdžiai cenzūruoti paieškos sistemos rezultatus, atskirti, kas blogai, o kas ne, gali

būti daug sunkiau negu tikėtasi⁴⁶. Kitas pavojus kyla iš telekomunikacijų – kai kurios iš jų labai ilgisi AT&T kadaise branginto monopolijos statuso, tikisi, kad išsigelbėjimas ateis kontroliuojant platinimo būdus, o pasipelnyti pavyks privilegijuojant vienus tinklus kitų atžvilgiu. Tuo pat metu RFID ir nuolat tįstantis skaitmeninis mūsų paliekamos informacijos pėdsakas rodo, kad netolimoje ateityje kiekvieną mūsų veiksmą galės susekti ne tik valdžia, bet ir kiekvienas, pajėgus už tokią informaciją susimokėti. Visą laiką persekioja klausimas, ar tinklo kultūra leis aktyviau dalyvauti plečiant demokratiją ir ją apmąstant, ar ji bus naudojama tik panašiai mąstantiems žmonėms mobilizuoti. Klausimas, užklumpantis mus pačioje tinklo kultūros aušroje, skamba taip: ar mes, tinklinės viešuomenės gyventojai, galėsime peržengti savo mikroblokinius pasaulėlius ir susijungti į jėgą, įstengsiančią suvokti mūsų dabartinę būklę ir pozityviai ją keisti, kad išsaugotume tai, kas tinklo kultūroje gerai, ir atsakytume to, kas blogai, ar būsime pasmerkti vien blaškytis tinkle. ■

Iš anglų k. vertė Rima BERTAŠAVIČIŪTĖ

Pastabos

1. Nors ir labai rekomenduotina Carlosos Perez knyga *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*, Northampton, MA: E. Elgar, 2002, autorė nedaro skirties tarp tinklo visuomenės ir informacijos amžiaus. Panašiai žr. ir Tiziana Terranova, *Network Culture: Politics for the Information Age*, London: Pluto Press, 2004.
2. Charlie Gere, *Digital Culture*, London: Reaktion Books, 2002, 11.
3. Hiroko Tabuchi, „PCs Being Pushed Aside in Japan“, *Yahoo! News*, 2007 11 04, http://www.newsvine.com/_news/2007/11/04/1072065-pcs-being-pushed-aside-in-japan.
4. Jim Fisher, „Poison Valley (Part 1): Is Worker's Health The Price We Pay for High-Tech Progress?“ *salon.com*, 2001 07 30, <http://archive.salon.com/tech/feature/2001/07/30/almaiden1/>; Fisher, „Poison Valley (Part 2): What New Cocktails of Toxic Chemicals are Brewing In The High Tech Industry's 'Clean Rooms'—And Will We Ever Know What Harm They Are Causing?“ *salon.com*, 2001 07 31, <http://archive.salon.com/tech/feature/2001/07/31/almaiden2/index.html>.
5. Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo*, [antrasis leidimas] Princeton: Princeton University Press, 2001; Castells, *The Rise of the Network Society*, [antrasis leidimas] New York: Blackwell Publishers, 2000; Michael Hardt ir Antonio Negri, *Empire*, Durham: Duke University Press, 2000; Castells, *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*, Oxford: Oxford University Press, 2001.
6. Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, 500–509.
7. Jameson, „Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism“, *New Left Review*, 146, 1984, 53–92, vėliau perleista ir išplėsta: Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Capitalism*, Durham: Duke University Press, 1991. Lietuvių kalba: Fredric Jameson, „Vėlyvojo kapitalizmo kultūrinė logika“, *Post/modernizmas*, sud. Audronė Žukauskaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2006, 37–78; vertė Edgaras Klivis, versta iš Fredric Jameson, „The Cultural Logic of Late Capitalism“, *Postmodernism*.
8. Mandel, *Late Capitalism*, Verso: London, 1978.
9. Michael Hardt ir Antonio Negri, *Empire*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
10. Apie postmodernizmo nuojautą modernizme žr. Jameson, „Postmodernism“, 56; Hal Foster, *The Return of the Real*, Cambridge, MA: MIT Press, 1996. Lietuvių kalba: Hal Forster, „Tikrovės sugrįžimas“, *Post/modernizmas*, 87–117; vertė Birutė Pankūnaitė ir Nida Vasiliauskaitė, versta iš Hal Foster, „The Return of the Real“, *The Return of the Real*.
11. Žr. Rosalind Krauss, *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*, Cambridge, MA: MIT Press, 1985.
12. Bourriaud, *Postproduction*, New York: Lukas & Sternberg, 2002.
13. Bourriaud, „Public Relations“, interviu aut. Bennett Simpson, *ArtForum*, 2001 balandis, 47.
14. Čia turiu omenyje, kad tokie elementai paprastai visai neseni, tačiau jų galima rasti jau ir ankstyvaisiais 1960-aisiais, kai paaiškėjo, jog modernizacija – bent jau pirmasis jos etapas – baigta, ir ėmė formuotis „šiuolaikybės“ samprata. 1967-aisiais Čikagoje įsteigtas Šiuolaikinio meno muziejus buvo viena pirmųjų šių sampratą priėmusių kultūros institucijų. Apie „šiuolaikybę“ žr., pvz., Arthur Danto, *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*, Washington DC: National Gallery of Art, 1997, 10–11.
15. Apie nostalgiją postmodernizme žr. Jameson, „Postmodernism“, 67. Apie alegoriją žr. Craig Owens, „The Allegorical Impulse: Toward a Theory of Postmodernism“, 1 ir 2 dalys, *Beyond Recognition: Representation, Power, and Culture*, Berkeley: University of California Press, 1992, 52–87. Apie periodizaciją ir tinklo kultūrą žr.: Kazys Varnelis, „Network Culture and Periodization“, http://varnelis.net/blog/kazys/network_culture_and_periodization.
16. Apie skirties tarp aukšta ir žema pabaigą žr. John Seabrook, *Nobrow: The Culture of Marketing and the Marketing of Culture*, New York: Alfred A. Knopf, 2000.

17. Gibson, *Pattern Recognition*, New York: Putnam, 2003.
18. Ronald Grover ir Cliff Edwards su Ian Rowley, „Game Wars“, *Business Week*, 2005 02 28, 60. Apie žaidimus žr. McKenzie Wark, *Gamer Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007; Alexander R. Galloway, *Gaming: Essays on Algorithmic Culture*, Minnesota: University of Minneapolis Press, 2006.
19. Castells, 22.
20. Gilles Deleuze, „Postscript on Control Societies“, *Negotiations: 1972–1990*, New York: Columbia University Press, 1990, 177–182. Lietuvių kalba: Gilles Deleuze, „Priešas apie kontrolės visuomenę“, *Šiaurės Atėnai*, nr. 846, 2007 05 26; vertė Audronė Žukauskaitė, versta iš Deleuze, *Negotiations*, 1995.
21. „MySpace testas: Kuris „paukštyčių filmų“ personažas esi?“ http://quiz.myspace.com/myspace/TelevisionMovies/45951/What_character_from_a_chick_flick_are_you.html
22. danah boyd, „Social Network Sites: Public, Private, or What?“ The Knowledge Tree, http://kt.flexiblelearning.net.au/tkt2007/?page_id=28.
23. „Learning to Live with Big Brother“, *The Economist*, 2007 09 27, http://www.economist.com/world/international/displaystory.cfm?story_id=9867324.
24. Plg. Jacques Derrida, *Writing and Difference*, Chicago: University of Chicago Press, 1978.
25. Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2005; Bruno Latour and Peter Weibel, *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press, 2005; Patricia Pearson, „Are BlackBerry Users the New Smokers?“ *USATODAY.com OPINION*, 2006 12 12, http://blogs.usatoday.com/oped/2006/12/post_27.html.
26. Žr. Kazys Varnelis, red., *Networked Publics*, Cambridge, MA: The MIT Press, 2008.
27. Schlesinger Jr., *The Vital Center: The Politics of Freedom*, Boston: Houghton Mifflin Company for The Riverside Press, Cambridge, 1949; Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, vertė John Cummings, New York: Continuum, 1991; pirmasis leidimas anglų k., Herder and Herder, 1972; pirmasis leidimas Vokie-tijoje: *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam: Querido, 1944; lietuvių kalba: Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, Apšvietos dialektika, vertė Gedimi-nas Mikelaitis, Vilnius: *Margi raštai*, 2006.
28. Apie marketingą 1960-aisiais žr., pvz., Thomas Frank, *The Conquest of Cool: Business Culture, Counterculture, and the Rise of Hip Consumerism*, Chicago: University of Chicago Press, 1997.
29. Klasikinis tekstas: Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, New York: Alfred A. Knopf, 1976.
30. Apie kontrapubliką žr.: Oskar Negt ir Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, vertė Jamie Owen Daniel, Peter Labanyi ir Assenka Oksiloff, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
31. Žr., pvz., Steven Kates, *Twenty Million New Customers: Understanding Gay Men's Consumer Behavior*, Binghamton, NY: Haworth Press, 1998.
32. Benkler, *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, New Haven: Yale University Press, 2006, 212.
33. Baran, „On Distributed Communications“, techninė ataskaita, RAND Cor-poration, 1964, T. 1, http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/RM3420/index.html. Barano modelis ir internetas aptariamai: Varnelis, „The Centripetal City: Telecommunications, the Internet, and the Shaping of the Modern Urban Environment“, *Cabinet Magazine* 17, 2004–2005 m. pavasa-ris; Janet Abbate, *Inventing the Internet*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999.
34. Benkler, *The Wealth of Networks*, 215.
35. Pavyzdžiui, Richard Rogers, *Information Politics on the Web*, Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
36. Žr. „Boing Boing's Guide to Defeating Censorship“, <http://www.boingboing.net/censorroute.html>; Ryan Singel, „Whistle-Blower Outs NSA Spy Room“, *Wired.com*, <http://www.wired.com/science/discoveries/news/2006/04/70619>.
37. De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History*, New York: Zone Books, 1997.
38. Clay Shirky, „Power Laws, Weblogs, and Inequality“, el. laiškas *Networks, Economics, and Culture* paštui, 2003 02 08, http://www.shirky.com/writings/powerlaw_weblog.html.
39. Robert Putnam, „The Other Pin Drops“, Inc., 2000 05 16, 79, <http://www.inc.com/magazine/20000515/18987.html>; Carl R. Sunstein, „Democracy and Filtering“, *Communications of the ACM*, 47, nr. 12, 2004 gruodis, 57–59.
40. Michel Bauwens, „The Political Economy of Peer Production“, *CTHEORY*, <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=499>.
41. „Somalia Calling“, *The Economist*, 2005 12 02, 95.
42. Michael Minges, „Mobile Internet for Developing Countries“, protokolai, Interneto visuomenės konferencija, Stokholmas, Švedija, 2001 06 03–05, http://www.isoc.org/inet2001/CD_proceedings/G53/mobilepaper2.htm.
43. Castells, *The Rise of the Network Society*, 410.
44. Richard Barbrook ir Andy Cameron, „The Californian Ideology“, <http://www.hrc.wmin.ac.uk/theory-californianideology-main.html>.
45. Deleuze, „Postscript on Control Societies“, 181.
46. Josh McHugh, „Google vs. Evil“, *Wired* 11.01, 2003 sausis, <http://www.wired.com/wired/archive/11.01/google.html>.

NENUTRŪKSTAMAS ATSIMINIMŲ SRAUTAS

Esther Shalev-Gerz paroda „Akademijos“ galerijoje

Pasaulio meno nomadę Estherą Shalev-Gerz, jau dvidešimt metų gyvenančią Paryžiuje, pirmąkart sutikau 1995-aisiais Varšuvoje, kai Šiuolaikinės dailės galerijos *Zachęta* vadovė Anda Rothenberg surengė parodą „Kur tavo brolis, Abeli?“ Menininkai ir teoretikai iš įvairių šalių buvo pakviesti sudėtingai diskusijai apie meną, reflektuojantį holokausto ir Stalino lagerių dramas. Diskusijoje Rytų ir Vakarų Europos atstovų pozicijos skausmingai susikirto, vakariečiams pareiškus, kad lyginti šiuos istorinius įvykius yra amoralu. Nurimus ginčams, atrodo, šiek tiek sustiprinusiems tarpusavio supratimą, Esthera, pripažinta kūrinių holokausto temomis autorė, priėjo prie manęs ir, dar kartą išreiškusi pritarimą pozicijai, kurią išdėščiau per diskusiją, pasisakė, kad gimė ir augo Vilniuje. Nuo tada abi stengėmės palaikyti ryšį. Matydavomės Berlyne, du kartus aplankiau Estherą Paryžiuje ir vis įkalbinėjau bent trumpam atvykti į Vilnių. Esthera baiminosi, kad gimtajame mieste jausis svetima. Vis dėlto ryžosi ir 2007 m. atvyko skaityti paskaitą

į Vilniaus dailės akademiją, po to lankėsi dar keletą kartų ir štai pagaliau surengta pirmoji jos paroda gimtinėje.

Esthera Shalev-Gerz savo kūrybą vadina „nenutrūkstamu atsiminimų srautu“. Ji daro videointerviu tiek su praeities, tiek su dabarties įvykių dalyviais ir liudytojais, kviečia juos pasiklausti vienas kito ir savęs pačių, įtraukdama į tą „srautą“ vis daugiau žmonių. Fotografijose menininkė „apklausia“ ir nebylius liudytojus: rašytinius ir ikonografinius šaltinius, daiktus, pastatus, peizažus. Dramatiškas istorines temas – holokaustą, fašizmą, Walterio Benjamino pėdsakus Veimare ar Kete's Kolvitz Berlyne – menininkė tyrinėja prisiliedama prie jų taip atsargiai, lyg dėliotų trapias brangaus seniai sudužusio indo šukes. Panašius „rekonstrukcijos“ metodus menininkė pasitelkia ir tyrinėdama aktualias migracijos arba socialiai apleistų urbanistinių zonų temas. Estheros intervencijos į viešąją erdvę, instaliacijos muziejuose skatina ir žiūrovus užimti aktyvią poziciją. Tam ypač nuteikia netradiciniai jos paminklai. Menininkė paminklą

Esther SHALEV-GERZ „Still/Film 2009“ kadrai: Šuliny. Užulankos g. 25. Jaunuolynas. Užulankos g. 25.

Iš parodos „Akademijos“ galerijoje

suvokia ne kaip išbaigtą reprezentatyvų memorialą aukoms atminti ir pagerbti, bet kaip visuomenės sąmoningumo katalizatorių. Praeities pažinimas, sako ji, verčia mus keisti dabartį.

Menininkės kuriamame prisiminimų sraute fragmentiška ir subjektyvi atmintis atsiskleidžia kaip rišli visuma, nusitrina ribos tarp to, kas atsimenama ir kas jau pamiršta, tarp praeities ir dabarties. Nenuilstamai tyrinédama istorijos ir šių dienų tiek politinius, tiek socialinius procesus, paveikiai juos interpretuodama asmeninės ir kolektyvinės atminties kontekste, Esthera Shalev-Gerz pelnė tarptautinį pripažinimą. Gilintis į atminties temą ji pradėjo suvokusi vidinę būtinybę apmąstyti asmeninę patirtį, susijusią su giminės praradimu. Archyvuoti ir perduoti kitų atsiminimus menininkei nėra taip sunku, kaip susigrąžinti savo pačios vaikystės išpūdžius ar rekonstruoti savo giminės praeitį. Gimusi 1948-aisiais Vilniuje, Esthera, būdama devynerių metų, su šeima išvyko į Izraelį. Svetima aplinka sukėlė šoką. Skausmingai stengdamasi prisitaikyti, ji sako pamiršusi ir paliktą miestą, ir namus, ir kalbas, kuriomis ten kalbėjo. Vis dėlto pamiršti nereikia visiems laikams ištrinti iš atminties.

Abi su Esthera kartu ieškojome jos vaikystės namų Pylimo gatvėje. Nepasitikédama savo pačios atmintimi, ji rėmėsi tėvo pasakojimais. Klaidžiojome po kvartalą šalia sinagogos ir kalbinome gyventojus, ieškodamos senbuvių. Vienas senyvas vyriškis prisiminė Estheros tėvą ir kitus šeimos narius. Vis dėlto netikrumo jausmas verčia ją kaskart, kai atvyksta į Vilnių, grįžti į tą patį kiemą, vėl klausinėti, kad nustatytų vietą, kur kadaise gyveno, sužinotų, kurie langai buvo jos, kokius vaizdus pro tuos langus regėjo vaikystėje... Alytaus, kur užaugo jos motina, archyve radusi pažymą apie savo senelį, kuris išgėręs prasižengė ir buvo nubautas, sužinojo jų adresą, bet dabar miestas jau taip pasikeitęs, kad nustatyti tikrąją mamos namų vietą sunku. Esthera fotografijomis dokumentuoja patį paieškų, spėlionių ir abejonių procesą. Alytaus fotografijas simboliškai papildė jauno pakelės miško vaizdai. Vilniuje ir Alytuje sukurtas ciklas „Still/Film 2009“ tapo menininkės 1989 m. pradėtos fotopaveikslų serijos „Irreparabel“ tęsinium. Estera sako siekianti pajusti ryšį tarp konkrečios vietos dabarties ir praeities. Be to, „Irreparabel“ yra nuoroda į žydų reli-

gijos antrąjį įsakymą, draudžiantį kurti paveikslus. Vietoj uždraustų paveikslų Esthera imasi simbolinio atminties įprasminimo ir praeities interpretavimo. Skaitmeninės technologijos dokumentinėms fotografijoms suteikia neapibrėžtumo, tarsi nuskandina vaizdus nekonkretybe, ir jie atrodo transparentiški, neryškūs, kintantys. Atskleisdama atminties fragmentiškumą ir fiktyvumą menininkė sukuria tuštumos ir tylos išpūdį. Pirmiausia Esthera tyrinėja savo pačios prisiminimus. Pasinerdama į prarastą laiką, ji tarsi susigrąžina jį, o tada nežinios ir nerimo slogutį keičia skaidri melancholija.

Sugrįžusi į gimtąjį miestą Esthera užmezga naujus ryšius, pradeda kitą savo istorijos Vilniuje, kur gimė ir praleido vaikystę, tarpsnį ir nori pasidalyti tuo, ką sužinojo klajodama po platųjį pasaulį.

Vilniuje, praradusiame tūkstančius žydų, menininkė rodo ir vieno svarbiausių savo kūrinių, skirtų holokauto temai, fragmentą. 60-osioms Osvencimo išlaisvinimo metinėms ji sukūrė instaliaciją Paryžiaus rotušėje, pavadintą „Tarp klausymo ir pasakojimo. Paskutiniai liudytojai. Osvencimas. 1945–2005“. Videointerviu su 60-čia žmonių, išgyvenusių holokaustą, tampa rišliu tankiu atminties audiniu. Iškilmingoje istorinėje Rotušės salėje susėdę už stalų su garso ir vaizdo aparatūra šių istorijų vienu metu galėjo klausytis 60 žmonių. Ilgiausias pasakojimas truko devynias, trumpiausias – šešias valandas. Didelėse videoprojekcijose buvo rodomi kalbančiųjų veidai tą akimirką, kai jie trumpam nutyla susitelkdami į save. Tyla čia dar iškalbingesnė negu žodžiai.

Susitikimas su Esthera pakeitė ir mane pačią. Nors niekada nebuvau emigravusi iš Vilniaus, staiga ėmiau abejoti, ar galiu pasitikėti savo pačios vaikystės ir paauglystės prisiminimais. Ar tikrai mudvi su Esthera augome tame pačiame mieste? Kodėl taip mažai žinojau apie kitų bendruomenių gyvenimą? Nebėra ir mano buvusio Užupio, neatpažįstamai pasikeitė Rudens, Saulės, Pavasario gatvės... Gal prisimenu tai, ko iš tikrųjų nebuvo? Apima nerimas, puikiai pažįstamas tiems, kurie jaučiasi be kaltės kalti. Kodėl mes, naujieji vilniečiai, taip mažai domimės senųjų, nužudytų ar išvykusių, vilniečių – žydų, lenkų – likimais? Kodėl aš niekaip negaliu prisiversti nuvažiuoti į Panerius? ■

KELIAS Į JAPONIJĄ

Iš meno klajūno dienoraščio

Kai Panevėžio miesto bibliotekoje šią vasarą buvau pagerbtas jubiliejiniu ažuolo šakų vainiku, prie manęs priėjo ponja Elena Urbonavičiūtė ir įteikė mažą knygelę sakydama: „Čia jums japonų–lietuvių kalbų vadovėlis. Nuo Eiko Sakurai. Ji gyvena Tokijyje ir dėsto universitete lietuvių kalbą.“ Koks siurprizas! Ką tik panevėžiečiams sakiau, kad savo gimimo dieną – liepos 24-ąją – sutiksiu lėktuve, skrisiu į Japoniją, į Echigo Tsumari meno trienalės atidarymą. Tai unikalūs meno projektas kalnuotame peizaže, pusiaukelėje tarp Tokijo ir Niigatos. Apie 300 meno kūrinių – instaliacijų, skulptūrų išbarstyta Tokamachi, Kawanishi, Tsumari, Nakasato, Matsudai, Matsunoyama apylinkėse. Tas vietas jau pažįstu, galerijos *Art Front* iniciatyva 1997 m. čia atlikinėčiau performansus su vietiniais gyventojais, vadovavau kūrybinėms dirbtuvėms, man asistavo Yasunari Kumagai. 2000 m. toje trienalėje piešiau savo žmogelius ant japonų namo sienų. Dabar mano instaliacija „Svečiai“ atrinkta konkurso keliu. Šiam darbui pasikviečiau du Varšuvos architektus – Mareką Witaszewską ir Krzysztofą Kolodziejską. Pasiūlėme burlaivio motyvą. Vietoj baltų burių – mano pastelinė tapyba, kimono įmonėje padidinta iki 2 metrų ant skaidrios medžiagos. Tai lyg laivas, atplaukęs iš Šiaurės Europos ir įstrigęs japonų peizažo pakalnėje netoli Matsudai, prie kryžkelės. 33 veidai nustebę žiūri į praeivius. Praeiviai žiūri į juos. Trienalės organizatoriai dėjo daug pastangų, kad ši instaliacija liktų visam laikui. Dėl to reikėjo įveikti nemažai biurokratinių kliūčių, pakeisti

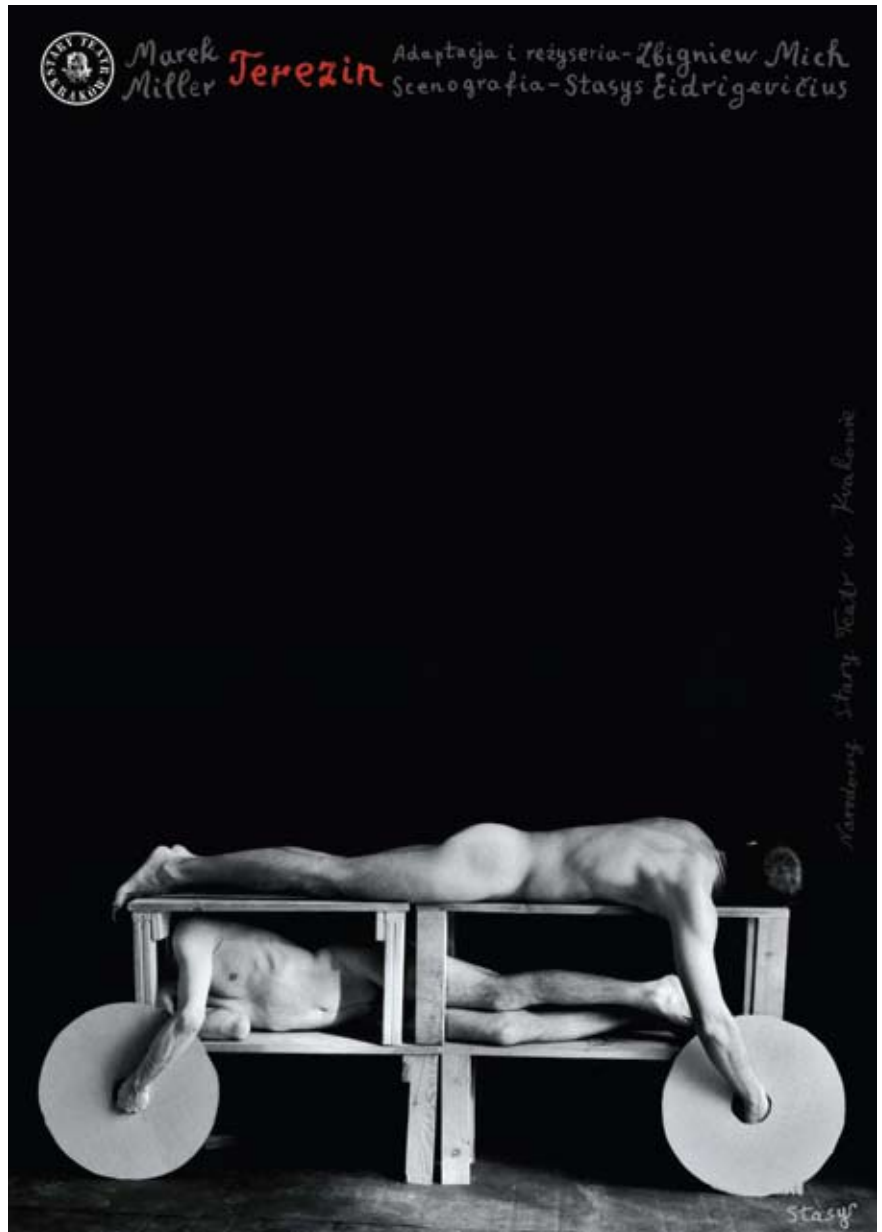
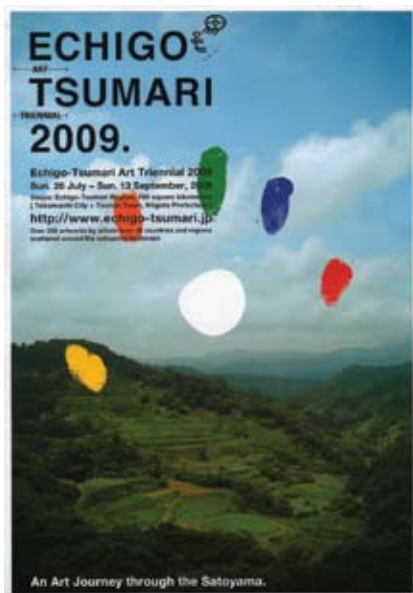
šio žemės ploto paskirtį. Prieš pat kelionę gavau žinią, kad trienalės atidarymui instaliacija nebus baigta. Pagalvojau: ten, kur sėkmė, ten ir nesėkmė – atvykę svečiai, dailininkai, žurnalistai mano „Svečių“ nepamatys. Taip ir buvo – atvykėliai pamatė tik geležies ir cemento konstrukciją. Bures su mano paveikslais primontavo tik po dviejų savaitių.

Šeimininkai susodino svečius į 12 autobusų ir vežiojo iš vieno kaimo į kitą. Daugumą meno projektų priglaudė tuščios mokyklos. Šiose apylinkėse gyvenimas sunkus – žiemą iškrinta keli metrai sniego. Aplinkui plyti ryžių laukai, keliai išsirangę kaip žalčiai, žaluma intensyvi, primenanti džungles. Vasaros čia drėgnos ir šiltos. Dauguma gyventojų persikėlė į didmiesčius. Palikti namai, mokyklos stūkso tuščios. Trienalės tikslas – atkreipti dėmesį į šias puikias apylinkes, lyg raginant: žmonės, grįžkite namo. Pažiūrėkite, kiek čia meno.

Apie 300 dailininkų pakvietė trienalės organizatoriai. Dauguma iš jų japonai. O svečių atvyko iš viso margo svieto. Čia darbavosi ir jau pripažinti, ir jauni kūrėjai. Vienos dienos neužteks, kad pamatytum viską, net per savaitę tik dalį aplankysi. Nuo vieno kūrinio iki kito kartais tenka belstis net 20 kilometrų.

Pradedame kelionę, kad bent pasižvalgytume, kas čia ir kaip.

Kiekvienas trienalės kūrinys turi savo numerį, kad būtų lengviau susiorientuoti toje gausoje. Taigi – 023 – Antony'o Gormley'o instaliacija „Dar vienas keistumas“ (*Another singularity*). Prie namo slenksčio nusiavę ba-

Iš Tarptautinės dizaino trienalės Toyamos moderniojo meno muziejuje.

Tūkstančiai drugelių vienoje iš Fukutake house salių

Lee JAEHYO (Korėja)

*Seizo TASHIMA (Japonija)
Vanduo bėga į žvėries galvą*

Seizo TASHIMA (Japonija)

Lin SHUEN IONG (Taivanas)

Anatomijos pamoka tuščioje mokykloje

Objektai iš Echigo Tsumari meno trienalės. Tai unikalus meno projektas kalnuotame peizaže, pusiaukelėje tarp Tokijo ir Niigatos.

tus einame į vidų. Kambarys pilnas įtemptų metalinių stygų – nuo grindų iki lubų. Netikėta? Taip. Tas metalo laidų voratinklis, jau matytas Venecijos bienalėje, čia prabyla įtikinamiau. Senovė ginčijasi su šiuolaikišku. Šis kūrinys man yra vienas iš įdomiausių.

033 – Seizo Tashima. Girdėti vandens čiurlenimas. Iš lentų sumontuotoje konstrukcijoje galima įžiūrėti žvėries formą. Vanduo pripildo galvą, kuri nuo svorio palinksta žemyn. Tada vanduo išbėga. Palengvėjusi galva pakyla, kol čiurlenantis vanduo vėl ją pripildo. Tas žvėries korpusas sujungtas virvutėmis su eksponatais namo viduje – jo galvos linkėjimas išjudina medžio raizginius salėje. Ekspozicija visą laiką juda kruta. Miške rasti pagaliukai padažyti, surišti, suklijuoti į formas, primenančias tai žmogų, tai žvėrį. Toks nenutrūkstamas judėjimas lyg vaikiški pokštai ir nuotykių. Sakytiau, šis darbas ir skirtas vaikams. Kodėl gi ne. Pirmi žingsniai į meno supratimą.

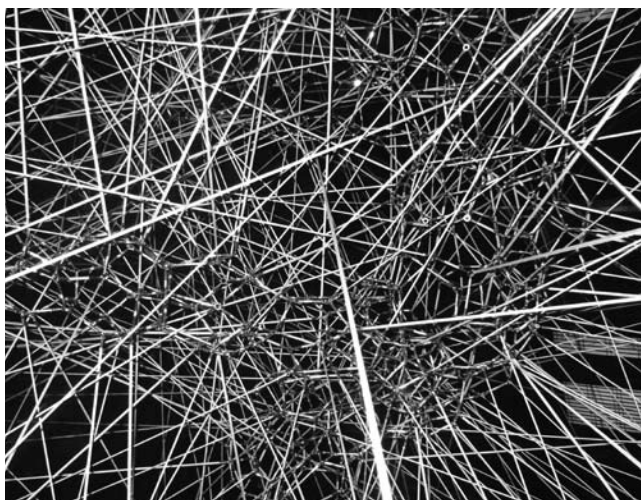
038 – *Fukutake house 2009*. Čia, didelėje mokykloje, įsikūrė keletas prestižinių Japonijos galerijų. Tai lyg meno mugė, kiekvienoje klasėje – vis kita galerija. Stabtelėjau drugelių kambaryje. Tūkstančiai drugelių, prilipę prie lubų, sienų. Kiek darbo įdėta, kokios kantrybės reikėjo, kad sulaikytų žiūrovo žvilgsnį.

094 – Lee Jaehyo (Korėja). Prie miško – trys medžio rutuliai. Medžio skulptūros miške. Stirnoms? Kodėl gi ne. Juk žvėreliai irgi nori meno pauostyti.

102 – Lin Shuen Iong (Taivanas). Balta siena su vartais tartum į senovinius rūmus. Bet už vartų tik metalinis jautis. Ir gamta. Žiūrovai fotografuojasi prie to jaučio ir vėl leidžiasi į kelią – skuba apžiūrėti kitus kūrinius.

200 – Claude Leveque (Prancūzija). Į seną japonų namą atėjo prancūzas su šiuolaikiniu menu – šviečiančiomis skulptūromis. Derinys neblogas. Keistumo, netikėtumo yra.

082 – Rolfas Julius (Vokietija). Projektas konceptualus. Pasirodo, autorius atvažiavo gerokai prieš atidarymą ir įrašinėjo tos vietovės garsus – vėją, paukščių čiulbesį, Tsumari dienos triukšmą. Studijoje tuos garsus sumontavo ir pastatė mažas garsines instaliacijas kečiose vietose. Su dailininku susidraugavom. Parodžiau jam, ką aš kuriu. Jis ilgai žiūrėjo, tartum svarstydamas,

Antony GORMLEY (Anglija). Dar vienas keistumas

ką pasakyti. Po to tarė: tavo darbuose yra kažkas, kas už širdies griebia.

202 – Maaria Wirkkala (Suomija). Vėl prie namo slenksčio reikia nuslauti batus. Pykstu ant savęs, kad batai su raišteliais, bet guodžiuosi, kad prie kiekvieno slenksčio atlieku miniperformansą. Turiu atsisėsti, atrišti raištelius ir atsikratyti batų. Kiti lankytojai stovi eilėje ir mane stebi. Išeinant ceremonija ilgesnė, kol raištelius užsirišu. Peržengę slenkstį, atsiduriame senoje japonų klėtyje. Praeities kvapas. Seni daiktai, dulkės. Dailininkė paliko viską taip, kaip rado. Tik staiga ant kopėčių pamatau auksinius batelius. O štai ten siena truputį padažyta. Kitur netikėtai sutviska šviesa... Jaučiuosi beveik kaip Lietuvoje, sename name, kur nuotaika būna panaši. Bet čia Japonija. Japonai myli medį. Aš irgi. Čia daug daiktų iš medžio. Bet tų daiktų forma – unikali. Tuo pasaulis ir įdomus. Šis kraštas turi kažką savo, Lietuva – savo. Todėl ir verta keliauti, žiūrėti ir stebėtis – esame tokie skirtingi, būdami tokie panašūs.

* * *

Dabar vykstu į Toyamą. Ten, Moderniojo meno muziejuje, vyksta 9-oji Tarptautinė meno trienalė. Mano plakatas „Terezin“ pelnė bronzos medalį. Nuotaika pakili. Įteikimo ceremonija kukli, nes trienalės atidarymas įvyko gerokai anksčiau – liepos 17 d. Trienalei pateikiami plakatai pirmiausia turi pereiti

Su Creation Gallery direktorium N. Oseko po mano skaidriuųjų skėčių. Tokijas, 2009

nacionalinę atranką, premijas skiria tarptautinė žiuri. 1994 m. gavau trienalės aukso medalį už plakatą savo spektakliui „Baltas briedis“. Po trejų metų – 1997-aisiais pats buvau žiuri narys. Šiomet pagrindinė trienalės premija paskirta Ralfui Schraivogeliui (Oladija). Jo plakatas – įdomus kompiuterinės grafikos pavyzdys. Estetiškas. Kaip grafikos darbas – taip. Kaip plakatas visai ne. Kodėl? Šriftas beveik neįskaitomas. Perdėtai įmantrus. Plakatas čia neturi pagrindinio motyvo. Kompiuterio produktas. Eidamas per sales su kuratorium Sogi Katagishi garsiai komentavau daugumą darbų. Lyg norėčiau pakeisti žiuri nuosprendį. Besijuokdami linksmai apėjome ekspoziciją. Gera trienalė.

Iš Toyamos vykstų į Tokiją. Aplankau galeriją *Creation*. Čia kadaise buvau surengęs temperos darbų parodą „Mėnulis“. Galerijos įkūrėjas Yusaku Kamekura labai gerbė mano kūrybą. Rašė apie ją *Creation* žurnale. Kamekura laikomas japonų dizaino tėvu. Pasimirė. Dabar galerijos direktorius N. Oseko padarė man staigmeną – atnešė skaidrų skėtį, kurio juodų linijų raizginyje įstrigę mano žmogeliai. Kai kur ir lietuviški žodžiai – paukščiai, sparnai, skrydis. Direktorius sako: jums priklauso autorinis egzempliorius,

bet šito duoti negaliu, nes jis techniškai nekokybiškas. Aš žiūriu, vartau rankose, sakau: jums neatiduosiu – čia mano vaikas. Juokiamės. Direktorius kviečia vakarieniškus...

Netoliese – *Ginza Graphic Gallery*. Turėjau čia parodas 1988 ir 1998 m. Galerinininkai pasitinka jaudinamai nuoširdžiai ir kviečia į specialų pobūvį. GGG pakvietė keletą dailininkų – Masuteru Aoba, Koichi Sato, Shin Matsunaga. Gaila, jie vos ne vos supranta angliškai. Taigi klausausi japoniškų pašnekesių ir mėgaujuosi japoniškais vaišėmis... Kalba ir apie mirusius – Ikko Tanaka, galerijos patronas, buvo didžiulis autoritetas. Jis parašė ir apie mane keletą žodžių: „Stasio kūryba – tai Lietuvos žemė ir Varšuvos vėjas...“ Neseniai mirė Shigeo Fukuda. Dabar rengiamos jo pomirtinės parodos... Su Shigeo buvau susitikęs daug kartų. Tai nepaprastai universalus dailininkas. Kūrė plakatus, skulptūras, objektus, rašė. Sakyčiau, jis – linksmojo absurdo atstovas. Pavyzdžiui, toks jo plakatas: dailininkas, nusiavęs batus, stovi lyg būtų prilipdytas prie sienos. Mėgo humorą. Buvo linksmas. Daug humoro ir jo darbuose. Gavau dovanų kreivą metalinę šakutę, pagamintą pagal Fukuda projektą. Ji tik pažiūrėjimui ir šypsenai. Su tokia nepavalgysi. Galerijos direktorius Eishi Kitazawa įteikia man dovanų knygą „Gan Hosoya“. Mat galerija jau daug metų leidžia seriją knygų apie svarbiausius pasaulio dailininkus, kuriančius grafinio dizaino srityje. 1998 m. išleido knygą, skirtą mano menui. Jos eilės numeris – 33. O ši naujausia turi 90 numerį. Direktorius sako: kai išleisime 100 knygų, ciklas bus baigtas. Prieš pasirodant naujai knygai, galerijoje GGG surengiama jos herojaus paroda. Kitą dieną susitinku ir patį Gan Hosoya. Fotografiniai jo plakatai ant galerijos sienų tvieskia spalvomis. Jis sukūręs daugybę etikečių viskio, vyno kompanijoms, logo – *Canon EOS*, *Seibu Lions*, *Nissei theatre*, reklaminių plakatų. Paroda šioje galerijoje – tai grafinio projektavimo Olimpas.

Apsistojus Ginzoje patogų susitikti, nes ji – Tokijo širdis. Paskambinau japonėi/lietuvei Eiko Sakurai. Jos ilgokai laukiau savo Mariott Ginza viešbučio laukiama-jame. Kai atėjo, iškart atspėjau, kad tai ji, nes sakė besilaukianti vaikelio... Sėdim. Vartydama mano katalogus ji sako: per paskaitas studentams rodau jūsų darbus.

Aptariame juos, kai mokau studentus kalbėti lietuviškai. Tokijo universitetas – Azijoje vienintelis, kur dėstoma lietuvių kalba. Jos dovanotą japonų–lietuvių kalbų vadovėlį, kurį gavau Panevėžyje, turėjau su savim. Galvojau, jei pasiklysiu, atsiversiu knygą ir rasiu man tinkamą sakinį ar klausimą japoniškai. Tik ar suprasiu atsakymą?

Kelionėje ne visada pavyksta rasti tai, ko ieškai. Šįkart pats, be palydovo, radau *Mori Arts Center (Rappongi)* – prieš keletą metų įkurtą menų centrą. Čia rodamos Ai Weiwei (Kinija) instaliacijos ir skulptūros. Tai vienas iš kinų šiuolaikinio meno lyderių. Pasirodo, tai gana universalus menininkas, užsiimantis įvairiomis meno rūšimis. Einu. Žiūriu. Tyrinėju, kuo jo darbai išskirtiniai. Tamsus kvadratas kaip skulptūra, tartum iššokęs iš Malevičiaus paveiklo. Tamsi namo forma – jau irgi matyta. Dviračiai, surišti į savotišką tvorą, sieną. Įdomu. Trumpam. Štai jo keramika. Irgi nieko originalaus. Pradedu svarstyti. Jis reklamuojamas kaip kinų pasididžiavimas. Bet man atrodo, kad tai viso labo viena iš šiuolaikinio meno avelių, bliaunančių pagal tarptautinį kanoną: meeeeee... Svajojau pamatyti tą meno centrą, bet dabar regiu, kad tai prižiūrėtojų, lyg kokių meno policininkų, centras, jų čia knibžda kiekviename žingsnyje. Akylai stebi mane, apžiūrinėjantį parodą. Tas prižiūrėtojų manęs prižiūrėjimas įkyrus, nervinantis, šurpus. Išsiėmiau knygelę užsirašyti. Pribėgo prižiūrėtoja. Su šratinuku negaliu! Tik su pieštuku. Sakau, neturiu. Nubėgo ir atnešė trumpą pieštuką. Ačiū. Išeinu. Turiu atminimui pieštuką iš *Mori art museum*.

Kaskart, kai būnu Tokijyje, skambinu ypatingam žmogui – Shingo Noda. 1987 m. gyvenau pas jį beveik mėnesį. Jis man aiškino japonų kaligrafijos paslaptis, o aš piešiau teptuku ir tušu ant plono popieriaus. Tas ciklas – apie 200 piešinių. Tikra Japonija ten. Per pirmąjį apsilankymą tas kraštas man tapo atradimu. Esu dėkingas už tai Shingo Nodai. Dabar visa jo šeima atėjo susitikti su manimi – žmona Kazumi, sūnus Yakitoshi, beje, grojantis arfa. Vakarienis su bičiuliais buvo nuostabi.

Kasmet prieš Naujuosius metus gaunu Shingo siuntinuką su šokoladiniais saldainiais, visų geriausiais.

Prieš išvykdamas atgal vartau vizitines korteles – gaila, kad nespėjau susitikti su daugybe žmonių, kuriuos pažįstu, kuriuos atsimenu. Pakviečiau juos į Echigo Tsumari, netoli Matsudai, aplankyti mano instaliacijos „Svečiai“.

Post Scriptum: du keisti panašumai

Kai Echigo Tsumari trienalėje pamačiau Antony'o Gormley'o instaliaciją – visą kambario erdvę užpildžiusį nervingai įtemptų vielų tankumyną, prisiminiau Venecijos meno bienalėje šį pavasarį matytą panašią instaliaciją, net buvau tikras, kad tai to paties autoriaus kūrinys.

Grįžęs atsiverčiu Venecijos katalogą: sunku patikėti, bet autorius visai kitas – Tomas Saraceno, argentinietis, gyvenantis ir kuriantis Vokietijoje. Jo instaliacijoje įtemptos vielos taip pat iš įvairių pusių lekia į erdvės centrą. Panašumas stulbinamas...

Kitas sutapimas.

Toyamos Tarptautinėje plakatų trienalėje eksponuojamas irgi bronzos medaliu apdovanotas prancūzo Alaino Le Querneco plakatas – juoda dėmė, už kurios matyti veidas. Pavadinimas kažkodėl rusiškas ir angliškąs: *Liudi kak liudi, tol'ko s sindromom dauna!* / *They are people like as only with syndrome*.

Į Tokijo *Ginza Graphic* galeriją atvykau, kai buvo kabinama nauja ekspozicija – japono Gan Hosoya darbai. Salėje sukinėjosi ir pats autorius. Žiūriu, vienas jo plakatas labai primena matytąjį trienalėje – juoda dėmė, už kurios slepiasi veidas. Pavadinimas *Smoky*. Sukurtas 1970 m.

Pagalvojau, menuose idėjos, koncepcijos kartais sutampa, kartais yra nužiūrėtos, kartais pavogtos – klausimas, kas pirmas. Bet, jei rankoje turi liniją, kuri bėga piešdama mažą žmogelį ant lapo, ant sienos, ant lietsargio, tai niekas jos taip greit nepakartos... ■

MENAS – KRĖSLAS PAVARGUSIAM

Vasaros pabaigoje „Arkos“ galerijoje pristatyta trijų latvių tapytojų – prof. Aleksejaus Naumovo, Kristapo Zarinio ir jaunos dailininkės Anitros Berzinos kūryba. Naumovas – ne tik žinomas tapytojas, bet ir Rygos meno akademijos rektorius, Zarinis – prorektorius. Parodos kuratorius, galerijos „Žalias vėjas“ direktorius Edvidas Žukas sako su šiais tapytojais bendraujantis jau ne vienus metus, jam imponuoja klasikinė, prancūziškoji jų tapybos kryptis.

„Arkoje“ pristatoma latvių tapyba lyg ir neatitinka šiuolaikinio meno sampratos, bet yra įdomi savo kryptingumu – visi trys dailininkai kalba daugmaž apie tą patį. Akivaizdu, kad turime reikalą su tvirta europietiškosios tapybos tradicija ir įvairiais jos aspektais – išraiškos, formos, nuotaikos požiūriu. Tapyba šiuo atveju iškyla kaip retrospektyvus, istoriškas XXI a. menas, čia ne mažiau reikšmingi ir amatas, ir įgūdžiai, gebėjimas vaizduoti apibendrintai, tačiau gana tikroviškai, įtaigiai. Ryškūs, kartais net aitrūs kolorito deriniai lengvai „perskaitomi“, iš paveikslo į paveikslą keliauja miesto architektūros, peizažo, moters figūros motyvai. Kartais jie primena istorinę tapybos stilių, sakralinio meno formas, kartais – žavias ir nerūpestingas impresionistų, fovistų ar apibendrintos realistinės tapybos atstovų kompozicijas, keleto šimtmečių senumo Europos dailės tradiciją – vedutas, specifinį miesto vaizdų žanrą (žinoma, su išlygomis). Iš kūrinių motyvų ir pavadinimų matyti, kad Naumovas su molbertu klajojo po daugybę pasaulio

miestų, o romantiški, irrealūs Berzinos miestai, pastatų fragmentai taip pat siejasi su šia tradicija.

Nepaisant bendrų bruožų, kiekvieno menininko pozicija skiriasi. Zarinis kuria metaforiškus ar tiesiog dekoratyvius nuogos moters vaizdinius. Ievos ikonografiją primenančios moterys – didžiulės, tarsi netelpančios į paveikslo rėmus, tirpstančios pastoziniuose, laisvuose potėpiuose, arba ištapytos „sausai“ tarsi freskoje. Zarinio drobės primena dekoratyvius kilimus, monumentaliam moters siluetui antrina ornamentiški gėlių žiedų motyvai ir pan. Kai kurie mažesnio formato portretai įsprausti į masyvius blizgančius „barokinius“ rėmus tarsi prabangaus interjero puošmenos. Kartais tai istorinių stilių bažnytinės dailės parafrazės. Pavyzdžiui, 2007 m. nutapyta „Madona“ labai primena Vilmanto Marcinkevičiaus „XXI amžiaus Madoną“, interneto konkurse „Saatchi Showdown“ pripažintą tarptautinės auditorijos. Zarinio tapyboje blyksteli ironijos, dramatizmo gaidelių, tačiau „Arkoje“ pristatyta pakili, dekoratyvi, žaisminga ir lengva kūrinių kolekcija.

Aleksejaus Naumovo tapyba – tai įvairių pasaulio šalių miestovaizdžiai ir vešlios, spalvingos, žydinčios gamtos motyvai, taisyklingos dailių parko alėjų perspektyvos. Meistriškai naudojamos įvairios tapybinės išraiškos – rėkte rėkiančio fovistinio kolorito kompozicijos, „sezaniškai“ geometrizuoti gamtos ir architektūros pavidalai, nuosaikesni, subtilesnės tonų gradacijos, „minkštos“ tapysenos kūriniai. Naumovas

Anitra BERZINA. Triptikas „Muziejus“. 2009. 100x270

Iš parodos „Arkos“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

balansuoja tarp realistinio vaizdavimo ir subtilaus natūros „apdorojimo“, pateikdamas plačiai publikai labai priimtina aukso vidurį – aiškų, suprantamą, dailių ir nuotaikingą realaus pasaulio fragmentą. Tapytojas puikiai įvaldęs klasikinę miniatiūros žanrą, kuris šiolaikinės, daugiausia didžiulių formatų tapybos fone itin retai pasitaiko. Masyviuose „apkaustuose“ mažytis darbelis sužėri, atsiveria ir vilioja kaip potencialus interjero akcentas.

Įdomiausia parodoje man pasirodė jauniausia jos dalyvė Anitra Berzina. Nuotaikingi siurrealistiniai miestų ciklai – architektūros fragmentai čia fantasmagoriškai tęsiasi iš drobės į drobę, stiebiasi į debesuotą dangų, plyti nykiose tuščiose erdvėse. Tapytoja vaizduoja pastatus iš apačios ar kitu netikėtu rakursu – kūriniams tai suteikia paslapties, dramatinės. Atrodo, tarsi seni pastatai, priešingai traukos dėsniai, sklęstų ore. Parodoje dominuojančius dekoratyvius hedonistiškus motyvus Berzinos tapyba gerokai praplečia, priartėdama prie postmodernaus, autentiškesnio santykio su aplinka, miesto fenomenu. Keisti personažai žvelgia iš tapytojos „uniformų“ ciklo – drabužio siluetas čia įgavęs realaus kūno kontūrus, bet yra „tuščias“, lyg sielos ar kūno išnara.

Tačiau milžiniški Berzinos rožių žiedai kaipmat išmuša iš vėžių. Viena vertus, jie primena fototapetus,

kurie paslepia aptriušusias sienas, remonto broką. O gal tai atvira „plačiosios publikos“ vilionė? Iškart prisiminiau mugėje ARTVILNIUS'09 pristatytą Rygos dailės galerijų įvairovę, kur buvo visko, skirtingiems skoniams ir poreikiams – nuo puikiosios Aijos Zarinios, iki akivaizdžiai kičinių, saloninių darbų.

Broliai latviai nė kiek nekompleksuoja savo kūrinius pristatydami kaip itin brangią ir paklausią meno rinkos prekę. Pavyzdžiui, prof. Aleksejaus Naumovo paveikslų kainos siekia 50 tūkst. litų. Beje, jis yra Italijos prezidento ordino kavalierius, apdovanotas už nuopelnus menui, net dešimt jo kūrinių puošia Europos Parlamentą.

Trijų latvių menininkų paroda „Arkoje“ puikiai atitinka Henri Matisse'o posakį, esą menas turėtų būti tarsi krėslas pavargusiam, lyg džiaugsmingas ir nerūpestingas atokvėpis. Aleksejaus Naumovo, Kristapo Zarinio ir Anitos Berzinos tapyba – ne konceptualus galvosūkis, ne rūškana, mąsli ar nesuprantama abstrakcija, ne individo sielos skaudulius ir fizines kančias eksploatuojantis ekspresionizmas. Tai nerūpestingas spalvų kryžstavimas, dangaus mėliai ir egzotiškos palmių žalumos, violetinės žydinčių medžių varšos su rimties ir paslapties atspalviai. ■

PRAEITIES ATMINTIS*

Keli naumiestiškių žydų bendruomenės istorijos puslapiai

Laikysena per pirmąją sovietinę okupaciją

Apsisprendę glaustis prie sovietų valdžios, žydai savo žodį tesėjo. Languose iškabino Stalino ir kitų vadų portretus, reikiamomis dienomis prie žydų namų suplevėsuodavo raudonos vėliavos. Ne vienas iš jų buvo tarp aktyvistų, aukštesnės valdžios nurodymu organizavusių vadinamuosius „džiaugsmo mitingus“. Juose keikdavo Smetonos valdžią, paprastų darbo žmonių engėją, išnauдотоją, piešdavo laisvo gyvenimo – be buožių, fabrikantų, bankininkų – vaizdus. Mitingai vykdavo buvusioje Naumiesčio Šaulių sąjungos salėje, o turgaus dienomis – pačioje turgavietėje. Grįždamas iš mokyklos kartą ir aš stabtelėjau pasiklausyti oratorių, postringavusių iš antrojo aukšto balkono. Labiausiai į atmintį įstrigo mitingas, įvykęs 1940 m. lapkričio 7 d., kai SSRS šventė Spalio revoliucijos metines. Iš anksto buvo paskelbta: mitingas vyks turgaus aikštėje, žygiuos kareiviai. Jame dalyvavo daug naumiestiškių. Oratoriai kalbas sakė iš didžiausio miestelyje K. Siūtilo namo balkono. Ką jie kalbėjo, neprisimeinu, nes akis išpūtęs žiūrėjau į Raudonosios armijos kareivius. Jų buvo daug, kalbėta, kad kokie 600, o gal ir daugiau. Ėjo būrys po būrio. Kareivukai atrodė nekaip, apsiavę ne batais, o apsielvynioję kojas kažkokiu audeklu (tada nežinojau, kad toks „apavas“ vadinamas autais).

Tarp naumiestiškių aktyvistų, kvietusių dalyvauti demokratiškiausio Liaudies seimo rinkimuose, žydų nestigo. Siūlyta rinkti generolą Vincą Vitkauską ir vieną Lietuvos komunistinio pagrindžio vadovų Juozą Stimburį. Naumiesčio komunistų partijos komitetui vadovavo žydas Vinikas. Nepavyko nustatyti, ar jį atsiuntė iš kitur, ar jis buvo vietinis kovotojas už sovietų valdžią. Greičiausiai vis dėlto naumiestiškis, nes pavadė Vinik Kalman nurodyta jau 1816 m. sudarytame miestelio gyventojų sąrašė. Partijos komitetas patogiai įsikūrė nusavintame katalikų parapijos name. Ten įsitaisė ir NKVD. Raudonų plytų pastatą imta vadinti „Partijos namu“. Čia ir buvo aukščiausia Naumiesčio valdžia, kuri sprendė, kas bus pavadintas buože, neteks savo žemės ir kito turto, kas bus areštuotas ir sės į kalėjimą, o kas keliaus pas „baltas meškas...“ Vinikas, matyt, sugebėjo įtikinti enkavėdistus, kad antisovietškai nusiteikusių žydų nėra, nes 1941 m. birželio mėnesį prasidėjus masiniams trėmimams, iš Naumiesčio neišvežtas nė vienas žydas. Jeigu kuris ir pateko į tremiamųjų sąrašą, turbūt buvo įspėtas, kur galima, o kur negalima nakvoti lemtingąją naktį.

Naumiestiškių sąmonę bandyta apdoroti įvairiais būdais. Šaulių sąjungos salėje imta rodyti superpatriotinius sovietų filmus, pavyzdžiui, juostą „Mes iš Kronštato“ apie didvyriškus jūrininkus. Šį filmą mačiau ir aš. Margomis jūrininkų „telniaškomis“ apsirengusių revoliucionierių, atrodė, net akmenį po kaklu parišęs nenuskandinsi. Nepaisant mitingų, susirinkimų, filmų

* Tęsinys iš nr. 7–8. Pabaiga.

demonstravimo, nuotaika miestelyje buvo slogi, sklandė gandai apie naktinius turtingesnių žmonių areštus, artėjančias dar didesnes represijas. Žydai, paklausti, ar ir toliau džiaugiasi, kad atėjo rusai, tylėdavo. Naumiestiškiečiai ėmė ginkluotis pistoletais, šautuvais. Nesiliovė kalbos, kad greitai prasidės karas, Vokietija užpuls komunistinę SSRS, ir Lietuva bus išvaduota. Žmonės atsiims savo žemę, namus, gyvens kaip anksčiau. Tiesa, karo pradžios datą teko kelis syk nukelti, tačiau esmės tai nekeitė. Stebino iki tol negirdėtas žmonių požiūrio į karą pasikeitimas. Nuo seniausių laikų maras, badas ir karas buvo laikomi baisiausia Dievo rykšte, o dabar karo laukta kaip išgelbėjimo nuo užgriuvusių bėdų. Karas prasidėjo, deja, išsvajotos laisvės jis neatnešė, praradimų daugėjo.

Treji vokiečių teroro metai

Artilerijos pabūklų kanonada naumiestiškius prikėlė ankstyvą 1941 m. birželio 22-osios rytą. 600 sovietų kareivių Naumiesčio neapgynė, miestelis buvo užimtas gal per valandą. Pasitraukti į rytus spėjo nedaug žmonių, tik dvi ar trys dešimtys. Iš jų 14 vėliau kovojo Raudonosios armijos lietuviškojoje 16-ojoje divizijoje. Per ataką žuvo 14 vokiečių kareivių – juos palaidojo vietos evangelikų liuteronų kapinėse. Kareivišku papročiu kiekvieno kapo galvūgalyje įsmeigė po medžio šaką, ant jos užmovė kareivišką šalimą. Kiek vėliau tėvai, giminės žuvusiųjų kūnus išsivežė.

Pirmąja auka iš naumiestiškių tapo partinės kuopelės sekretorius Vinikas. Jis buvo suimtas tą pačią dieną – birželio 22-ąją. Išsiaiškinę, kas čia bolševikų vyriausiasis, keli vokiečių kareiviai jį nusivarė į Naumiesčio pakraštį ir sušaudė. Po karo, 1945 m. vėlyvą rudenį, Viniko palaikai buvo perlaidoti sovietinių karių kapinėse. Mes, progimnazijos mokiniai, privalėjome toje ceremonijoje dalyvauti.

Persekioti žydus pradėta iškart, kai frontas nuslinko į rytus. Įsakyta visiems užsisiūti geltonos spalvos Dovydo žvaigždes, uždrausta išeiti už miestelio ribų, lankytis aplinkiniuose kaimuose. Neleista vaikščioti šaligatviu, tik gatvės grindiniu, nuo saulėlydžio iki saulėtekio už-

drausta išeiti iš namų. Imta organizuoti priverstinius darbus: vyrai šlavė miestelio gatves, dirbo kepykloje, kuri kepė duoną kariniams daliniams. Liepos pradžioje žydams nurodyta išsikraustyti iš savo namų ir įsikurti sinagogoje bei keliuose kituose namuose Žemaitės gatvėje, apleistoje, vietinių žmonių vadinamoje Kiaulių gatve. Taip Naumiestyje atsirado getas, tiesa, jis nebuvo toks uždaras kaip didžiuosiuose miestuose. Į mūsų namus keletą kartų buvo atėjusios tėvų nuo seno pažįstamos žydaitės, davėme joms šiek tiek maisto produktų. Prisimenu, kaip jos aimanavo: Oi nežinome, kas su mumis bus, kas bus...

Okupantai pirmiausia išniekino sinagogą. Mušdami, spardydami, grasindami, kad sušaudys, suvarė keliolika žydų ir privertė juos iš maldos namų išnešti religines knygas, šventąją Sandoros skrynią, inventorių. Viską sukrovė kieme, apipylė benzinu ir padegė. Esesininkai ir vietos kolaborantai, atrinkę penkias jaunas žydaites, jas išsivarė. Tolesnis jų likimas nežinomas. Galimą atsakymą pateikė rabinas E. Oshry savo knygoje „Lietuvos žydų naikinimas“ (*The Annihilation of Lithuanian Jewry*) – merginos atsidurdavo pafrontės kazino viešnamiuose¹.

1941 m. liepos 19 d. visiems žydams, vyresniems kaip 14 metų, įsakyta susirinkti sinagogos kieme. Čia juos išrikiavo, apžiūrėjo. Senesnius, ligotus – tokių esesininkai rado apie 70 – atskyrė. Atrinko 10 tvirtesnių vyrų, esą, jie turės rūpintis gete likusiais ligoniais, neįgaliaisiais, moterimis ir vaikais. 27 asmenims įsakyta pasiimti šiltesnių rūbų, maisto ir pasiruošti kelionei. Po to juos suvarė į sunkvežimius ir išvežė į Šilutę, į griežtai saugomą darbo lagerį Varninės miškelio pakrastyje. Mat čia dar po Vokietijos karo su Prancūzija 1870 m. buvo pastatyta daržinė į nelaisvę paimtiems prancūzų kareiviams. Nors ir apirusi, pasmerktiesiems laikyti tiko. Čia suvaryti žydai ne tik iš Naumiesčio, bet ir iš Švėkšnos, Vainuto, Degučių ir kitų aplinkinių miestelių. Saugomi esesininkų, Varninės miškelyje jie įrenginėjo sporto stadioną: kastuvais išlygino kelių ha dydžio sklypą, aplink jį supylė aukštą pylimą. Be to, nutiesė plento atšakas Verdainė–Pašyšiai, Pašyšiai–Katyčiai, sukrovė kalnus plytų į Šyšos upe atplukdytus baidokus,

išgrindė ne vieną Šilutės gatvę, iškasė kilometrus griovių. Kaliniai dirbo labai sunkiai, o gyveno pusbadžiu, tačiau pertrūkių darbe nebuvo, nes vietoj paliegusiųjų atveždavo naujų vergų.

Naumiesčio gete paliktus žydus vokiečiai, vadovaujami SS unteršturmführerio Vernerio Šojaus ir Tilžės nacių partijos vietininko Naumiesčio valsčiuje Karlo Struvės, kartu su vietos kolaborantais lietuviais tą pačią dieną suginė į sunkvežimius ir Vainuto keliu vežė maždaug 3 km iki Šiaudvyčių kaimo. Sustoję prie daubos. 10 atrinktų fiziškai stiprių vyrų iškasė ilgą griovį. Pasmerktiesiems įsakė nusirengti, o tada visus – ir senus, ir jaunos, ir sveikus, ir ligotus, net kūdikius, suvarė į griovį ir sušaudė. Tą pačią ar kitą dieną taip buvo pasielgta ir su žydais, atvežtais iš Vainuto, Pajūrio, Veiviržėnų, Rietavo, Kvėdarnos, Laukuvos. Žudynės nebuvo vienadienės, pasmerktųjų grupės čia gabentos ir rugsėjo 25 d., ir vėliau. Nužudytųjų drabužius, daiktus išsidalijo egzекutoriai ir sargybiniai. Manoma, kad Šiaudvyčių kaimo dauboje sušaudyta apie 1000 žydų. Jie užkasti bendrame 58 kv. m kape. Žudynių vietą dabar ženklina nedidelis paminklėlis su atitinkamu užrašu.

Po kruvino susidorojimo ir Naumiestyje, ir aplinkiniuose miesteliuose žydų liko nedaug. Kurį laiką žudyti nustota, bet visai ne kokiais nors humaniškais sumetimais, o todėl, kad milijonams jaunų vyrų išėjus kariauti, Vokietijos miestuose ir kaimuose trūko darbo rankų. Nuo 1942 m. imta kurti smulkias darbo stovyklas. Į jas siųsti karo belaisviai, gyvi likę žydai, tarp jų ir moterys. Meišlaukių stovykloje šalia Usėnų kartu su trimis Naumiesčio žydų Jeselovičių šeimos nariais Izraeliu, Danieliu, Leiba dirbo dvidešimt vienerių metų Meira Glat, devyniolikametė Elisa Gold. Tokių stovyklų būta ir kituose Klaipėdos krašto kaimuose – Versmininkuose prie Katyčių miestelio, Stoniškiuose, Piktaičiuose, Matstubriuose, Ramučiuose. Paskesniais mėnesiais kai kurias čia uždarytas moteris imta siuntinėti į turtingesnių vokiečių šeimas kaip nemokamas tarnaites.

Stambiausias darbo lageris buvo Šilutėje. Per dvejus metus čia įkalintųjų labai sumažėjo, 1943 m. liepos pabaigoje visus išvežė į Osvencimą. Rugsėjo 1 d. 99 labiausiai išsekusieji atsidūrė krematoriume, tarp jų buvo

ir naumiestiškių. 1943 m. spalio mėn. tūkstančiai Osvencimo kalinių buvo išvežti į Varšuvos getą. Čia jie tvarkė rusų ir sąjungininkų aviacijos sugriautus namus, dirbo fronto reikmėms. Dėl antisanitarinių sąlygų plykstelėjusi šiltinės epidemija šienaute šienavo išsekusius kalinius. 1944 m. vasarą, frontui artėjant prie Lenkijos sostinės, dalis kalinių išgabenta į Dachau mirties stovyklą Aukštutinėje Bavarijoje. Ten jie sulaukė amerikiečių, kurių staigus antpuolis su trukdė naciams likviduoti kalinius. Tarp atgabentųjų iš Šilutės lagerio gyvi liko septyni žydai. Ar tarp jų buvo bent vienas naumiestiškis, nenustatyta². Tuos, kurie liko Varšuvos lageryje, išlaisvino 1944 m. rugsėjo 18 d. įžengusi SSRS kariuomenė. Naumiestiškių žydų gyvų likę buvo vos keli.

Paskutinieji Naumiesčio žydai

Po karo į Naumiestį grįžo penkių asmenų Berelovičių šeima, spėjusi pasitraukti 1941 m. birželio 22 d. Apsigyveno Sodų gatvėje, nedideliame atskirame name. Parsirado dar trys naumiestiškos žydaitės – Rita Laks, Seminark, viena Lapinų šeimos dukra. Kas joms padėjo išvengti mirties, nenustatyta. Spėjama, kad Vincas Tutlys ir Stasys Juraška. Gestapininkai, tikriausiai kam nors įskundus, abu vyrus areštavo. Išsiaiškino, kad Tutlys buvo priglaudęs net tris žydų šeimas (devynis asmenis)³. Tolesnis žydų gelbėtojų likimas nežinomas. Gyvas liko Naumiesčio rabino J.M. Lesino vaikaitis Benas Lesinas. Naumiestyje jis neužsibuvo, išsikėlė į Kauną. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lesinas išvyko į Izraelį. Kartu su Lietuviškąja 16-ąja divizija 1944 m. į Lietuvą įžygiavo ir naumiestiškis leitenantas (ar vyr. leitenantas) Kacas. Jo istorija išskirtinė, verta platesnio pasakojimo. Po karo jis buvo paskirtas Naumiesčio valsčiaus NKVD viršininku. Savo slaptos tarnybos reikalais Kacas lakstė po visą plačią apylinkę. Kad visur spėtų, įsigijo brikelį, pasikinkė ne pirmos jaunystės kumelę. Žinodamas, kad miškuose esama partizanų, buvo apdairus, iš rankų neišleisdavo PPŠ automato. Išsiaiškino, kad žydų žudynėse Šiaudvyčiuose 1941 m. dalyvavo naumiestiškis Razutis. Skirtingai nuo kitų, pasitrau-

kusių į Vakarus, tasai buvo likęs savo namuose. Kacas nuteisė jį pats: įsiveržė į namus ir keliais šūviais patiesė žydšaudį aslos viduryje. Vieną dieną iš savo kelionių Kacas nebesugrįžo. Kalbėta, kad susidūrė su miškiniais, narsiai kovėsi, buvo nušautas. Vėliau paaiškėjo, kas įvyko iš tikrųjų. Važiuodamas savo brikeliu krūmais apaugusiais kaimo keliukais, Kacas visada skubėdavo. O ta jo kumelė nebuvo itin eikli. Norėdamas ją paraginti, automato buože gerokai stuktėlėjo jai per pasturgalį. PPŠ automatas tuo ir prastas, kad po stipresnio stuktėlėjimo pats ima šaudyti. Taip ir atsitiko – Kacą suvarpė jo paties automato kulkos.

Į Naumiestį sugrįžę Berelovičiai, ko gero, irgi bandė aiškintis, kas sušaudė jų gentainius Šiaudvyčiuose. Matyt, todėl 1946 m. naktį iš gegužės 11-osios į 12-ąją Jurgio Vismanto vadovaujamas miškinų būrys apsupo Berelovičių namus. Padėjo galingas minas, ir namas išlėkė į orą. Liko tik pamatai ir dalis sienų (dabar toje vietoje ant tų pačių pamatų pastatytas naujas namas). Vismanto vyrai jautėsi taip drąsiai, kad po operacijos užtraukė partizanų dainą.

Ne visa Berelovičių šeimyna buvo nužudyta. Vyriausiasis iš jų – Šlomas Berelovičius liko gyvas. Naumiestyje jis buvo pradėjęs verslą: supirkdavo karves, mėsą gabendavo į Kaliningradą. Neprastai uždirbo. Aplinkybės taip susiklostė, kad gegužės 11 d. Šlomas ne visus savo prekybinius reikalus spėjo sutvarkyti, todėl liko nakvoti Kaliningrade. O kitą dieną grįžęs išvydo tik savo namo griuvėsius ir artimųjų lavonus. Sėdėjo, vaitojo iš baisaus sielvarto. Neturėjo kur prisiglausti. Įbauginti miestelio gyventojai bijojo priimti nelaimėlį, kad ir jų neištikėtų toks pat likimas. Pagalbos ranką ištiesė naumiestiškis mokytojas Rapolas Navakauskas. Parsivedė į savo namus, apgyvendino darbo kambaryje. Tuoj po laidotuvių Šlomas išvyko iš Naumiesčio. Apsigyveno Klaipėdoje. Kai SSRS vyriausybė pradėjo leisti žydams emigruoti į Izraelį, Šlomas Berelovičius ten ir išvyko⁴. Gal su jo išvykimu, o gal kiek vėliau 600 metų Naumiestyje gyvenusių žydų bendruomenė užvertė paskutinį savo istorijos puslapį – čia nėra jau nė vieno jų palikuonio.

Pabaiga liūdna, bet ne beviltiška. Nemažai naumiestiškių judėjų ir jų palikuonių gyvena kitose pasaulio

šalyse. Gary Mokotoffas ir Sallyann Amdur Sack knygoje „Ten, kur kadaise mes vaikščiojome: Holokausto pražudytų žydų bendruomenių žinytas“ (*Where once we walked: a guide to the Jewish communities destroyed in the Holocaust*, Teaneck, N.J.: Avotaynu, 1991) nurodo, kad Izraelyje yra įsikūrę 100 buvusių naumiestiškių, Pietų Afrikoje – 15, JAV – 12 asmenų⁵. Jeruzalėje, ant Siono kalno, įrengtame Holokausto rūsyje *Martef Hashoa* pastatyta memorialinė lenta Naumiesčio žydų bendruomenei atminti. Ten yra ir Šiaudvyčių obelisko, ir Naumiesčio senosios sinagogos nuotraukos, paskutini jos rabino J.M. Lesino memorialinė plyta.

Juodieji genocido puslapiai

Nacių okupuotoje Lietuvoje buvo nužudyta 170–175 tūkstančiai čia gyvenusių žydų, o kartu su atgabentais iš kitų kraštų – 180–185 tūkstančiai. Panašaus masto žudynės surengtos ir Latvijoje, Estijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje, Rumunijoje, visų daugiausia nužudyta Vokietijoje. Nacių okupuotose Vakarų Europos šalyse, pavyzdžiui, Prancūzijoje (net toje jos dalyje, kurią valdė vokiečių statytinis maršalas Pétainas), Belgijoje, Nyderlanduose mastai ženkliai mažesni. Čia mažiau ir kolaborantų, padėjusių naikinti savo bendrapiliečius judėjus. Tokių beveik nebuvo Danijoje. Šios šalies gyventojai visais įmanomais būdais priešinosi žydų suvarymui į getus, slėpė juos savo namuose. Kai naciai žydams įsakė prisisiūti Dovydo žvaigždės, Danijos karalius Christianas X pareiškė: jei vokiečiai šio įsakymo neatšauks, šioje valstybėje pirmasis žvaigždę prisisiūsiu aš. Visuotinis tautos nepritarimas pristabdė planuotas masines žudynes. 1943 m. 7000 Danijos žydų buvo slapta nuplukdyti į neutralią Švediją. Panaši situacija susiklostė ir Norvegijoje.

Naumiestyje judėjų naikinimo akciją organizavo du asmenys – Tilžės nacistų partijos įgaliotinis Naumiesčio valsčiui Karlas Struvė ir šilutiškis SS būrio vadas Verneris Šojus. Skaudžiausia, kad Hugo Šojaus – lietuvininkų tautosakos rinkėjo, kraštotyros muziejaus steigėjo humanisto – anūkas tapo žudiku. Mokėsi jis Šilutės Herderio gimnazijoje, studijavo mediciną, tapo

gydytoju, dirbo Šilutės ligoninėje. 1937 m. mirus Hugo Šojui, valdė ir Šilutės dvarą. Taigi asmenybė buvo neeilinė. Tačiau tapęs nacių partijos nariu, šaltakraujiškai vykdė žydų, kitų „menkaverčių“ tautų naikinimo politiką.

Įvardyti asmenis, kurie 1941 m. liepos 19 d. ir rugsėjo 20 d. Šiaudvyčiuose sušaudė apie 1000 žydų, šiandien sunku. Budelių sąrašas neišliko. Vis dėlto atsakomybės neišvengė bent jau abu minėti žudynių organizatoriai. Po karo jie buvo suimti ir teisiami. 1961 m. gegužės mėn. Vokietijoje vykusiame procese Šojui ir Struvei skirta po 6 metus kalėjimo. Bausmė nedidelė, nes stoka įrodymų, kad kaltinamieji patys šaudė pasmerktuosius. Jie nuteisti tik už žudynių organizavimą. Vis dėlto vėliau įrodymų atsirado, ir 1963 m. aukštesnis Federalinis Aukų teismas šią bylą nagrinėjo pakartotinai. Faktų prispirti kaltinamieji tvirtino žydų nešaudę, tik duobėje „iš gailėsčio“ pribagainę pusgyvius. Teismas abu įkalino iki gyvos galvos⁶.

Kodėl žydų žudyme dalyvavo mūsų tautiečiai? Kiek tokių buvo? Kas paskatino paminti humaniškumo principus, imti šautuvą ir žudyti savo kaimynus, su kuriais kartu gyventa metų metus? Įvairių leidinių autoriai tvirtina, kad nacistai sušaudė gal 1/3, o „baltaraiščiai“ lietuviai – 2/3 žydų. Pridursime, lietuvių policijos batalionai žydus naikino ir už Lietuvos ribų – Baltarusijoje, Lenkijoje. Saros Ginaitės-Rubinsonienės liudijimu, 1942 m. buvo 20 tokių būrių su 8388 „baltaraiščiais“⁷. Jeruzalės universiteto profesorė Dina Porat apskaičiavo, kad lietuvių, kurie vienaip ar kitaip dalyvavo žydų žudynėse, galėjo būti apie 15 000. Operatyvinės žydų naikinimo Pabaltijyje grupės vadas Franzas Stahleckeris nurodo, kad naikintojų būriuose vienam vokiečiui teko aštuoni lietuviai⁸. Dauguma budelių, artėjant frontui, pasitraukė į Vakarus. Tuos, kurie pasiliko, suėmė sovietų valdžia. KGB ir NKVD išaiškino apie 1250 tokių asmenų. Iki 1947 m. teismų nuosprendžiais 257 iš jų buvo sušaudyti, kiti nuteisti ilgam laikui kalėti⁹. Lietuvių dalyvavimas žydų žudynėse juoda dėme gula ant visos tautos.

Kodėl tiek daug mūsų tautiečių dalyvavo žydų žudynėse, bene įtikinamiausiai atsakė lietuvių istorikas, Mi-

lersvilio universiteto profesorius Saulius Sužiedėlis (JAV) ir vokiečių istorikas profesorius Christophas Dieckmannas. 2007 m. lietuvių ir anglų kalbomis išleistame leidinyje „Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį“ (*The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews*) jie įvardijo 5 faktorius.

1. Žudyti nesibodėjo kriminaliniai elementai, gvišęsi pasiimti sušaudytųjų drabužius, avalynę, laikrodžius, žiedus, pinigus. Vokiečiai tai jiems pažadėjo (ir ištesėjo).

2. Žudyti pastūmėjo išliepsnojęs kerštas žydams, kurie noriai talkino sovietiniam saugumui, dalyvavo trėmimuose, griovė Lietuvos valstybę. Tada ir atsirado apibūdinimas „Lietuvos valstybės duobkasiai“, o žodžių žydas ir bolševikas turinys susiliejo.

3. Sovietų ir vokiečių okupacijos sąlygomis atsirado galimybė savo naudai išspręsti kai kuriuos komercinius klausimus. Paprasčiau sakant, sunaikinti gamybos, verslų, prekybos konkurentus.

4. Lietuvą užėmus Vokietijos kariuomenei ir įkūrus čia daugiau ar mažiau provokišką vietos valdžią, antisemitizmas buvo jau ne slopinamas, o atvirkščiai – visokeriopai skatinamas. Kartu su pavydo jausmu jis tapo savotišku amoralių poelgių pateisinimu, postūmiu naikinti žydus.

5. Vokiečių okupacijos laikais kraštutinių dešiniųjų pažiūrų žmonėms susidarė palankios sąlygos propaguoti nacionalistinę ideologiją.

Didžiausią žydų, rašiusių holokausto tema, pasipriešinimą kelia teiginys, kad dalyvauti holokauste vietinius gyventojus pastūmėjo aktyvus žydų dalyvavimas sovietinės santvarkos įdiegimo procese. Tai esąs šališkas, neteisingas kaltinimas. Faktai vis dėlto byloja ką kita. Matykime juos. Aršiausias judėjų naikinimas tikosi tose šalyse, kurias SSRS okupavo 1940 m. Žydų kilmės komunistai šoko diegti socializmą, buvo uolūs represinių organų – NKVD, NKGB talkininkai, o kai kurie ir kadriniai pareigūnai. Į šias šalis įžengus Vokietijos kariuomenei, vietos gyventojai griebėsi aklo keršto, skatinamo iš esmės jau politinių motyvų, o ne kai kuriems žmonėms įprasto antisemitizmo, kaip mėgs-

tama teigti. Šalys, pavergtos sovietinių okupantų, išgyveno košmarą, o niekas nepraeina be pėdsakų: Lietuvą dabar „garsina“ VII ir IX fortai, Panerių kapinės, Latviją – Salaspilis ir Rumbula, Estiją – Kloga ir Vaivaras, Ukrainą – Babij Jaras, Baltarusiją – Bresto masinės kapavietės. Dabar pamodeliuokime tokią situaciją: tarkime, 1940 m. sovietų tankai įrieda į Norvegiją. Žydų kilmės komunistai ima uoliai tarnauti okupantui, 30 000 norvegų gyvuliniais vagonais išvežami prie Laptevų jūros. Kaip elgtųsi norvegai įžengus vermachtui?

Vokietijos šiuolaikinės istorijos eksperto Dieterio Pohlio, norvegų Knuto Stango, kitų genocido tyrinėtojų duomenimis, naciams talkino apie 200 000 okupuotųjų šalių piliečių. Skaičiai šiurpūs. Tačiau buvo ir tokių, kurie gelbėjo žydus nuo mirties, rizikuodami savo pačių gyvybėmis. Jie vadinami Pasaulio teisuoliais, jų pavardės įrašytos į specialią Izraelyje, *Yad Vashem* centre, saugomą Garbės knygą. Joje yra 21 000 pavardžių, iš jų 723 – lietuviškos. Tačiau tai tik dalis žydų gelbėtojų. Vilniaus žydų muziejaus fonduose saugomame teisuolių sąraše 1998 m. buvo nurodyta apie 3000 lietuvių. Čia reikia turėti galvoje, kad vienas asmuo išgelbėti pasmerktojo niekaip negalėjo, reikėjo dar bent keletą žmonių, galinčių slapstomąjį laikinai priglauti, išvežti į nuošalesnę vietovę, apgyvendinti, koku nors būdu gauti fiktyvius tapatybės dokumentus. Tokiu atveju lietuvių gelbėtojų suskaičiuotume ne 3, o bent 5 ar net 10 tūkstančių. Tie, kurie keikia „žydšaudžių tautą“, pamiršta, kad be tiesioginio gelbėjimo lietuviai į getus suvarytiems žydams padėjo maistu, antraip daugelis būtų mirę iš bado. Prisiminkime, kad 1939 m., sutriuškinus Lenkiją, iš šios šalies į Lietuvą atbėgo apie 12 000 žydų. Lietuva juos priglaudė, globo-

Stela Šiaudvyčių kaimo dauboje sušaudytiems žydams atminti

jo, pagelbėjo norintiems išvykti į kitus kraštus. Tai gal ne visi lietuviai žydšaudžiai?

Užsikimšti ausis, negirdėti pavardžių, faktų, bylojančių apie lietuvių, kurie gelbėjo savo kaimynus judėjus nuo smurtinės mirties, įsakmiai nurodyta žydų konferencijos, įvykusios 1947 m. balandžio 15 d. Miunchene, rezoliucijoje. „Mes, keli tūkstančiai išsigelbėjusiųjų Lietuvos žydų, kurie šiuo metu gyvena amerikiečių zonoje Vokietijoje, savo pirmojoje konferencijoje [...] priėmėme tokią rezoliuciją [...]: Visi lietuvių tautos sluoksniai (inteligentai, valdininkai, ūkininkai, amatininkai, darbininkai ir kt.) aktyviai dalyvavo drauge su nacių banditais išžudant Lietuvos žydus“¹⁰. 1971 m. Izraelyje išleistoje *Encyclopaedia Judaica* konstatuoja-

ma: „Tik keletas lietuvių individų nacių laikais ištiesė pagalbos ranką žydams, nepaisydami mirtino pavojaus, kuriam jie save pasmerkė.“ 1974 m. balandžio 8–11 d. Jeruzalėje per konferenciją „Pastangos gelbėti holokausto metu“ (*Rescue Attempts during the Holocaust*) pranešėjas, aptaręs įvykius Lietuvoje, padarė tokią išvadą: „Žydus gelbėjo tik keli lietuviai, tad išgelbėta labai mažai. [...] Keletas lietuvių, kurie verti Pasaulio Teisulių vardo, negali atpirkti daugelio savo tautiečių nuodėmės“¹¹. 2000 m. Vašingtone, Holokausto atminties muziejuje, visus metus vyko paroda, skirta žydų genocidui atminti. Ta proga išleista knyga „Nuslėpta Kauno geto istorija“ (*Hidden history of the Kovno Ghetto*). Be kitų dalykų, lankytojai čia buvo supažindinti su nauja Lietuvos himno versija: vietoje įprastų žodžių „Lietuva, tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme“ skamba „Lietuva, tėvyne mūsų, tu žudikų žeme“. Kiek vėliau į rinką išmestas McKaro kompiuterinis diskas *Right To Stay Bestial!* Ten yra ir kūrinys „Žydšaudžiai“. Girdėti vokiškų šūksnių, aukų riksmų, dejonų, šūvių kakofonija, atskleidžiamas makabriškas beprotybės šėlsmas – žudynės nacių okupuotose šalyse. Bet litvakai yra įsitikinę, kad šis kūrinys atspindi jų tautiečių išžudymą būtent Lietuvoje. Šiometinė Jeruzalės knygų mugės garbės viešnia Lietuva specialiaame šio renginio laikraštyje irgi pristatyta kaip žydšaudžių kraštas... Sakykime, tai tik pavienių asmenų ar jų grupių politika, oficialūs Izraelio valstybės pareigūnai elgiasi santūriau ir atsargiau, bet ir jie nepraleidžia progos „tai“ pasakyti. Izraelio valstybės ambasadorius Odedas Ben Huras, kalbėdamas LR Seime 1997 m. rugsėjo 10 d., taip samprotavo: „...buvo lietuvių, kurie rizikavo savo gyvybe, kad išgelbėtų žydus nuo nacių, nors jų skaičius, deja, buvo mažas.“ Dr. Simonas Alperavičius, Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkas, kalbėdamas Seime sakė: „Nei Lietuvos žydų bendruomenė, nei Izraelio valstybė, nei kitos pasaulio ir Europos žydų organizacijos niekada nekaltino visos lietuvių tautos. Mes paneigiamė ydingą kolektyvinės kaltės ir atsakomybės principą, kuriuo vadovavosi hitlerizmas ir stalinizmas.“¹² Jeigu šie žodžiai iš tikrųjų teisingi ir nuoširdūs, tai kas tada sukūrė terminą lietuviai – žydšaudžiai? Gal mes patys?

Teoriškai galima sumodeliuoti ir atvirkščią situaciją. Įsivaizduokime, kad lietuviai atsiduria aptartoje žydų padėtyje, ir paklauskime, ar daug žydų būtų ištiesę pagalbos ranką lietuviams? Kiek jų būtų rizikavę savo turtu, savo ir šeimos narių gyvybėmis?

Skaudi lietuvių ir žydų priešprieša vis dar tęsiasi: yra dvi tautos – žydšaudžių ir laisvės duobkasių. Pirmieji naikino žydus, jie – žydšaudžiai, antrieji kasė duobę valstybei, kurioje gyvena, jie – Lietuvos duobkasiai. Toks susipriešinimas, deja, niekur neveda. Kad atsipeikėtume, galiu tik pakartoti žodžius, kuriais baigiau pirmąją šio straipsnio dalį: kaltinkime kaltuosius, nekaltinkime nekaltųjų! ■

¹ E. Oshry, *The Annihilation of Lithuanian Jewry*. The Judaica Press, 1995, p. 257.

² J. Rosin, *Article on Neishtot-Tavrig (Zemaitis Naumištis), Lithuania*. In: www.shtetlinks.jewishgen.org/naumiestis/naumiestis.htm.

³ J. Rimašauskas, *Žydų gelbėtojai. Versus aureus*, 2008, p. 21, 105.

⁴ Izraelio istoriko Joelio Alperio 2009 m. gegužės 18 d. laiškas straipsnio autoriui /jalp@comcart.net.

⁵ Nenurodyta, ar skaičiuojami tik tie, kurie atvyko po karo, ar ir anksčiau čia įsikūrusieji.

⁶ D. de Mildt, *In the Name of the People: Perpetrators of Genocide*. Martinus Nijhoff Publishers, Hague, London, Boston, 1996, p. 321–322.

⁷ S. Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga. Margi raštai*, Vilnius, 1999, p. 52.

⁸ Ten pat, p. 54

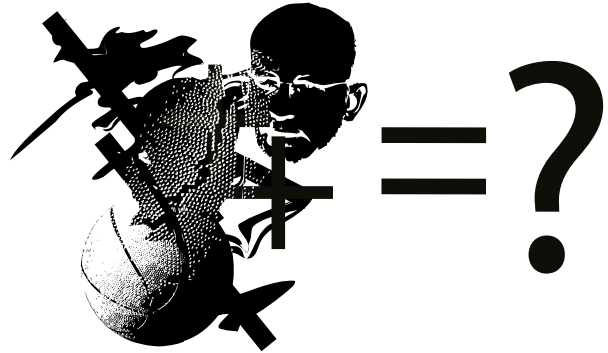
⁹ A. Kasparavičius ir kt., *Naujausių laikų istorija*, Kaunas, 2008, p. 156–161.

¹⁰ Išgelbėję pasauli... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944) (sud. D. Kuodytė, R. Stankevičius), Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 2001, p. 12.

¹¹ *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference*, Yad Vashem, Jerusalem, 1977, p. 329.

¹² S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios. Alma littera*, 1998, p. 446.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXIX

KUR PAVĖSIS,
TEN IR PUVĖSIS

Po sočių vasaros *sisitijų* – tai tokie privalomi visateisių piliečių valgymai, paplitę jau senovės Graikijoje, bet vis dar populiarūs ir dabarties Lietuvoje, – įvairiaspalvė partijų grietinėlė tingiai, bet gausiai, susirinko į pirmąją plenarinę Rudens sesijos posėdį Seime. Čia buvo iškilmingai perskaitytas opozicinio Mazuronio teikimas skubiai apsispręsti, ar Ažuolas Gyropelnys Seime Lietuvos dar ilgai žaliuos. *Lupus in fabula*, t.y. minėtasis asmuo, pasirodęs tribūnoje, pareiškė, kad jam nebaisūs jokie priešai, Sacharuko sūkuriai. Poetinė nuotaika dar ilgai klaidžiojo Seimo koridoriais, nors seimūnai jau seniai buvo išsivaikščioję savais keliais. Vieni pasuko į lažybų punktus, kur statė nemėnkas sumas „už“ ar „prieš“ vieno iš trijų aukščiausių valstybės pareigūnų egzekuciją, kai kurie net siūlė jam pačiam sužaisti rusišką ruletę. Sacharukas su Kurpuvesu išdulkėjo į Lentvarį susitikti su gausiausia buvusios (?) TP partijos kuopele, mat, mirusios sielos tokiais atvejais yra geriausios patarėjos. Treti, kuriems *nedzin*, kreipėsi į šamanus, ekstrasensus, aiškiaregius. Daug tokių, nemačiau tarp jų tik Antano Nedzin, užplūdo ir mano būrimo saloną *Dura necessitas*. Klientų antplūdis manęs nenudžiugino. Mat jau turėjau skaudžios patirties: jei kuo nors rūpinasi visi šalies piliečiai, kad ir ką išpranašautum, 50% jų vis tiek taps tavo priešais! Antai pranešiau niūrią žinią, kad Lietuvos futbolininkai prakiš Farerų saloms. Ir ką? Aistruoliai po salono pamatais pakišo savadarbę bombikę, uždegė Bikfordo šniūrą ir tol jo neužgesino,

kol neišpranašavau atvirkščiai. Bet tada žlugo mano kaip patikimos aiškiaregės įvaizdis! Po tokio konfūzo už jokių pinigų nebepranašausiu futbolo, o ypač krepšinio, rungtynių baigties (blogio Sėkla man neatleistų). Dabar mieliau ir palyginti pigiai daliju patarimus, kas ir kodėl darytina kuo skubiau. Pavyzdžiui, ar nereikėtų, remiantis pasauline praktika, ir mums atlikti vieno intymaus tyrimo? Kai stotinga afrikietė neseniai tapo pasaulio bėgimo čempione, pareikalauta iš naujo nustatyti jos lytį. Po pralaimėjimo Farerų saloms, sakyčiau, būtų visai ne pro šalį patikrinti mūsiškių vienuolikės su treneriu priešakyje lytinę priklausomybę. Gal net galėtume Holivudo stiliumi susukti lietuvišką komedijos „Mergina su vaikinio kelnėmis“ briedą, *pardon*, priedą? (Komerčinės TV kanalas komerciniais tikslais tos komedijos pavadinimą išvertė nešvankiai „Mergina vaikinio kelnėse“...)

Kol mažiau apie lytį ir žaidimus (su kamuoliu ir be jo), prie mano būrimo salono ėmė piktai trypti pranašysčių ištroškę klientai. Teko imtis pavoingo, nors gerai apmokamo, darbo. Eiliniams piliečiams, kurie atvyko ne „Valinsko klausimu“, o pasiteirauti apie savo pačių ateitį, miglotai užsiminiau: „Galite pasiguosti, kad esate turtingesni už nemažai pasaulio žmonių, gyvenančių skurdžiuose kraštuose.“ Šiuos aukso žodžius buvau taryt perskaičiusi viename iš horoskopų Avinams. Tie pasiguodė ir išsiskirstė. Liko tikslinė grupė, su kuria dirbti man buvo sunkiau negu Kašpirovskiui su visa Sovietų Sąjunga.

„*Lombrozizmas!*“ – sušukau apimta politinio tran-so. Mačiau, kaip klientai praranda gebėjimo mąstyti likučius, todėl, kad neprarasčiau mentalinio ryšio, paaiškinau: „*Lombrozizmas* – tai kriminologijos kryptis, aiškinanti nusikalstamumo priežastis įgimtomis nusikaltėlio savybėmis.“

Bet, pasirodo, šie atvykėliai teiravosi ne kas jų pa-čių laukia ateityje, o kas konkrečiai įvyks *ateinantį* pirmadienį, antradienį ir trečiadienį.

„Pirmadienį, – pasakiau visiems ir kiekvienam, – išsisklaidys abejonės, taps aiškios dalykinės (t.y. partinės ir finansinės) perspektyvos. Tačiau, – įspėjau, – iš pa-žiūros ramus metas gali tapti klastingas dėl aplinkinių kėslų. Laukia įdomūs pokalbiai. Norėsite sužinoti visas apkalbų detales, bet patys – nė vienas! – savo nuomonės neatskleiskite. Antradienį, – dėščiau pamokomai, – ne-tinkamas metas apgaudinėti partnerį (ypač koalicijos), nes viskas gali išaiškėti net per slaptą balsavimą – nupa-veiksluos kas nors su atverstu biuleteniu rankose kaip kadaise Adamkų, ir baigtas kriukis.“

„Bet kuo viskas baigsis?“ – nekantravo aukšto ran-go klientai.

„Sprendimas, – atsakiau, – bus naujoviškas ir jums priimtinas. Tačiau tai neapsaugos. Norom nenorom teks vykdyti visus išipareigojimus visiems, kol jausite sentimentalią valdžios pavėsio trauką.“

Antradienio balsuotojai užganėdinti išsiskirstė, pamiršę paklausti, kas jų laukia trečiadienį. Lengviau atsidusau, bet atsigrūdo Tomaševskis, užsipylęs de-galų už 390 tūkstančių litų, – pasak vyriausiojo rin-kiniminko Zenono, tiek pakaktų apvažiuoti visam Žemės rutuliui, ir dar liktų. Tomaševskis nusigavo tik iki Briuselio, o dabar kamantinėja mane (Briuselyje turiu *Dura necessitas* filialą) šaukdamas: „Kaip gali būti švariau?!“

Ar į tokį klausimą galimas protingas atsakymas? Atsakyti galėtų nebent Viktoras U., kol dar nesuspen-duotas, nes jam irgi vaidenasi, kad prieš jį suregztas plataus masto sąmokslas. Dabar ir Viktoras U., šva-riai patuštinęs valstybės iždą, ir Tomaševskis, švariai užsipylęs savo ir rinkėjų benzino bakus, Briuselyje dedasi dviem Lietuvos chodorkovskiais, nors vienas

buvo ir yra Rusijos sūnus palaidūnas, o kitas glaudžia prie širdies lenko kortą. Kai vienas iš jų (nesakysiu ku-ris) paklausė, kas jam nutiks per EP kadenciją, atsakiau tokiu palyginimu: „Kolambuso mieste Ohajuje niekuo dėtą Dianą Martinez per vieną valandą (!) plėšikas ap-švarino (ar gali būti švariau?), ją, tą Dianą, įsimylėjo ir už visa tai buvo pasodintas į kalėjimą. Pats spręskite, kas jums gali atsitikti per *visą* kadenciją!“

Po šio seanso į saloną užslinko vienas nedrąsus po-litologas, teiraudamasis, kuo baigsis Pirmasis šaltasis grybų karas.

„Prieš Motiną (taip ją vadina ministras už sienos) maištaus tik tie, kurie susirgę vaikiška nepaklusnumo liga – jei ji liepė vienaip, jie darys kitaip. Bet Seime tokių nedaug, seni vilkai dirbs jiems įprastą darbą, nekeldami bangų“, – išdėščiau politinę teoriją tam mokslo vyrui. Jau kitą dieną dienraštyje *LŽ* jis apkai-šė laurais socdemų lyderį Butkevičių už taurų norą įsibrauti (ir vėl!) tarp valdančiųjų.

Savo įprastą darbą dirba ir naujasis strateginis Lie-tuvos partneris Sarkozy. Su lengvu prancūzišku ak-centu dainuodamas dainelę „*Ras-pu-tin, dva Putin*“, šėlmis Nicolas apvertė aukštyn kojom Lietuvos vėlia-vą, norėdamas be žodžių pademonstruoti Preziden-tei Grybauskaitei, kad reali politika visada prasideda nuo raudonos spalvos. Nors imk ir pasiųsk Andrių Mamontovą, kad prieš kiekvieną Jos Ekscelencijos vizitą prie kiekvienos užsienio šalies prezidentūros padainuotų savo garsiosios dainos priedainį apie spalvų išsidėstymą. Bet kur tu jį pasiųsi, kai Lietuvos „žvaigždės“, pasak *VŽ* slaptų šaltinių, jau nutūpė ant žemės – sunkmečiu užsidirba tiek mažai, kad teko atsisakyti vadybininkų, gal net stilistų (o siaube!) ir ieškotis papildomo darbo. Net svajonių savanoris jau neužsidainuoja pakankamai, tiesa, papildomos Rimiškio pajamos yra „krašto apsaugos tarnybos at-lygis, nors jis tik simbolinis“, – apgailestauja *VŽ*. Tar-nyba, neabejoju, irgi simbolinė.

„Nesuprantu, kaip galiu triskart pigiau padai-nuot?“ – teiravosi toks Mino, užėjęs į mano būrimo saloną. „Dainuokite nemokamai“, – nemokamai pata-riau, nes aš juk ne muzikos mokykla, kur net solfedžio

pamokų negausi už ačiū. Baisūs laikai atėjo! Vietinius popso princus lengvai išstumia iš scenos arba kokia nors atvykėlių grupė „Chi-li“ su pusnuoge Zabijako, arba Islandijos gulgė Björk, kuriai mūsų valstybė primokėjo už tai milijoną, o svajonių sukirpėjas Juozas pasiuvo suknelę (dar gerai, kad nepasikvietėme Madonnos – baisu pagalvoti, kiek tada būtų tekę primokėti, tiesa, svajonių sukirpėjas jai, nuvykusiai į mums priešišką estų Taliną, suknelę vis tiek padovanojo). Žodžiu, vieniems duodame net tai, ko jie neprašo, kitiems gailime net to, kas jiems priklauso. Kur kiti daro biznį, mums išeina vieni nuostoliai.

Džiugina nebent faktas, kad ES pamažu mažina Lietuvos atstovų EP skaičių, tokiu būdu ir skundikų bus vis mažiau. Paskaičiuokime: europarlamentaras Rolandas P. apskundė Lietuvą Strasbūro teismui, Viktoras U. skundžiasi esąs persekiojamas dėl politinių motyvų, Tomaševskis skundžia valstybę, kad ši nemoka įtikti vietiniams lenkams, Leonidas Doniškis (ar Donietis), VŽ duomenimis, mūsų šalį apskundė Europai už tai, kad ši „nusprendė drausti nepilnamečius agituoti už homoseksualius santykius...“

O čia dar tas keisto elgesio belgas ėmė šlaistytis po vilniečių balkonus dargi su šaltuoju ginklu – per keletą dienų jis jau dukart pakliuvo į policiją, būdamas visiškai blaivus! Ką tai galėtų reikšti? Ar tik čia nebus keturių eurokomunarų, *pardon*, parlamentarų siųstas žvalgas, kad išsiaiškintų, ką dar Lietuvoje galima apskusti Europos Sąjungai?

Esama blogų žinių ir iš Rytų: pranešama, neva Maskvoje „apsišvietė“ toks Stonys, plačiau žinomas kaip „Dujotekanos“ bosas (mažąja raide). Ilgai būriau, ką reiškia „apsišvietė“ – gal baigė mokslus kaip Viktoras U., gal nepakankamai numalšino „Gazprom“ apetitą, kaip tas pats Viktoras U., o gal gaus kitą – politiko – vaidmenį, kaip... atspėkite kas... Bet tai visiškai neesminis dalykas, palyginti su Seimo viršūnėlių ir šaknelių buvusiais, esamais ir būsimais tarpusavio santykiais. ■

Tiesiai iš būrimo salono
Dura necessitas (pranašauta 2009-09-10)
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2009. 9 (537)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Algis MICKŪNAS. *Globalization and the Responsibility of the Intellectual*. The question of intellectual responsibility in confrontation with globalization is the philosophical question from Socratic to modern philosophies. In brief, it is impossible to practice philosophy and not to raise this question. Yet even the awareness of such purposes in themselves requires one more domain of awareness. The disclosure of intrinsic worth as atemporally present, but only chronoscopically experienced, requires a specific constitution of activity. Given the awareness of such activity, the latter places another demand: not only reflection that represents an aim toward the world and the one who intends such an aim, but above all asks for legitimization as to the worth of such an action. At this level one does not ask whether such a world is known – this is already granted, but is this world worthy of one's activity. The possibility of constituting a worthy life world is the reflective condition from which the failures of our degraded life world become visible (page 2).

Richard David PRECHT. *A Man on a Bridge*. Is morality inborn? There is everyday morality, class morality, agreements' morality, morality of responsibility, maximal and minimal morality, morality of men and women, morality of feminists, businessmen and theologians. When society encounters some unexpected problem, a new morality comes to surface. However it might be, every new morality is based on the same values: it appeals to consciousness, demands equity and democracy, brotherhood and peace. Translated from the book Richard David Precht, *Wer bin ich – und wenn ja, wie viele. Eine philosophische Reise*. Wilhelm Goldmann Verlag, München 2007. To be published soon by Alma littera publishing house. Translated from German by Alfonsas Tekorius (page 11).

Rasa BALOČKAITĖ. *Pornographication of Politics: Can there be too Much of Openness?* Traditionally openness is described according to its relation to privacy. Though it is not difficult to create an impression of openness by revealing details of personal life, when it exceeds certain limits, the public sphere degrades into intimate personal affairs and market of problems. This urges to reconsider the limits of public sphere and to give answer to fundamental question – is public sphere possible in a culture that denies privacy? (page 14).

Tomas VENCLOVA. *Vilnius as an Object of Nostalgia*. A lot has been said about Vilnius' text on many occasions. It is one of the most interesting in Europe and has qualities that one can't find in other bigger and more important texts. Vilnius is often seen as mysterious, magic, strange city, the one that urges to create myths and poetry. It is close to nature – this makes Vilnius a pastoral city – wild, picturesque nature enters its center contributing to Baroque forms. The other side of Vilnius – its multicultural polyglot character, that brings Vilnius close to Prague, Trieste or Sarajevo. The text of Vilnius can not be split into several or more texts opposing each other – they are the source of its beauty. In the times when walls are demolished and trespassed, the type of old Vilnius dweller, belonging to several cultures at once has chance to resurface (page 20).

Zinovy ZINIK. *History thieves*. Thirty years after leaving Russia for Israel, an unheimliche experience in Berlin led Zinovy Zinik to investigate the chequered past of his Russian-born grandfather. An autobiographical exploration of "assumed identity" in twentieth-century Jewish experience (page 29).

Kęstutis ŠAPOKA. *Grim Smiles of History that Became Strange*. To discuss about propaganda monuments is a risky affair because among other things any critical remarks is taken as a disrespect towards persons who are represented. Whenever someone expresses some doubts about the aesthetic value of a particular monument or meaningfulness of its forms, one is immediately accused of showing no respect for the deeds of the person to whom a monument was erected (page 36).

Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ. *Existence in the Bottom over Bottom*. The review of the play directed by Oskaras Koršunovas in Oslo National Theatre, based on "In the Bottom" by Maxim Gorky. The director is interested in the existence in the bottom. Such is Oskaras Koršunovas theater this time – compassionate and taking on by the hand (page 41).

Kristina CIVINSKIENĖ. *Phenomenon of Kaunas Art – Česlovas Lukenskas*. "A Kicked man", "A Burning Man", wounds of human being and earth were and remain to be the main themes of this artist. No matter in what form they are expressed, they become metaphors of humaneness, respect, tradition, memory (page 46).

Kęstutis ŠAPOKA. *Is Artistic Value "Simply Obvious"?* The cycle of exhibitions "Abstraction and Expressionism: Two Traditions of Vilnius Painting in 1960-2009" had a goal not only to show the panorama of Lithuanian painting but also to show what pieces of art belong to collectors and artists themselves. This is perhaps the most interesting aspect of this "umbrella" exhibition, taking place in 17 Vilnius art galleries (page 49).

Asta PAKARKLYTĖ. *Paralel World of Lithuanian Musicology*. What are the relations between Lithuanian musicology and new musicology? The answer is simple: there is no relation at all because these are two totally different worlds that exist in different spaces and places. Rules that are taken as obvious in the context of new musicology do not exist in the parallel world of Lithuanian musicology, though the first fragmented acquaintance with cultural musicology was made a decade ago (page 53).

Ramūnas KASPARAVIČIUS. *Bebė with the Gypsies*. Short story (page 57).

Zecharia PLAVIN. *Eyra*. About Contents and Freedom of Musical Performance. Essay by a musician and educator on pedagogy (page 61).

Kazys VARNELIS. *The Meaning of Network Culture*. Not all at once but rather slowly, in fits and starts, a new societal condition is emerging, network culture. As digital computing matures and meshes with increasingly mobile networking technology, society is also changing, undergoing a cultural shift. Just as modernism and postmodernism served as crucial heuristic devices in their day, studying network culture as a historical phenomenon allows us to better understand broader sociocultural trends and structures, to give duration and temporality to our own, ahistorical time. The question we face at the dawn of network culture is whether we, the inhabitants of our networked publics, can reach across our micro-clustered worlds to coalesce into a force capable of understanding the condition we are in and produce positive change, preserving what is good about network culture and changing what is bad, or whether we are doomed only to dissipate into the network (page 66).

Raminta JURĖNAITĖ. *The Never Ending Flow of Memories*. The exhibition of Esther Shalev-Gez in Akademija Gallery. Nomadic artist Shalev-Gez came to Vilnius to give lectures at Vilnius Academy of Fine Arts in 2007. Then she came back several times and finally an exhibition of her art was held in her native land (page 78).

Stasys EIDRIGEVičIUS. *A Road to Japan*. From the Diary of an Art Wanderer. The artist writes about triennial of Echigo Tsumari, international triennial at Toyama Modern Art Museum and strange coincidences in the works of artists from different countries. "Ideas and concepts sometimes are a coincidence sometimes they are simply stolen in art – the question is who is the first one" (page 81).

Kristina STANČIENĖ. *Art – a Chair to Someone Tired?* Review of exhibition of three artists from Latvia – professor Aleksej Naumovs, Kristaps Zariņš and their young colleague Anitra Berzina held in Vilnius Arka Gallery (page 85).

Albertas JUŠKA. *The Memory of the Past*. Several Pages from the History of Naumiestis Jews. The author discusses the attitude of Jews during the first Soviet occupation, three years of Nazi terror – black pages of genocide and meditates on the possibility of opening a new page in Lithuanian-Jewish relations, urging to blame only those who are to be blamed but not the ones that are innocent (page 87).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Where to rot, there is the evil seed*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2400 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Rasa BALOČKAITĖ

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West

Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Martin M. SIMECKA

Still not free (En) (Lt)

Why post-'89 history must go beyond self-diagnosis

The dissident generation of the 1970s and 1980s produced a body of work unprecedented in Czech history. Yet its monumentality stands in the way of an uncompromised interpretation of the communist past, argues Martin Simecka.

Tatiana ZHURZHENKO

The geopolitics of memory (En) (Et) (Lt)

The controversy around the statue of the Soviet soldier in Tallinn in April 2007 provided a striking demonstration that memory politics is less about the communist past than about future political and economic hegemony on the European continent.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Isolde CHARIM

Historical myths new and old (De) (En) (Fr) (Lt)

Surrounding the sixtieth anniversary of WWII were arguments that the suffering of eastern Europe goes unacknowledged. By implication, the memory of the Holocaust is a hegemonic discourse within the EU, rather than its binding principle. Here, a new myth is in the making: victimhood divorced from political context.

Vaidas JAUNIŠKIS

The flood of festivals (En) (Lt)

Illness, cure, everyday life

For those who existed behind the Iron Curtain, it was hard even to imagine arts festivals, writes Vaidas Jauniškis. But over the past two decades, festivals have flooded eastern Europe as if they were the new religion.

Karl SCHLÖGEL

Places and strata of memory (En) (De) (Lt)

Approaches to eastern Europe

The idea of 1989 as an annus mirabilis is too crude; rather, it was the result of a long incubation period that took a different course in each Eastern Bloc country. Karl Schlögel asks whether it is too soon to start talking of a "common European history".

Kristaps ZARINŠ
800 metų parkas
2001
200x200

Aleksejs NAUMOVŠ
Saulēta diena
Burano saloje
(Italija). 2007. 70x70

Rundalēs pilis
(Latvija). 2008
120x150

Iš parodos „Arkos” galerijoje.

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 9 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009